BEM
ERDÉLYI HADJÁRATA
1848—49-ben.

IRTA:

CZETZ JÁNOS,

tábornok, az erdélyi hadsereg volt táborkari főnöke.

FORDITOTTA:

KOMÁROMI IVÁN.

PEST.

NYOMATOTT GYURIAN és DEUTSCH MÓRNÁL.

1868.

ALMÁSSY PÁLNAK

MÉLY TISZTELETE JELÉÜL

ajánlja

a FORDITÓ

BEM JÓZSEF TÁBORNOK.

TÓTH ÁGOSTON.

BEM
ERDÉLYI HADJÁRATA
1848—49-ben.

Bem egyik rendelete Czetzhez.

Herr Obstleitnant – Maschiren Sie an uns sobald die Leute werden sich etwas ausgeruhet haben – Die Munition schiken Sie mir am allerersten denn wir haben schon alles verschossen –

Wann wir unglucklicher weise retiren müssten bevor Sie ankommen so nehmen Sie eine gute position dass wir dann zusammen den feind zuruckschlagen –

\+ 26 Janner 1849.

J Bem

BEM.

Bem külső alakja épen nem tekintélyes. Termete aránylagosan kicsiny, gyönge, arcza lengyeles, tojásdad orra kicsiny s felduzzadt, arcza egyik felén sebhely látszott; szája és homloka rendes, haja ősz, kissé ritka, rendesen botot tartott kezében, melyre támaszkodott, ha csontsebektől boritott jobb lábát tovább vonszolta, végül tipegése, mely ez állapot következménye: mindez s hozzá gondolva még a lehető legegyszerübb honvédattilát, Bem képét nyujtja, a mint Szilágy-Somlyóban először vizsgálta az erdélyi magyar sereg tisztikarát. Ez alakban bizony senki sem kereste volna azon hőst, ki katonáit később egyik győzelemről a másikra vezette s oly lángeszü hadviselést követett. Sőt még Kossuthnak egy proclamátiójára volt szükség, hogy a sereg bizalmat érezzen Ostrolenka megpróbált hőse iránt.

De ha Bem keresztülható tüzes szemét, melyben egyedül nyilvánul a langész isteni szikrája, katonáin jártatta s érthető, noha lengyel hangnyomatu német nyelven kijelentette akaratát; ha azt mondta: „Uraim, föltétlen engedelmességet kivánok önöktől; a ki nem engedelmeskedik, azt agyonlövetem. Én tudok megjutalmazni, de tudok büntetni is. Elmehetnek! Ekkor mindnyájan bámulva álltak meg a kis ember előtt, mert érezték, hogy megpróbált katonával van dolguk, ki nem érti a tréfát. Igen növelte a katonák tiszteletét vezérök iránt a tisztek

a

befolyása s Bem első hadparancsolatai és rendeletei. E tisztelet még inkább növekedett, midőn látták az óriási fáradhatlan munkásságot, melyet a kis ember kifejtett, s Bem sajátosságai tetszeni kezdettek embereinek. Ezekhez tartozott például, hogy törzstisztjei számára saját konyhát tartott, de ő csak magában, saját szobájában evett, s hogy maga egyszerü ruhával s fegyverrel birt, de környezőit szerette fény és pompában látni. Csak egyszer, midőn az országgyülés küldöttsége a gyémánt érdemrendet nyujtotta át neki, ebédelt Szász-Sebesen tisztjeivel együtt, s ezek nem is felejthetik el ama napot. Ez az elismerés jele volt, melyet serege, derék fiai irányában tanusitott. Különösen tetszett katonáinak, hogy magános ebédjénél, a mikor csak lehetett, champagneit ivott. A katonák megszerették a különös embert, s midőn szélvészként rohant Nagy-Bányáról Deés felé, s mindent eltiporva maga előtt, villámgyorsasággal vette be Kolozsvárt, hol testvérkarok fogadására számitott a sereg, ekkor véglegesen megnyerte katonáinak bizalmát s szeretetét. Testtel-lélekkel csüggöttek rajta, a mit mondott, szentirás volt, s bűn leendett csak pillanatig is kételkedni benne.

Szolgálatban vas szigort követett, s minden katonai vétséget igen keményen fenyitett meg; katonáitól legtulzottabb erőmegfeszitést, bátorságot s feláldozást igényelt, de ő maga a legjobb példával járt elől, 30—40 honveddel együtt a legnyomorultabb viskóban is meghált, csak két óráig pihent, s mikor a többiek még aludtak, ő a mappát tanulmányozta: mindig mindenkiért javában virasztott, személyesen olvasta a különféle tudósitásokat, maga irta rendeleteit, s csak a közönséges dolgokat, a jelentéktelent végeztette irnokjával. Bem igényei katonái irányában szigoruak, sokszor tulzottak valának, de jutalmazásai is nagyok, váratlanok, pazarok valának. Minden erőltetett menet után, melyet siker követett, minden ütközet után, melynek nehezen szerzett győzelem volt a vége, csakugy hullottak az előléptetések, bér- és dijfelemelések. De azért bármit kivánt is Bem, minden megtörtént, s ha Bem a poklot akarta volna ostromolni, a kato-

nák örömmel követték volna a pokolba is, mert tudták, hogy ez csak javára lehet az ügynek; tudták, hogy Bem itt is, mint mindenütt, roham alkalmával első leend a sorban, s utósó, ha hátrálásra kerül a dolog. Bem sohasem tartott hadi tanácsot, s ez eljárás azon előnynyel járt, hogy tervei soha sem árultattak el, mivel senki sem ismerte azokat. Csak nagy néha, rosz körülmények között, kérdé meg egyik előkelő tisztjét, ki a hadi térségek, az ország viszonyait, a különféle néptörzsek szokásait, erkölcseit ismerte.

Ezen elszigetelés a vezér legjobb tulajdona, mert más eszmékkel való összeütközéstől menti meg, s lehetővé teszi, hogy terveit magányában szabadon s önállóan kifejthesse, erkölcsi erejét gyöngitetlenül megóvja, még akkor is, ha körülte mindenki retteg; megóvja az árulástól, mi a háboruban oly gyakran történik, s a csalódás lehetetlenségének dicskörével veszi körül, mely képes bizalmat s vak engedelmességet s ezzel együtt nagy eredményeket is előidézni. Csakhogy az oly vezérnek, a ki elszigeteli magát, feladata teljes ismeretével kell birni s az ügy őszinte képviselőjének kell lenni.

Bem nemcsak nagy katona, de nagy ember is volt. Nemes, nagylelkü, emberséges s jóltevő vala. A ki látta, mint siratta Bem Szebennél Mikes Kelemen ezredesének, s Téreinek, hadsegédének, halálát; a ki tapasztalta azon gyöngéd gondot, melylyel az ugyanott megsebesült Messéna s mások iránt viseltetett; ki könyezni látta, midőn a halottaktól fedett piskii csatatéren keresztül lovagolt; ki látta, mint aggódott Bem a sánczmunkáknál való őrködésre kiküldött tiszt késedelmezése miatt, mint rettegett az elküldött hadsegédek s gyorslovasokért s mily örömmel fogadta őket, ha szerencsésen visszaérkeztek, az Bemben a nemes lelkü, jószivü embert is szerette. A ki látta politikai munkálkodását Erdélyben, a szászok, oláhok, s legyőzött császáriak iránti bánásmódját, nem kell-e bámulnia a magasztos szabadságharczos nagylelküségét s emberségét. Bem rendesen komoly, hideg, parancsaiban rövid, egy szavu volt, s a mit kimondott, azt meg is tar-

totta. Két huszár altiszt a marosvásárhelyi uton nem engedelmeskedett tisztjének. Bem hadi tanács elé állitotta s ez golyó általi halálra itélte őket. Bem helybenhagyta az itéletet, s ott helyben meg is hagyta a végrehajtást.

A katonai szokás szerint két társuk kegyelemért esdekelt az elitéltek számára. „Nincs kegyelem!" felelt Bem. Erre ugyanazon századból két tiszt kért számukra kegyelmet, azt mondván, hogy az elitéltek különben jeles katonák, s csak a tiszt bánásmódja kényszeritette őket engedetlenségre. Bem tisztjeire nézett, s csak miután Kis Sándor, a bátrak legbátrabbika, könyörgött értök, csak akkor oldotta fel őket a kimondott végrehajtás alól. A mint mondtam, Bem szigoru volt, de soha, talán egy esetet kivéve, midőn egy tovább menni nem akaró altisztet lelövetett, soha nem volt kegyetlen. Bem mindig meg tudta válogatni a példás büntetések idejét és helyét. Ez a rendezetlen csapatokat jól szervezett hadsereggé tette, s jó katonai érzelmet öntött beléjök. Ugyanily tulzó volt a megjutalmazásal is. Rendesen csatatéren léptette elő tisztjeit. Innen volt azoknak vak engedelmessége s rajongó szeretete Bem irányában, határtalan bizalmuk az ősz vezér iránt. Bem ruházkodás s életmódban egyszerü volt. Soha sem huzott dijat, hanem minden pénzét a katonáknak vagy a szegény „forspontos" parasztoknak ajándékozta. Minden kárt, minden küldeményt készpénzzel fizetett, mig volt a pénztárban. Ruházatáról segédei gondoskodtak, s gyermekiesen tudott örülni, ha uj nadrágot, vagy átillát hoztak neki. Az egész erdélyi háboru alatt csak egy köpenyt, ama hires nagy köpönyeget viselte, melyen legalább is vagy 8—10 golyó hagyott nyomot s csak Erdély elfoglalása után vett magára uj tábornoki ruhát. Tisztjeit szerette azonban, ha csinosan jártak. Törzstisztjei saját ruházattal birtak s lehetőleg megkimélte őket az apróbb fáradozásoktól, hogy annál több időt nyerjenek a tanulmányozásra. De viszont meg kivánta tőlük, hogyha egy pár zászlóaljt, néhány százados s ágyut mutatott, hogy azokat el is foglalják, s ebben

ritkán csalódott. A „czivileket“ kerülte Bem, s mit sem szeretett kevésbbé, mintha a kormánybiztosokkal kellett tanácskoznia vagy küldöttségeket fogadnia. Kossuthot szerette, s szolgálati ügyekben is csak róla akart tudni, a mit a hadügyminiszter zokon is vett. Csak midőn egyszer megtagadta tőle a pénzt a sereg számára, a hadügyminiszterium pedig elküldte, békült ki azzal, s Mészárost becsületes embernek mondta.

Bem kis termetü, de vasszerkezetü férfi volt, kit sem Lengyelország hómezői, sem Algir homokos sivatagjai nem tudtak megtörni; erélyessége legyőzött minden fájdalmat. Igy három sebét minden nap be szokta kötöztetni, s fájdalom nélkül lovagolt serege közt. Elvesztvén egyik ujját, felköttette karját, s megint fölemeltette magát a lóra, honnan le sem szállt, mig csak a csatának vége nem szakadt. Menetközben az elöörssel kocsijában ment.

Nők iránt egészen ama udvarias franczia volt, mivé természete, származása s nevelése tették. Hölgyek bármit is kérhettek tőle, megadta nekik, ha csak az állam érdekei félig meddig megengedték neki. De azért a női társaságot nem igen kereste, s nem is érezte magát jól, ha nő, akár a legszeretetetreméltóbb nő volt is aháznál. A hölgyek ellenben igen érdeklődtek az ösz vezér iránt, s többféle ajándékokkal tisztelték meg. Bem udvariasan fogadta, de azonnal tova sietett, hogy feszült helyzetéből kiszabaduljon.

A háboru alatt Bem igen megszerette a székelyeket. Ezek, kik különben is a halál megvetése s személyes vitézségök által felülmulták a többi katonákat, épen Bemhez illettek, s ha valami nehéz sánczot bevenni, egy pár jól védett ágyut elfoglalni kellett, mosolyogva mondá Bem: „Óh, a székelyek, az én fiatal székelyeim majd elvégzik.“ S valóban, a sánczot bevették, az ágyukat elfoglalták. Bemnek csak azt kellett mondania: „Előre fiaim!“ s a székelyek ezen kiáltással: „Éljen Bem apó!“ vakon rohantak az ellenségre, s mint a szélvész, halált osztottak mindenfelé.

Következő két adoma meg fogja mutatni, hogyan szokott Bem bánni a székelyekkel. A vaiszlovai ütközetben két székely meghóditott két vaságyut, miután az ellenség Bem ágyui elől hátrálva csak nehány embert hagyott ott őrizetül.

Bem a székelyek vállait veregetve, mindegyiköknek 100 pengő forintot ajándékozott. A katonák megesküdtek, hogy ezentul csak az ágyuk ellen fognak indulni. S meg is tartották szavukat. Szászkónál éjjel állomásoztak. Az eső hullott, s kioltotta az állomásozók tüzeit, csak Bem kocsijában égett a lámpa. Bem köpenyébe burkolva, gondolkodva ült a kocsiban. Egyszerre odajön egy székely, s tisztogatni kezdette fegyverét. Ez megtetszett Bemnek, s a székelynek 5 pfrt. adott. Ez elmegy; egy másik székely is odajön, babrálni kezd a fegyveren s mindig Bemre néz. „De én nem láttam, monda Bem, mert különben ki kellett volna üritenem a hadi pénztárt.“

Azt szokta mondani Bem: „a magyarok vitéz, derék, bátor, emberek, elhatározott katonák, de az irás már nem az ö dolguk. Inkább 15 mértföldnyi utra mennek, semhogy egy szót irnának.“ Nagyon szerette őket, csak a huszárokra haragudott, hogy miért nem foglalnak el minden ütközetben legalább is egy pár sor ágyut. A lovasságtól általában lehetetlent kivánt, s keresztül kasul járásaival igen lankasztotta őket. Azt hitte, a lovasokat könnyebben lehet pótolni, de ebben csalódott, s e csalódás árát meg is fizette az oroszok elleni háboruban.

A lengyeleket ellenben sehogy sem szerette, s szervezett ugyan lengyel lándzsásokat s gyalogságot, de csak ritkán alkalmazta őket. Nem szerette örökkön tartó pörlekedéseiket.

A legyözött ellenség iránt különösen emberséges és nagylelkü volt Bem. A megsebesülteket ugy ápoltatta, mint saját katonáit, ruhát s dijat adott nekik. A tisztek becsületszóra szabadon jártak keltek, a merre tetszett nekik. S mindezt minden dicsekvés nélkül tette, mintha csak igy s nem másképen kellene tennie. Bem emberséges bánásmódja még a szászokat s oláhokat is

lefegyverezte, s ezek, legalább a falusiak, szerették s tisztelték Bem vezért.

Igy volt Bem, egyszerü, magasztos és nagyszerü. Lángesze nyilvánult mindenben, a mit tett, s neve örökké élni fog a szabadság és jogbajnokai első soraiban!

Kiss Sándor ezredes.

Kiss Sándor, eredetileg kapitány a székely huszárok ezredében, utóbb ezredes és dandárnok Bem hadseregében, a magyar érdemrenddel lőn feldiszitve, élte delében állott s egyike volt a legnyalkább huszártiszteknek. Alacsony, zömök termetü lévén, már teste ilyszerü arányosságánál fogva huszárnak termett, és a ki látta őt, elmésségtől szikrázó szemeivel, hetykén pödrött bajszával tüzes, csinos huszárgunyájában, mindig daliásan kicsipve: annak szinte jól esett, hogy ilyen derék katona-emberen legeltethette szemét. Hát még aki megpillantotta egy huszárosztály élén, midőn oly hetykén és délczegen ülte meg tomboló paripáját; a ki megfigyelhette szemeinek tüzes villanását s a várakozásszülte türelmetlenségét, mely egész testén végig rángott, midőn pezsgő, tettszomjas vére, az ész hideg számitásától egy perczenetre visszatartva, aztán annál viharosban, szélvészként sarkalta neki az ellenségnek, mindenütt a legbátrabbak élén: a ki ekkor láthatta, annak okvetlenül csodálat és szeretetre kelle gerjedni az ifju hős iránt. A kinek aztán alkalma lehetett hallgatni őt a haditanácsban: mily világosan, mily mély belátással tudta felfogni s előtüntetni a dolgok állását, mily talpraesetten, mily bő ismerettel értett hadászati s harczászati tervek szerkesztéséhez, és mily alapos számitással tudta az esélyeket egybefűzni s mérlegelni; végre aki jelen lehetett Brassóban, a polgárok gyülésén, s hallhatta, hogy mint értett hozzá, a mély bölcsészeti buvárlat gyümölcseit az alsóbb rétegekből odavetődött,

müveletlen népnek szája izéhez simitani, mily élesen metsző gunynyal tudta a reactiót s pártfeleit ostorozni, és mennyire birta a tömeget, nézetei iránt lelkesitve, részére hóditani: a ki mindezeknek tanuja volt, tiszteletteljesen kellett, hogy meghajoljon e férfiu előtt, és okvetlenül hódolatával adózott neki, mely őt, mint katonát és müvelt, gondolkodó buvárt egyaránt, oly nagy mértékben megillette.

Ilyen volt Kiss, a fáradhatlan, az örökös táborszem s kémszemlész a háboru-, a szellemdus államférfi a béke idején.

Ha Kissnek nagyobb hatásköre lett volna, bizonyára a magyar forradalom legragyogóbb alakjainak egyikévé fejlődik vala, de ő beérte azzal, hogy, bár a legszükebb körben, kötelességét teljesithette mint polgár s katona. Ő nem törte magát sem dicsőség, sem kitüntetések után: kielégité az öntudat, hogy megtette, ami kötelességében állott.

Az volt gyöngesége, hogy Brassót, vagyis egy valakit Bras óban, kelletén tul szeretett s ennek folytán az ottani katonai parancsnokság elnyerésével vágyait tetézve látta.

És a sors mégsem engedte, hogy jelleme ezen stoicus egyszerüsége s igénytelenségének megfelelőleg, ha nem is közönséges, de legalább természetes körülmények között zárhassa be életpályáját.

Az akkortájban megjelent osztrák lapok közlése szerint a tömösi csatában sulyosan megsebesülvén, foglyul esett, s sebeiből utóbb fellábadván, Czernowicz városába hurczoltatott.

Itt hadi törvényszék elé állittatott, és minthogy a bitófán való meggyalázó kimulástól rettegett, — bizonyára ily büntetést mérnek vala reá, — növényből szitt méreggel végezte ki magát. —

Béke lengjen idegen földön domboruló sirja fölött!

GRÓF TELEKY SÁNDOR.

GRÓF BETHLEN GERGELY.

Mikes Kelemen ezredes.

Szép, deli férfi, kellemteljes aristocraticus modorral, és derék merész lovag, mint katona jó lovas, pompás czimbora. és a csatatéren bátor, elszánt, merész volt. Egy időben mint osztrák tiszt szolgált, de nem sokáig állhatta a béke idején annyira unalmas „bakkancsoskodást;" lemondott katonai rangjáról, és utóbb viszont felcsapott, mihelyest a haza hítta.

Neki és Bethlen Gergelynek köszönhette a haza, hogy a Kossuth-huszárok ezrede csakugyan megalakult.

M i k e s minden csatában kitüntette magát vitézsége és ügyessége által. A miért is Bem annyira megszerette, hogy Szeben bekövetkezendett elfoglalása után neki szánta az erdélyi hadsereg főparancsnokságát. Ekkor azonban váratlanul utólérte sorsa. A legelső csatározás alkalmával, mely Szeben előtt előadta magát, egy ágyugolyó kioltá életét. Utóbb még felkerestették holttetemét, s az családja sirboltjában lőn eltakaritva.

Tóth Ágoston ezredes.

Magas, sugár termetü, tetszetős külsejü férfi volt, finom aristocraticus tapintattal, s dus ismeretekkel jeleskedett, mind a hadi, mind a közművelődési tudományokban.

Szegény sorsu, de tős gyökeres magyar szüléktől származott, kik kiképzése végett egy osztrák katonai intézetbe adták. Itt tanulmányait nem közönséges sikerrel bevégezvén, a hadseregbe állt be, ahhol csakhamar tisztté léptették elő és dus ismeretei folytán napfényre jött hasznavehetősége miatt a sorgyalogságból beosztották a császári táborkarba. E helyzetében aztán teljes kilencz évig s minden erejét megfeszitve dolgozott, — ugy hogy még ha járomba fogják vala, se kellett volna

jobban, — mint a legügyesebb térrajzolók s katonai földleirók egyike.

Mindazonáltal, daczára ebbeli s más fényes érdemeinek, ezen katonai testület akkori kasztszellemével szemben, nem tudta annyira felvinni dolgát, hogy a hadi szállásmesteri kar személyzete közé sorozták volna. Ez okból ujra áttétette magát a sorgyalogsághoz, mint kapitány s e minőségben meg is házasodott, egy szép bécsi nőt vezetvén oltárhoz, ép a forradalom kitörésekor. Minthogy az időtájt az akkori porosz király nevét viselő magyar ezredben állott szolgálatban, a magyar minisztérium parancsára Galicziából — ahol ezrede akkor állomásozott, — visszatért Magyarországba, és ismeretes lévén tehetséges volta, valamint igazán kiérdemelt tekintélye folytán csakhamar reá bizták a 31. honvédzászlóalj szervezését, mint a melynek parancsnokául, őrnagyi ranggal, ki is neveztetett. E föladatot ő rövid időn, bámulatos tárgyismerettel megoldván, zászlóaljával B e m keze alá került.

És jóllehet ennek minden hadjáratában — mondhatni, csaknem mint jobb keze — részt vett, a gyors változatban egymásra következő háborus események daczára, — elég csodálatos módon, az igaz, — még irodalmi munkálkodásra is birt magának időt szakasztani. Nevezetesen aprilis 14-dike után több talpraesett, az ő tollából származott czikk jelent meg az uj „Erdélyi Hiradó"-ban, mely Magyarország akkori európai helyzetét tárgyalta.

Utóbb egy egész hadtest vezényletét bizták reá, és a Bánságban ő verte meg, V e t t e r tábornokkal egyesülten, Jellacic-ot Szőreg és Becskerek táján. A forradalom végével az osztrákok elfogták és 18 évi sulyos várfogságra itélték.

T ó t h Ágoston kétségkivül a magyar hadsereg legfőbb katonai tekintélyei között foglalt helyet, és csak a sorson mult, ha nagyobb hatáskörben nem érvényesithette fényes tehetségét. Ő azonfelül fölötte érdekes alak, söt a kolozsvári delnők szemében fölötte szeretetreméltó férfi

is volt: meggyőződésre republikánus, de modorra aristokrata. Magába zárkozott s tartózkodó, s ennek folytán ismeretség megkötésében igen óvatos volt. Becsszomja jóval tulért a kellő mértéken s ez okozta, hogy olykor még a szalonokban divó ármánykodás finom, de kicsinyes fegyvereit sem vetette meg, mindamellett azonban tetőtől-talpig derék, becsületes ember volt s a hazáért hevülő sziv dobogott bátor keblében.

Bethlen Gergely ezredes.

Sarja azon ősrégi családnak, melyből a hires fejedelem származott, kinek közeledő lépte alatt ingadozott egykor a keresztény Európa legbüszkébb trónja.

Hajlamánál fogva, melyet ugyszólván az anyatejjel szítt magába, de meggyőződésből is hazafi, s mint ilyen nem habozott életét és összes vagyonát a honért koczkára tenni. Habár születése- és neveltetésénél fogva aristokrata, és útazások által fejezte be ifjukori müvelődését — a mi, tudnivaló, rangbelieit többnyire a legüresebb cosmopolitismus örvényébe rántja, — mégis szive oly nemesen hevült, hogy egy pillanatig sem késett, midőn a jog s igazság iránti kötelesség harczra szólitotta.

Kora ifjuságától fogva mindig nemes telivér paripákon száguldozván, az erdélyi főuri körök egyik legjelesebb, vagy tán épen a legjelesebb lovasa vált belőle. Benne a lovaglásbani müvészet elmélete és gyakorlata volt megtestesülve, és V a y felszólitására ő alakitotta Kolozsvárot, Mikes Kelemennel egyesülten, az első huszárezredett, a Mátyás-huszárokat. Miután katonává lett, testestül-lelkestül a szolgálatnak szánta magát, ott hált a kaszárnyában, a legénységgel egy födél alatt, minden lovast külön betanitott, s mikor csak időt szakaszthatott reá, M u r a t,*) a koronás lovas viselt dolgainak tanulmányozásába mélyedett.

---

*) Egyébiránt őt magát is „Bem hadserege Murat-jának“ nevezték.

Természettől fogva szerencsés katonai tapintattal és nagy mértékben személyes bátorsággal lévén felruházva, az általa szerkesztett haditervezetek egyszerüek de találóak voltak, és ő azoknak kivitelében felülmulhatlan. A ki látta őt a csatában, mint száguldozott hollófekete arabs mokányparipáján, csákóját negédesen félrenyomva homlokára, majd a kifáradtakat nyájas tréfaszóval biztatva, majd a gyávákat kardja lapjával sarkalva, aztán huszárjainak élén merészen neki ugratva az ellenség zömének, mindig legelől s mindig serénykedve: a katona, mondom, ki őt igy láthatta, büszke örömtől érzé dagadozni szivét, és a hazafi leghőbb kivánatait röpitette feléje dolgainak jó sikere iránt.

Bethlen igazi nemes emberként viselte magát, gazdag és szegény, főur és közsorsu egyaránt becsülte és szerette. Ő volt a leglovagiasabb férfi Bem hadseregében, és Kossuth is elismerte érdemeit, feldiszitvén őt a II. osztályu érdemrenddel. Bármit tőn is, tiszta meggyőződésből cselekedte.

B. Kemény Farkas ezredes.

Valamint rokona, Kemény Dénes, a jog s törvényesség kitünő előharczosa s az akkori erdélyi országgyülésen az ellenzék rendithetlen vezére, ugy ő is törül metszett magyar ember volt.

Az unio eszméjének diadala mint 50 éves férfit, thordai csendes magányába visszavonultan érte.

Egyszerre csak szervezik a nemzetőrséget, és benne föltámadnak ifjukori emlékei — mert katonáskodott volt egy ideig, —: megválasztatja magát a nemzetőrséghez őrnagynak, mint ilyen éjjel-nappal fárasztja magát embereinek katonai szervezése s betanitásával, s midőn a magyar sereg Kolozsvárról visszavonulni kénytelen, ő jókedvü bátorsággal követi nemzetőreivel. Erre aztán már ott is marad a táborban, és mindvégig munkás részt vesz

az erdélyi hadjáratban, miközben megkedvelteti magát Bemmel s kiérdemli az összes sereg becsülését. A jó erőben lévő öreg bátorság s erélyre tultesz az ifjakon, kifáradhatlanul serénykedik s hadtestét mindig szigoru fegyelem alatt tartja.

Kemény Farkas vezérnek nem volt ugyan kiképezve, de a mit reá biztak, azt oly pontosan tudta végezni, mint senki más hozzá fogható. Ő egyike volt a Bem hadserege koryfaeusainak, és jóllehet tervezetein meglátszottak hadászati s harczászati képzettsége hiányos voltának nyomai, az ősz harczfi mégis sokat használt szillárdsága, rendithetlensége s veszélyekkel nem gondoló bátor lelkületénél fogva. Előhaladott kora hajlandóságot keltett iránta, vitézsége kivivta neki környezete tiszteletét s jellemének egyenes volta meghóditotta számára bajtársai s az alája rendeltek szivét egyaránt. És minden magyar ember örömhirként vette utóbb, hogy a vitéz hadastyánnak sikerült kikerülni a gyászos végzetet, mely akkor a hazafira várt.

De ő megmenekülésének nem sokáig örvendhetett zavartalanul; neki is éreznie kelle Danton szavainak mély igazságát: hogy a hazát nem vihetjük magunkkal a por képében, mely lábainkhoz tapadt. — Kemény Farkasnak a hon legét nem szihatni annyi volt, mint egyáltalában lélegzetet nem vehetni. Mert ő nem csupán szerette hazáját, hanem épenséggel rajongott érte. Ezt eléggé mutatja a következő paradox cselekedete. Midőn a magyar kormány forradalmi térre lépett, Kemény a hirlapok utján nyilvánosan visszakövetelte leányát, — ki egy császári ezredeshez ment volt férjhez, — mint apa és magyar s mint ki nem bizhatja gyermekét oly férfira, ki Magyarország ellenségeinek zsoldjában áll.

Az ily érzületű embert a honvágy természetesen elemésztette, és Kemény alig ette néhány évig a számkivetés sanyaru kenyerét, midőn sirba hanyatlott.

Emléket nem állithatott neki hazája, de azért hiven meg van az őrizve minden honfi szivében, mint a melyben a hazafi szóra az ő dicsőült képe tünik elő.

Gróf Teleki Sándor ezredes.

Stein és Lichnowskyval együtt részt vett a carlista hadjáratban s egy ideig a spanyolok foglya is volt. Erdélyben hadi pályáját azzal kezdte, hogy Deés alatt szemtanuja volt Katona Miklós megveretésének. Erre, mint önkéntes, Bem hadseregébe került s a vezér őt eleinte nyargoncznak használta, nemsokára azonban tág mezőt nyitott minduntalan sürgölődni szerető természetének a hadsereg fő sáfárságában.

Itt aztán derekasan meg is állotta a sarat. Ő mindenütt kéznél volt, ahol csak élelemről gondoskodni, gunyára szert tenni, lőszer tovaszállitására hirtelenében előfogatot vagy a legénység számára pénzt kellett előteremteni.

És mind e tömérdek dolog mellett maradt annyi ideje, hogy széltibe bebarangolhatta, mint az ősz vezér futárja, az országot, sőt minden ütközetben részt vett, és pedig derekasan, mert teszem a Gálfalvi csatában tanusitott vitézségeért Kossuth a 3. osztályu érdemrenddel diszitette föl.

Egész a legközelebbi ideig ő is számüzve volt, de most már szeretett hona földén tartózkodik.

Forró Elek ezredes.

Eredetileg testőrhadnagy lévén, s mint ilyen katonai kiképeztetését Bécsben, az ott székelő magyar kir. testőrségnél kitünő sikerrel befejezvén, eleinte főhadnagygyá, utóbb kapitánynyá léptették elő a székely huszárok ezredében. Ekkor aztán 1848. augusztus havában Verbász alatt táborba szállott a ráczok ellen, s itt hadakozott mindaddig, mig a székely huszárok dandára vissza nem indult Erdélybe.

Forró Eleket jeles emberré avatta éles, beható,

vizsga elméje, sokoldalu tudományos képzettsége, melyre magától, saját tanulmányozása által tett szert, a katonai hadműveletekben tanusitott tiszta, világos s helyes felfogása s azonfelül renditheten nyugalma, mely a szövevényes hadi tervek legügyesebb végrehajtójává engedte őt válni.

Szabályos, tojásdad arcza, melyből hetykén tört elé a magyarosan pödrött bajusz, magas, gyéren ránczolt homloka; kissé mélyen vájt, csak helylyel közzel fel-felvillanó szemei, melyek a bensőleg pezsgő életről tanuskodtak e hideg hüvelyben; sugár, termetes alakja: mindezek F o r r ó - t marczona harczfivá tették, rideg, magába zárt tartása pedig, mivelhogy mégis kiérezhette belőle az ember szivélyes, jó indulatu lelkületét, — szegény és gazdag tiszteletét, szeretetét egyaránt kivivta számára. Különösen földiei, a székelyek, hazafisága által vonzatva, rendkivüli ragaszkodással viseltettek iránta.

B. Bánffy János ezredes.

Már kora gyermekségében katonásan neveltetvén, s a természettől éles szemmel s mély bátorsággal lévén megáldva, Bánffy ezredes a legderekabb ember volt Bem katonái közt és lankadatlan serénysége, vas szigora, melyet az alája rendeltek irányában alkalmazott, a tervezésben gyors, a kivitelben merész volta a legügyesebb hadtestparancsnokok egyikévé avatták.

Bánffy külseje olyan volt, mint a milyen azon katonáé szokott lenni, ki nem időtöltés végett, vagy azért száll táborba, mert az a divat. Ilyen madarak is röpkedtek ám a magyar táborban, még pedig széltiben. Nem igy Bánffy. Nap- s viharedzette arcza, hatalmas bajsza és sürü szőrtől boritott álla, valamint szépen idomult orra és magas, nyilt homloka különös marczona szint kölcsönzött ábrázatának; tüzes villogó szemei meg tanuskodtak elméje ernyedetlen munkásságáról.

Bánffy szemnek való ember volt, de sohasem vala nagyobb gyönyörüség őt látni, mint mikor a csata legbőszebb zajlása közepett, kivont karddal kezében, délczeg paripáját sarkantyuzva, csipőig érő lovagcsizmáiban, mindig legelől a gyalogság élén, rohamra vezette hadtestét.

Bánffy a királyság embere volt s mint ilyennek nem volt valami különösen inyére a debreczeni kormány; de hő hazafi lelke ellensulyozta benne az e részbeni ellenszenvet, és készséggel koczkáztatta életét hona szent jogáért.

Bem kedvelte vitézsége és sokszerü hasznavehetőségeért. Visszatértekor reá bizta a Bánságban állott erdélyi hadtest vezényletét. De Bánffy itt, az ügy nagy kárára, csakhamar megbetegült s igy kénytelen volt a csatatérről félrevonulni, még a világosi eset bekövetkezte előtt.

Inczédi Samu alezredes.

Egy időben ő is katonáskodott volt, de szintén megunta a „bakkancsoskodást", és haza ment N. Enyed körüli jószágaira gazdálkodni.

A ráczok zendülése alkalmával legott kineveztété magát honvédtisztnek és ott harczolt a Sz. Tamás alatti három csatában, valamint az egész ügyes bajos hadjáratban is részt vett mindvégig, október hó utóljáig. Erre visszatért Erdélybe, és itt az enyedi nemzetőröket vezényelte az oláhok ellen. Nemsokára ez után a 11. honvédzászlóaljhoz került, melynek vezényletében ő követte Bánffyt. Elszántsága s merészsége magát is hőssé avatták, méltó volt tehát reá, hogy e hős csapatot vezérelje.

Rendesen ő s vele zászlóalja döntötték el a csata sorsát s bátran mutathattak reájok mint egy jog s igazságért lelkesedő hős csoport példányképeire. Medgyes

alatt megsebesült s csak erőszakkal lehetett reá birni, hogy menjen Vásárhelyre s ott gyógyittassa magát; és még alig lábbadozott, midőn ujra lóra ült, és Szász Régen táján egy dandárt vezetett a muszkára.

Kedvelte a bort s dinom-dánomot, azonban sehol boldogabbnak nem érezte magát, mint viharzó csata ölén. De ugyancsak kemény nyaku ember is volt; az erdélyi táborozás folytában három izben kérte elbocsáttatását, és ő maga legjobban örült neki, hogy mindannyiszor rá sem hederitettek kérelmére. Mert ha meghallgatták volna, ő másnap minden bizonynyal közhonvédnek csapott volna fel. De jobban festi őt bármely rajznál azon felelet, melyet Aradon Schlick kérdésére adott, midőn Kazinczy fegyverletétele után odavitték volt. Schlick ugyanis a foglyul esett törzstisztektől nevöket és rangjokat tudakolta. Midőn vitézünkre került a sor, ő ekkép mennydörgött a vele szemben állott vezér fülébe; „Én ama Inczédy alezredes vagyok, a ki a nagy Bem keze ügyére vezényelte a hős 11. zászlóaljt!“ Schlick, tisztelete jeléül, megveregette vállát, de azért mégsem háritotta el róla a hadi törvényszék sulyos itéletét, mely a hőst 12 évi várfogságra kárhoztatta.

Gál Sándor ezredes.

Székelyfi volt, akkortájban még hő vérü fiatal ember, bátorsága a vakmerőséggel határos, katona neveltetése, erélyes szónok természeti képességeinél fogva. Hadban mindig tudta a legjobb s leggyorsabban czélra vezető eszközöket megválasztani s az ellenség leggyöngébb oldalát hamar fellelte s aztán arra sulyosodott tehetségének egész nyomatékával, mely oly hatalmas volt, hogy vele népet birt kedvére hajlitani.

Gál még a forradalom előtti időben tiszteletet s közelismerést vivott ki nevének a magyar hadi irodalom terén. A mozgalom kitörésekor felcsapott honvédnek s

Berzenczeivel székely földre indult, s ott egymaga munkálkodott az utóbb Kossuthról nevezett huszárezred és a 12. zászlóalj szervezésén. Erre Háromszék védelmét vezette, ép oly merészen, mint czélszerüen, és később az erélyes rendszabályok, melyekhez nyult volt, lehetségessé tették neki Bemnek azt a sok ujonczot szolgáltatni, kikre okvetlen szüksége volt az ősz vezérnek, hogy seregét velök tekintélyes számra emelje. Utóljára egymaga kiállotta Háromszékben a muszka nyomasztó szoritását, melyet csak mély belátása és igazi vitézségével birt némikép enyhiteni; de ugyanez alkalommal hadtestével két győzedelmes sereg közül vágta ki magát, s ez által fényes tanujelét adta hadvezéri tehetségének.

Gált a székelyek lángeszü földijökként bálványozták, és mindent megtettek kedveért; csak szemét kellett hunyoritania, s legott százan is talpra állottak, kivánságát kitudandók s teljesitendők. Innen volt aztán, hogy a vitéz ifju hiu lőn és szerin tul kereste a nép kedvét, és ez volt oka, hogy oly sok haszonvehetlen egyént sorozott tisztjei közé, kik aztán a veszély idején sem neki, sem az országnak becsületére nem váltak.

Egyébiránt Gál az ország legjelesebb tehetségü fiai közé tartozik, minek külföldön is számtalanszor tanujelét adta, jelesül Olaszországban, hova a szabadságharcz gyászos vége után menekült.

Riczkó Ignácz ezredes.

Deli férfi volt, s élte virágában. Egyideig mint huszártiszt szolgált s mint ilyen Nagyváradon a toborzók élén parancsnokoskodott, a hadászatból azonban mákszemnyit sem értett.

A magyar miniszterium megalakultával, Biharmegyében a nemzetőrök közt őrnagy s utóbb, az erdélyi hadjárat folytában tanusitott vitézsége elismerése fejében, ezredes lőn.

A hiuság, az igaz, nagy mértékben megvolt benne, de csakannyira az igazi huszár mély bátorsága is. Ehhez járult önzetlen, áldozatkész hazafisága, melyet a Wargersdorf alatt folyt ütközetben hős halállal pecsételt meg.

Gábor Áron őrnagy.

Amolyan egyszerü, szegényforma székely ember volt, kinek esze és szavajárásán bizony meglátszott, hogy életében nem sokat törte magát az iskola padjain, még arczából se nézett volna ki még a legavatottabb physiognomus sem egyebet, mint legfölebb azt, hogy rendithetlen katona, a ki még a halállal is szembe mer szállni.

Gábor Áron székely határőr fia s mint ilyen hadköteles volt. Be is sorozták, még pedig a határőrtüzérek közé, miután kora ügyességet tanusitott az esztergályos- és ácsmunkákban. Katonasorban megtanult aztán Gyulafehérvárott a tüzérség dolgából annyit, a mennyire egy tüzérkáplár épenséggel reászorult.

Azért nem is törődött vele senki, midőn néha naphosszant ott őgyelgett az ágyuk közt s helylyelközzel, a mennyire parasztkeze tudott hozzá, egy fa- vagy elsárgult papirdarabra lerajzolgatta az ágyuk, kartácsszórók s taraczkok csöveit. Akkorában ugyan senkinek, de tán magának sem jutott eszébe, miszerint egykoron az ő dolga lesz, olyan táborszereket késziteni, a milyenekről akkortájt oly ügyetlen vázlatot csinált.

Miután szolgálatidejét kitöltötte, a félig rokkantok közé sorozták. E helyzetében, minthogy gazdaembernek elég jó módu volt, nagy mérvben foglalkozott gépészeti munkákkal.

Szerencsét próbált fürészmalmok, zsilipszerkezetekkel stb., szóval, rendesen olyan dolog után látott, mely alkalmat adott a faragcsálásra, vagy melynek létesitése körül egész kerékrendszert bizonyos szabványok szerint

kellett mozgásba hozni. Ezen bibéje, azonfölül, hogy vagyonából jó részt felemésztett, még buta, kimélytelen szomszédai gunyját is reá zuditotta. De a sors ugy intézte, hogy az, ki fölött pórias elbizottságuk csak kaczagni tudott, nem sokára álmélkodó csodálatuk tárgyává váljék.

Kitört a forradalom és a magasztos eszmék közül, melyek magvaiból kicsirázott volt, az akkor lengedező üde fuvallat szárnyain egy eljutott az ő agyába is: ez a hon- és szabadságszeretet volt. És minthogy helyét még nem foglalta el semmi, e czim alatt az iskolák kathedráiról vagy a regényirók könyveiből felszedett üres szóhalmaz, egész ép teljességében meggyökerezett ott. És nemsokára oly fényes világot terjesztett benne, mint a milyet száz professor ékesszólása sem tudott volna előidézni; sőt e világosság sugarai — a „müvelt“ embereknél nem szokott mindig igy lenni a dolog, — elhatottak szivébe is s azt forró hevökkel lángra gyulasztva ösztönül szolgáltak arra, hogy az eszme iránti hűsége tettben is nyilvánuljon.

Gábornak egész lényét áthatotta a „szabadság“ szóban rejlő varázserő. Éjjel nappal azon forrt az esze, hogyan lehessen ez eszmének hathatósan szolgálatára. Ő nem rendelkezett sem a gazdagság nyujotta segédforrásokkal, sem a tudomány s tapasztalásszülte mély belátással, mikkel támogathatta volna a szent ügyet. Bárhova tekintett, nem látott semmit, mit áldozatul hozhatott volna a haza oltárára, mint csak — saját személyét. És jóllehet egy hazafitól sem követel többet a honszeretet, mint a mennyi tőle kitelik, Gábor Áron ezzel nem elégedett meg. Ő nemcsak feláldozni akarta magát az ügyért, melyen valója minden gyökérszálával csüggött — ő segiteni is akart rajta, még pedig ugy, hogy látszatja legyen. De hogyan? miképp? —

Elgondolhatni, mennyi kint okozhatott e tettsovár léleknek tehetetlenségének érzete! —

Azonban a lángész szikrája, mely ott szunnyadott lelke fenekén, ifjukora emlékeitől élesztve teljében felcsillámlott, hogy megszabaditsa a kétségbeesett töprenkedés emésztő gyötrelmeitől.

A magyar seregnek, mely akkoron Erdélyben működött, hogy erejét sikeresen kifejthesse, hiányzott még az erre megkivántató födolog, a csaták kovásza — az ágyuk.

Mig ilyenekkel nem birtak, a hősök feláldozhatták ugyan magukat a hazáért, de alig tehettek valamit — megmentésére. Meg is mozgattak minden követ, hogy ezen, az ellenség soraiban félelmet — de az ügyfelekben bizalmat s bátorságot gerjesztő táborszerekre szert tegyenek.

De ez nem ment oly könnyen. Voltak ugyan Erdélyben hadiszertárak, de mind valamennyi az ellen kezében; a magánipar pedig nem volt, valamint most sincs még — annyira kifejtve a Királyhágón tul, hogy az állam intézeteit pótolhatta volna.

Ekkor előállt Gábor Áron s felszólitotta a falubelieket, adják oda templomaik harangjait, ő majd önt belőlök ágyukat. Földiei, fejcsóválva bár, de a percz égető szükségétől indittatva, mégis hajoltak kérésére s kiszolgáltatták neki a kivánt anyagot.

Hősünk szive örömtől repesett, midőn végre alkalmat vélt találni, hogy hő vágyának megfelelő mértékben járulhasson a haza megmentéséhez. Mind amellett kételytől mardosott kebellel fogott a munkához, vajjon az ifjukorában szerzett gyönge ügyessége, mely még akkoron is legfölebb szánakozó mosolyra fakasztotta az avatottakat, a gyakorlatnak évek során történt mellőzése folytán nem apadt-e el egészen.

És ime, a nagy s merész vállalat sikerült! A lelkesedés kifejtette buzgalom pótolta a gyakorlat hiányát, s a kitüzött szent czélra való tekintet által a lehetőleg legnagyobb mértékben megfeszitett akaraterő elméjének minden rugóit serkentve, leleményességet fakasztott benne, mely, a mennyire épen elkerülhetetlen szükség volt, betöltötte a szakképzettség hiányát.

Már az első ágyu, mely a kezéből kikerült, megfelelt, ha nem is a szakértő, de a szükség követelményeinek.

Nem is örvendhet jobban az anya az első dadogásnak, mit gyermeke ajkiról hall, mint G á b o r örvendett, midőn ez első, önkeze alkotta táborszer reszkettető dördülete legelőször fülébe hatott.

Határtalan volt öröme a székelyeknek is, kik most tisztelet s csodálatra ragadtatva földijök iránt, minden tőlük kitelhető módon igyekeztek kivánatainak megfelelni. Szekérszámra hordták oda neki a harangokat, hogy ágyukat öntsön belőlök; szekérszámra a salétromot, szenet, vasat stb. kelléket, hogy puskaport s egyéb lőszereket készitsen — az ágyukba. Jöttek, beláthatlan számmal, a székelyek maguk is, hogy felajánlják karjaikat a munkára, véröket a honszeretet oltárára.

És az ősz hadastyán vezérük lőn a véres csatamezőn.

Vakmerő elszántsággal állott tüzérei élére, az ellenség röpitette golyózápornak kitéve magát. Ágyuinak rémületes dördülete s elesett vitézeinek halálhörgése közepett, ifjui hévtől kigyulladt arczczal, osztogatta parancsait; minden vezényszava egy-egy villámot gyujtott, mely pokoli recsegéssel csapott le az ellenségre, hosszu barázdát hasitva közte a sir örökké szunnyadó magvának.

Legénysége, kik nem tudták megfogni, hogyan birhatna magukszőrü, szegény ember ezen, tudnivaló, a leghosszabb s legmélyebb tanulmányokat igénylő dolgokban jártassággal, hajlandók voltak ilyenkor csodaszerü lénynek tekinteni őt, kinek okvetlen természet fölötti erőkkel kelle rendelkeznie. E hirét aztán elterjesztették az otthon maradt nép között is, mely csodálva s gyönyörrel hallgatta a kebeléből származott egyszerü férfiu mesés tetteiről szóló elbeszéléseket. S Gábor Áron neve kevés idő multán a Székelyföldön annyira ünnepelt lőn, mint akár a kormányzóé, s az ő biztató szavára talpra állott valamennyi székely, s nem gondolt se kárral, se sanyarusággal, csakhogy a haza ügyét szolgálhassa

Mégis e férfiu — kinek helyén sokan elkábultak volna a neki szórt tömjén füstjétől, — oly igénytelen, s

egyszerü maradt, mint akkor volt, midőn még a hir nem emelte volt fényes szárnyaira. Daczára páratlan vitézségének, s a táborban egyébként szerzett nagy horderejü érdemeinek, mégis visszautasitott minden kitüntetést, s csak Bem és Kossuthnak hozzá intézett, elismeréstel-jes levelei birták reá venni, hogy az őrnagyi czimet elfogadja.

E szerénység nem hagyta el haláláig, melyet 1849-ik év nyarán, hős lelkületéhez méltóan, a csata-sikon lelt, az oroszok elleni ütközet alkalmával: Récz és Bessenyő táján.

Eleste gyászba boritá a különben is oly nehezen sujtott Székely-földet, s megfosztá népét az utolsó reményszáltól is, melyet az a haza ügyének győzelméhez kötött. Nemsokára ez ügy egészen elbukott, s a ki legönzéstelenebb lelkesedéssel s legtisztább buzgalommal harczolt s ontá vérét érte, annak nevét bün volt csak emliteni is. De azért él az s élni fog örökké, a honi történelem legfényesebb lapjain ragyogva, s a nép ajkairól ezer meg ezer, tündérmesékkel szőtt történetben hangoztatva, mig csak egy magyar sziv feldobog ama nagy idők magasztos emlékére.

B. Stein Miksa ezredes.

Nem volt hazánk szülöttje és nem szive sugallata, hanem a körülmények hatalma volt az, a mi ügyünk hiveül szegődtette. És daczára ennek, vagy tán épen ezért, honunknak megbecsülhetlen szolgálatokat tett.

Ő reá az események nem lévén oly szenvedélyes hatással, mint a kit a hazafiérzet s kötelesség szólitott zászlóink alá, éles látása és hidegvérüsége soha nem zavartatott meg. Ha a diadal csatlakozott fegyvereinkhez, az e fölötti megelégedés nem birta annyira felizgatni, hogy gondatlanságba esve elmulasztotta volna a szükséges óvó intézkedéseket megtenni; viszont, ha hütlen

lett hozzánk a hadi szerencse, ez őt nem birta annyira lesujtani, hogy csüggedésnek adva magát, kellő erélylyel ne látott volna a kudarcz helyrepótolásához.

Ez okből ő kérlelhetlenül szórta gunyjának sebző nyilait minden érzelemre, mely határain tulcsapongva nyilvánult előtte. És bár e tulajdonsága által nem egy nemes kedélyt sértett, mégis sok izben üdvös hatást gyakorolt vele. Igy a többi közt, midőn Debreczenben, a balsors s viszontagság egy perczében, sok bőbeszédü honatya kereket akart oldani, S t e i n volt az, ki ebbeli szándékukat élczeinek maró lugjával eloszlatta.

Mindazonáltal ő, ha nem is tudta magának kivivni a tömeg szeretetét, tiszteletre gerjesztette maga iránt a kiválóbb, a vezéregyéniségeket. Maga Kossuth is megtisztelte bizalmával. És ha találkozott is irigye, ki nem átallotta őt a rágalom mérges nyilával illetni, a vád elnémult ajkán, midőn e szürke kis ember, tüzes, átható pillantásával, és az ajkain vonagló finom, megvető mosolylyal, végig nézett rajta.

Hogy a birálatra, melylyel másokat sujtani szeretett, saját széles ismeretei s bő tapasztalatai is feljogositották némileg, eléggé mutatják a következő, életpályájára vonatkozó adatok.

Stein világlátott, katonaviselt ember volt, s már a carlista hadjáratban volt alkalma a forradalmi hadviselés módjával megismerkedni. Mindamellett a 1848-diki mozgalom kitörését — mely őt hazánkban, Péterváradon épitészeti tiszt minőségében érte — mint a császár embere nem jó szemmel nézte. Ferdinand császár és király rendeletére azonban ő is letette a hűségi eskűt a magyar alkotmányra. E percztől fogva hive lőn az ügynek, melynek adott hitét megszegni becsületes jelleme tiltotta.

A magyar kormány legelőször is kinevezte Hrabovszky altábornagy mellé, ki Jellacsics ellen királyi biztosul küldetett ki. Stein ez ügyben jobb keze volt Hrabovszkynak s a bámulatos diplomatiai ügyesség által, melyet kifejtett, fényesen megfelelt a benne helyezett várakozásnak. Később tervet készitett Karlócza és Szent

Tamás elfoglalására, s hadtani leirást szerkesztett a bácskai vidékről.

Tekintettel ebbeli munkálatainak jeles voltára, kineveztetett a bács-bánáti magyar sereg táborkarának főnöke, utóbb a hadügyminiszterium főhadsegéde, s végre a központi hadi iroda főnökévé. E hatáskörében fejtette ki leggyümölcsözőbben tevékenységét. Csak az ő lankadatlan erélye s buzgalmának köszönhető, hogy a magyar sereg, a Tiszán történt visszavonulása után, ujra szerveződhetett.

A szabadságharcz elfojtásával, ő is Törökországba menekült, és ott Ferhád néven s basai minőségben folytatta hadi pályáját, mignem a halál véget vetett sokat hányatott életének.

Stein nevét nem igtatták törvénykönyvünkbe az indigenatust nyertek sorába, de azért minden hazafi a hon egyik legérdemdusabb polgárát gyászolja emlékében.

Czetz János tábornok.

„Venio nunc ad fortissimum virum,“ mondhatjuk méltán, midőn e nevet leirjuk, és ha mégis utolsónak hagytuk, ez onnan van, mert a „le styl c'est l'homme“ elvére akartuk bizni, hogy tollunkénál mindenesetre hathatósabb ecsetvonásokkal járuljon a kitünő ember jelleme festéséhez.

A ki e művét végig olvasta, bizonyára alkalma volt csodálni a mély költői felfogást, s mindamellett higgadt tapintatot, a lángoló hazafiság s igazságszeretetet, mely annak minden sorában nyilvánult. És ezek voltak valóban erényei „Bem jobb kezének,“ kinek — mert szerénysége nem engedte, hogy gyönyörü munkájában bár csak a legegyszerübb módon is, az olvasót kielégitő mértékben, vonatkozzék saját személyére, — csak a következő rövid adatokkal járulhatunk képéhez.

Czetz János szül. 1822-ben Gidófalván, Székely-

földön. Atyja, akkorában huszárkapitány, elvitte őt Bécs-Ujhelybe, a katonai akadémiára. Itt tanulmányait kitünő sikerrel elvégezvén, 1842-ben, mint hadnagy, beosztatott a Tursky-gyalogezredbe. Az ezrednél üres óráiban a magyar irodalom, jelesül a nyelvészettel foglalkozott. Ebbeli tanulmányainak eredményeképp jelent meg tőle egy magyar hadi műszótár. Különben is hadászati képzettsége s a katonai dolgokban több alkalommal tanusitott helyes felfogása feljebbvalói figyelmét is magára vonta, kik tehetségeit nemsokára annyira méltatták, hogy felvették a táborkarba.

E helyzetben érte őt a 48-ki mozgalom, melyet ő is egy uj korszak hajnalaként üdvözölt. El is követett mindent, hogy a haza szolgálatába léphessen. Ohajtása teljesült. Felsőbb rendelet folytán áttétetett a magyar hadügyminiszteriumhoz, s itt eleinte hadi utasitások fogalmazására használták. Utóbb, a rácz zendülés kitörésekor, elkisérte M é s z á r o s t, hadsegédként, Verbászra. Innen visszatérvén, Kossuth kinevezte őt a honvédelmi bizottmányba hadügyi előadóul, kapitányi ranggal.

Ez uj hatáskörében, főleg az erdélyi dolgokban, oly világos s helyes felfogást, oly bő politikai s hadászati ismereteket, s minden tekintetben oly mély belátással párosult leleményességet s szervezési tehetséget mutatott, hogy a kormányzó megbizta őt, mint őrnagyot, Erdélyben, az onnan elszólitott Baldacci helyébe, a magyar sereg maradványainak ujjászervezése s vezényletével.

E föladatában oly ügyesen s szerencsésen járt el, hogy utóbb Bem, midőn az erdélyi magyar sereg vezéreül Kolozsvárra érkezett, a leghizelgőbb kifejezésekben adta tudtára elismerését s érdemei jutalmául, legott kinevezte őt ezredesnek. E percztől fogva mindig Bem oldala mellett volt, mint táborkarának főnöke, s a szótlan, magába zárkozott vezér nem egyszer fellebbentette előtte titkos terveinek fátyolát, kikérve tőle véleményét.

E kitüntető bizalomnak Czetz meg is tudott felelni mind bő ismeretei, a gyakorlat s tapasztalás által szélesbitett s élesitett hadászati látkörénél fogva, mind pedig bátorsága s vitézsége által.

Ez utóbbinak fényes voltáról tanuskodnak jeles hadi tettei, miket a Sibó, Vizakna, Alvincz, Medgyes, Szász-Sebes, Szeben és Feketehalom alatt folyt csatákban véghezvitt.

A véres dráma végjeleneteiben, az oroszok elleni hadjáratban, egy, lábán ejtett seb miatt, nem vehetett részt, és a katastrófa gyászos hire is a kórágyon érte. E sulyos körülmény folytán egyelőre a hazában bujdosva lappangni volt kénytelen, s csak 1852-ben menekülhetett Angolországba s innen utóbb Dél-Amerikába, a hol jelenleg is tartózkodik.

I.

Erdély hadtani leirása. — A kölcsönös hadierők elősorolása a harcz kezdetével. — A Szász-Régen és Maros Vásárhely alatt folyt hadi események. — Azokk övetkezményei — Kolozsvár állapota 1848. nov. kezdetén. — V a y báró — Baldacci tábornok. — Összeütközés Szamos-Ujvár alatt s annak következményei. — Forrongás Kolozsvárott. — Összeütközés Szamosfalva alatt. — Kivonulás Kolozsvárról. — A magyar sereg visszavonul Bánffy-Hunyadra. — A magyar sereg állapota ottléte alatt. — Visszavonulás Csucsára]— Hodossy kormánybiztos intézkedései Nagy-Váradon — Baldacci Pestre idéztetik — Czetz őrnagy követi a sereg fővezényletében. — Intézkedései a fegyelem helyreállitása és a sereg ujjászervezésére. — Az erre szolgált segédszerei — Katona Miklós és a keze alatt volt nemzetőrök. Sorsuk — Urbán bevonul Kolozsvárra.

Erdélyt mindenfelől hegység keriti, részint havasok, észak-keletről, részint középforma, nyugat és északnyugatról. Azonfelül széltiben végignyul az országon a hol magas, hol középforma, többnyire erdőlepte belső hegység. Az elsők, azok, melyek az országot környezik, természetes várrá alakitják, melynek külerődjeit járhatlan, jobbadán őserdővel boritott havasok képezik, melyek viszont a középforma hegyek bérczei és szorosai, mintegy keresztfalak által kapcsoltatnak össze. Innen látható, hogy az ellenségnek, bármerről támadjon, egyenest ama keresztfalaknak kell nekimenni, ha az ország belsejébe akar jutni; ez pedig oly dolog, mely egyesség létében az ország lakosai közt s ha a vezér helyesen intézkedik a védelemre, az egyes csapatvezetők pedig bátrak s elszántak: lehetetlenséggé válik.

Mert honnan vegyen az ellenség bátorságot e keresztfalak szoros torkolataiba betolulni, midőn körülötte a bástyák mindenfelől otthonos, a vidéken jártas és rakétaü-

tegek vagy hegyi harczba való táborszerekkel ellátott sorkatonaságból vált hadcsapatoktól vannak megszállva, kiket e mellett még guerilla is támogat; midőn továbbá maga e keresztfal részint, részint pedig hevenyében felhányt erődökkel megrakott sánczként meredez eléje, melynek kivivásában még jó szerencse, ha embereinek csak felé része ott vesz, de forduljon bár még oly kevéssé roszra a dolog, tönkre juthat az egész hadtest?

Azonfelül még kénytelen minden, észak, kelet, vagy délről előnyomuló hadsereg több hadmüveleti vonalon egyszerre csatázni, és nem kell egyéb, mint hogy csak egy ezen hadakozó seregekből megveressék, és a másik kettő, mely mellette mozog, oldalban és hátmögött van fenyegetve, már csak azért is, mert a megvert hadtestnek valamely másik, mellette sorakozottal egyesülni az idő s térbeli távolságnál fogva lehetetlen, ha a védő fél a kivivott előnyt felhasználni tudja. Vessünk csak egy pillantást a mappára s tekintsük meg az oda jegyzett hegyszorosok fekvését s egymástóli távolságát; nézzük meg a Vulkán, a Vörös-toronyi, törcsvári, tömösi szorost délen; az ojtozi, gyimesi, tölgyesi, borgóit keleten; a radnait és a Romulujt meg a Strimbót észak-kelet s északon, továbbá a Vaskaput nyugaton; a kisebbszerü szorosokat, mint teszem, a breazait és bodzait délen, az almás-mezeit keleten, valamint a Dobra alatt és a Királyhágó mentében elnyuló országutak keskeny voltát (pedig ezek, csakugy mint a Szamos völgye északon, szorosoknak tekinthetők, legalább helyenkint, a merre mindinkább beszorulnak) számba sem véve: és a fönebbi állitásokat valóban igazolva látandjuk.

Ha aztán az ellenség mindez akadályok daczára, bár roppant áldozattal, mégis bejutott az országba, akkor ott várják délről és keletről a Feketeügy és az Olt, az ország közepén a két Küküllő és a Maros, északról meg és nyugatról a Szamos, tehát az ország főfolyói, mint megannyi kiostromlandó várak homlokzatai, vagy ha ugy tetszik, erőditett szakaszok, roppant védelmi szerekkel ellátva. Mert az ország közepén és déli részén lévő szász városok, u. m.: Brassó, Szeben, Szász-Sebes, Szászváros, Kőhalom,

Medgyes, Szeredahely mind valamennyien középkori épitkezésük folytán, körfokoktól szárnyalt körfallal keritvék, és könnyü szerrel, sebtiben átalakithatók ideiglenes eröditményekké (places du moment). Ott vannak tetemesen erősitett s jó karban tartott várakul: Gyulafehérvár, Vauban-féle ötszög igen jó karban, Déva vára, mely csak azelőtt nehány évvel szereltetett ujra fel, a vöröstoronyi, brassói, fogarasi, törcsvári, rozsnyói, csik-szeredai erődök, s végre Maros Vásárhely, körfalaival. Azután meg a középforma hegység derekán, mely többnyire a folyók mentében nyulik el, az országon végig, szintén találhatni alkalmas helyet eleget s anyagot is kiterjedt sánczok felhányására vagy pedig megannyi hatalmsa várszakaszok felszerelésére.

A Gyulafehérvár, Kolozsvár, Brád, Vaskóh és a Királyhágó közt elterülő oláh felföld, nagyszerü véghelyével, Gyulafehérvárral, oly erődöt képez, mely az ellenséges hadseregnek ujból dolgot ad; még ha az egész országot elfoglalta volna is, itt még jókora fáradságos munka s veszteség várja. Az Oláhföldéhez hasonló vármüt nyujt a Székelyföld keletről, azon esetben t. i., midőn a táborozás Magyarország felől előretörő ellenségnek szól. Látnivaló tehát, hogy Erdély akár csak teremtve volna a védelemre, már csak annál fogva is, mert lakosai nem valami fölös számmal lévén, még ha 100,000 főnyi védelmi sereg tanyáznaköztük sem éreznék a legcsekélyebb fogyatkozást sem, akár élelem, akár takarmány vagy hadi szerekben.

A sok hegység a hegyi harczot teszi szükségessé, de ezt tulajdonképi értelemben csak a határszéli havasokon folytatják. Az ország belsejében meg a középforma hegyek és völgyekben folytattatni szokott harczról megállapitott szabályok jutnak érvényre.

Nevezetesebb völgye Erdélynek tulajdonkép csak három van; u. m.: a Szamos-völgye északon, a Maros-völgye az ország közepén és az Olt-völgye délen. Kevésbé nevezetesek a rónaságai: a hátszegi róna, a Bárczáság, a háromszéki róna és a Sós-mező. Ezen völgyeken visznek keresztül a fő országutak s ezek képezik a seregek hadi müveleteinek fővonalait. Azonkivül nevezetesek még: a

Körös-völgye (Csucsánál), a Nagy- és Kis-Küküllő-völgye, mely folyók Balásfalvánál egymásba szakadnak s aztán a Marosba ömlenek, a Feketeügy-völgye Háromszékben, mely vizeit az Oltba ereszti; végre a Fehér- és Fekete-Körös-völgye Brád és Belényes táján Zarándmegyében és a Szeben-völgye Szeben alatt.

Ezen völgyek egybekapcsolják a fő hadműveleti vonalokat ezeknek ágazatai- s az erőditményi főhomlokzatok közt elnyuló szakaszokkal, amiért is nagy fontosságot kell, hogy tulajdonitson azoknak a hadvezér. Mindösszevéve pedig a lapályos völgyek jellegével birnak: a völgyfenék szoros, a völgy partjai, csekély távolságban egymástól, jobbadán párhuzamosan elnyuló hegygerinczek vagy függőlegesen rájok boruló lejtők által képezvék, és számtalan hegyi szakadások s áradatoktól végig szeldelvék; erdő nem mindig lepi, ellenben meszsze, mértföldekre elterülnek, mig torkolatukat érhetni. Ezen képződés nyujtja aztán azon állásokat, melyeket utócsapat formában (position d'arriere garde) annyira előnyös elfoglalni és melyek hadjáratunkban oly nagy szerepet játszottak.

A folyók télen mind befagynak, elannyira, hogy bátran átkelhetni rajtok, akár kocsival, akár pedig lóháton, tavaszszal jóformán megáradnak, és ha bőviben szakadott a hó, nem férnek meg megdrökben, hanem még a gátakat is ellepik; nyáron talpak vagy könnyüszerü dereglyékkel szállják meg. Nyár derekán sokan közülök oly sekélyek, hogy gyalog átgázolhatók. Ennyit a hadműveleti vonalakról.

A hadműveleti alap a dolgok rendje szerint változik. Ha az ellenség Oláhország felől támad, ugy: Brassó, Fogaras, Nagy-Szeben, Szászváros, Déva, első; Segesvár, Medgyes, Gyulafehérvár második; Marosvásárhely, Kolozsvár harmadik; Besztercze, Nagybánya, Szilágy-Somlyó negyedik alapul szolgálnak. Mert a megnevezett helyek mind valamennyien a seregpót vagy összpontositási helyeiül használhatók. A Havasalföld és Bukovinából előre törő ellenséggel szemben a hadműveleti alapok igy következnek: Besztercze, Maros-Vásárhely, Udvarhely, Brassó első sor-

ban; Kolozsvár, Gyulafehérvár, Nagy-Szeben második sorban. Ha pedig az ellenség mindakétfelől egyszerre támad; úgy legjobb a hadmüveleti alapot egyenest Nagy-Szebentől fogva Medgyesen, Maros-Vásárhelyen át Kolozsvár irányába választani és Gyulafehérvárt szélső várműnek venni.

Nincs szándékunkban Erdélyben folytatandó had elméletére vonatkozólag még több részletekkel fárasztani az olvasót. Ugyis csak a tett jut határozottan érvényre és csakis a tettből magából meriti a szemes harczfi tételeit. Tehát ezentúl mi is közvetlen a tett mezejére viendjük az olvasót.

October 25-én vagy 26-án történhetett, hogy az első, három fontost szóró s 6 táborszerből álló üteg, Czecz János őrnagy és táborkari főnök vezénylete alatt, ujoncz-honvédek kiséretében, de vontató ló hijával, megérkezett Magyarországról Kolozsvárra, hol akkorában Vay Miklós volt ott mint kormánybiztos és Baldacci ezredes, utóbb tábornok, mint katonai parancsnok. A mi a kölcsönös haderőt illeti, az mindkét félre nézve ily arányokat öltött:

A magyar had a következő csapatokból állott:

A 11. honvédzászlóalj 2 százada, Báró Bánffy János vezénylete alatt;

1 század Kossuth- vagy Mátyás-huszár gróf Mikes Kelemen ezredes és gróf Bethlen Gergely őrnagy vezénylete alatt; és

mintegy 5000 főre menő nemzetőrség, köztük vagy 50 lovassal.

Az oláhok ellen sikra voltak állitva: a 11. honvédzászlóalj 4 százada Thorda- és Nagy-Enyeden, egy század Mátyás-huszárral; a székelyek népfölkelést rendeztek, melybe aztán beolvadt a 4 székely sorzászlóalj, és mind össze kitett 8 zászlóalj gyalogságot s 4 század székely huszárt, (2 század ugyanis táborban állott az oláhok ellen.) Azonkivűl alakulófélben volt Maros-Vásárhelyt a 12. honvédzászlóalj, 4 századból sorakozva, valamint 2. osztály Mátyás-huszár is, melyek azonban csak később lettek kiegészitve. Ezekkez járultak még a többi nemzetőrök

Nagy-Enyeden, Thordán, Szamos-Ujvárott, Deésen, Kolóson és Nagy-Bányán, mind valamennyien alakuló félben.

Puchner altábornagy vezérlete alatt a következő osztrák csapatok állottak: Gyalogság: 3 zászlóalj Károly Ferdinánd-, 3 zászlóalj Sivkovich-, 3 zászlóalj Bianchi-, 1 zászlóalj Leiningen-, 1 zászlóalj Turszkybaka; és lovasság: 4 osztály Wernhard-chevauxlegers, 3 osztály Savoyai-dragonyos, 2 század székely huszár, 1 század oláh dzsidás. Azonkivül Urbán alezredes is élén állt egy hadtestnek, mely utóbb Wardener tábornok vezénylete alá került — s a 2. oláh határőrezred 4, a Párma gyalogezred 3 (Jablonowszky-val élén), és a Sivkovich gyalogezred 1 zászlóaljából és 1 tartalék-század Wernhard-chevauxlegersből állott.

Ezekhez járult még az 1. oláh határőrezred 4 zászlóalja, Röbel ezredessel élén, valamint a csak később megalakult szász vadászzászlóalj.

Végül Haydte dragonyosalezredes portyázó csapatnak állt élén, mely 1 sorgyalog zászlóalj, 1 század oláh dzsidás és vagy 4—5000 főnyi oláh és szász fölkelő seregből volt összeszedve.

Mindössze tehát 15—20000 főnyi rendes had. Tüzérség dolgában az osztrákok nyolcz, 6 fontost és két, 12 fontost szóró üteggel táboroztak, egy-egy üteget hat táborszerrel számitva.

Kezükön volt Gyulafehérvár, tábor- és lőszerekkel bővibben ellátva, a hirtelenében erősséggé idomitott Szeben, a dévai kastély, Brassó, kastélyával s egyéb erődjeivel, a meglehetős jó karban maradt körfalaik által védett szász városok, u. m. Besztercze, Szász-Sebes, Szász-Régen, Medgyes, Segesvár, kastélyával együtt; továbbá a Fogarasi kastély és az erőd által védett vöröstoronyi szoros. Azonfelül még jelentékeny előnyt nyujtottak az osztrákoknak a hadászati körükbe eső alsó-fehér- és zarándmegyei őserdők, valamint az ország déli részén levők is.

Már most ezen többé kevésbé rendes hadcsapatokhoz vegyünk még 200,000-re menő, legalább fele részben pus-

kával, azonkivül meg lándzsa vagy szekerczével felfegyverkezett oláh fölkelősereget és vagy 40,000 főnyi szász, jobbadán mozgósitott nemzetőrséget, és az osztrák hadi erőt méltán hatalmasnak mondhatjuk. A császári hadak 1848. nov. 4. tették az első döntő lépést, a midőn Medgyesről Maros-Vásárhelynek indultak s onnan kiriasztották az ott volt székelységet. Ezek ugyanis az agyagfalvi gyülésből — hová Berzenczey László kormánybiztos országos hirü viselt dolgaik emlékezetében fegyverre szólitotta volt őket — táborba szállottak a Szász-Rágen alatt sorakozott Urbanféle szász-oláh hadi erő ellen, s ezt Gernyeszeg és Radnótfalva alatt szétverték, erre Szász-Régent rohammal bevették, kizsarolták s felégették volt. — Oct. 31. Urban a székelységtől derekasan megveretett és nov. 1-én vissza kelle vonulnia Voldorfra, a Gácsország felől utban levő Wardener dandárát ott bevárandó. Urban Voldorf és Besztercze irányában futásnak eredt, nem bolygatva a székelységtől, kik Gedeon tábornok, egy elpártolt magyar, Maros-Vásárhely felé való közeledtének hirére, ezen magyar s jelesül székely város oltalmára siettek, a hol egyuttal segédcsapatokat voltak bevárandók.

Néhány nap mulva, nov. 4-én, Gedeon ott csakugyan megtámadta s annyira szétverte őket, hogy 10,000-re rugott seregükből egyetlen egy hadra készült csapat sem maradt együtt. És mindez alig történt komoly ütközet folytán, mert valamennyi szemtanu vallomása szerint, — alig hogy hat ágyulövést váltottak és a 12. honvéd-zászlóalj a Megyesfalvával szemközt lévő lejtőn sorakozott osztrák ütegre szuronyszegezve bár, de sikertelen támadást intézett volt, — oly tökéletesen vége szakadt a csatának, hogy s székelység rendetlen futásnak eredve, minden irányban szerteszéllyel züllött és Gedeon 5—6000 főnyi hadával és 2 üteggel, harsogó zene s lobogó zászlók kiséretében vonulhatott be — az igaz, hogy hivatlan, és ujjongva köszöntő éljenek hijával — Maros-Vásárhelyre.

Méltán csodálkozhatni rajta, hogy akkorában egy oly csekély, bár jól begyakorlott had képes volt a székelyeken akkora kudarczot ejteni, és aránylag nyomaték-

talan csapással az ország sorsát jó időre kezeügyére keriteni, ha meggondoljuk, hogy mekkora erély, vitézség s mekkora áldozatkészség s kitartással folytatta utóbb a törzsökös ereju székely nemzet a függetlenségi harczot.

Ebbeli csodálkozásunk azonban apadni fog, ha a félszegség átkára gondolunk; mert hiába, elvitázhatlanul helyes a régi mondás: „légy angyal vagy ördög, csak egészen légy az." És ha az események és azok természetes fejlődésének valódi indokait szemléljük, belátandjuk, hogy ennek igy kellett történni, és hogy nem is történhetett máskép; és hogy azért még nem szükség, némely tulzók módjára, mindjárt árulást s gazságot emlegetni.

Maros Vásárhely elfoglalása által megint helyre lőn állitva az összeköttetés a Gedeon, és a Wardener meg Urban alatti déli császári hadsereg között. Gedeon ettől fogva az északi hadsereg vezérének neveztetett. A császáriak Kolozsvár elfoglalását nov. 16 ára tüzték ki s ennek folytán Urbán Szamos-Ujvár, Wardener Deés alá szállott; Kolozsvár azonban csak nov. 17-én adta meg magát, miről alább leend szó.

A nov. 5-ki szerencsétlenség elzsibbasztotta a székelység erejét; a csalódás keserüségétől eltelve, leverten, egymás közt is meghasonolva, legtöbben visszatértek tüzhelyeikhez, és csak Háromszék maradt rendületlenül hive az igaz ügynek. Lakosai, bár a háboru folytában mindenfelől ellenség fenyegette őket, állhatatosságuk még sem ernyedett el, és oly hősies kitartással buzgólkodtak, oly, mindent magába ölelő, mindent alkotó kézzel érintő erélyt fejtettek ki, oly igazán Róma erényére emlékeztető szilárdságot tanusitottak, hogy nevök tündökölni fog fénylő napként a hazai történelem lapjain, és a história Muzsája arany betükkel vésendi valamennyi századok hőseiének sorába! Alább lesz alkalmunk erre bizonyitékokat felhozni. Most pedig forduljunk tekintetünkkel Erdély északi tája és Kolozsvár meg környéke felé.

Erre nézve megfoghatatlan marad, hogy sem Baldacci tábornoknak, sem pedig Vaynak, a kormánybiztosnak legkisebb tudomásuk sem volt sem a székelység

szétveretése, sem pedig Urban és Wardener megindultáról Besztercze alól Deés felé, sőt épen azon pillanatban voltak kénytelenek Szamos-Ujvár alá, az ellenségre indulni, midőn azt hitték, hogy az a Katona Miklós és gróf Teleky Sándor alatt Nagy-Bányán képződött hadtesttel csatáz, és hogy maga ezen hadtest utban van Kolozsvár alá. Mert a kormány Vay bárónak ezen hadtest megalakultát már november elején tudtul és rendelkezése alá adta. Erről Baldaccinak is tudomása volt, és mindamellett november 11-én még sem ő, sem Katona Miklós csak egy lépést sem tettek volt arra, hogy seregeiket egyesitsék, vagy akár csak összeköttetésbe lépjenek egymással! Ime ez tanulságot tesz, egyrészt tökéletes tudatlanságról hadi dolgokban, másrészt meg kárhoztatni való, vétkes hanyagság s nagyuri gondatlanságról, és szerző, ki az itt elbeszélt dolgoknak szemtanuja volt, nem átallaná azon eljárást hazaárulás czimével megbélyegezni, ha nem volna ép annyira meggyőződve a kormánybiztos őszinte, hazafias érzülete s becsületes jóakarata, mint Baldaccinak a csatatéren is bebizonyult tehetetlenségéről hadi tekintetben. Meglehet, hogy tán valamely más föltevésben rejlik az igazság; elég az hozzá, hogy Baldacci s vele a Kolozsváriak ugyancsak elámultak bele, midőn nov. 12-én, estve felé az Apahida alatt járt előőrsök jelenték, hogy Urban ezredes megszállotta Szamos-Ujvárt és előőrsei máris Dengeleg és Iklód táján állnak, miből megdönthetlen bizonyossággal lehete következtetni, miszerint már a legközelebbi napokban Kolozsvár alá fog érkezni. A fátyol tehát le volt lebbentve Kolozsvár sorsáról, és annak már néhány nap mulva el kelle dőlni.

Itt, a városban már november 13-án, kora reggel talpon volt az összes lakosság, mind valamenyien égtek a vágytól s örömtől, hogy valahára megmérközhetnek a gyülölt ellenséggel; bátorság s férfias elszántság léptek az eddig uralkodott nyomasztó bizonytalanság helyébe. Mert hiszen az imádott haza szabadsága s függetlensége, az oly drága nemzetiség megóvására szólt a harcz! Végre le lehete vetni az oly sokáig kényszerrel viselt álarczot, és

nyilt arczczal, mint a hogy a szabad, rendületlen férfiuhoz illik, rohanhatott kiki a mozgalom árjába. Ezt tevék Vay és Baldacci is.

Miután rövidre nyult haditanácsot tartottak, — melyben részt vettek: Czecz honvédőrnagy, a táborkar főnöke, gr. Bethlen Gergely őrnagy, és a kolozsvári nemzetőrség parancsnoka, gr. Mikes János, — határozattá vált, egész Szamos-Ujvár alá az ellenség elébe indulni. Itt aztán csatát készültek vivni, mely Kolozsvárt az Urban csapatai s az annak nyomában levő csőcselék sereg betörése ellen vala megoltalmazandó, és Erdély e vidékét a magyar ügynek megőrizendő. A hadnak Baldacci osztogatta a rendeleteket. November 13-án, reggel a következő csapatok indultak Szamos-Ujvár felé: *)

A 11. honvédzászlóalj, (pótolatlan és gyakorlatlan) mintegy	700	ember.
2 század vadász, nemzetőr	300	„
2 zászlóalj gyalogság, nemzetőr	2000	„
1 osztály Mátyás-huszár . . . , . .	300	„
1 közönséges, 3 fontot szóró gyalog üteg		
Mindössze:	3300	ember.

A mindenesetre gyakorlatlan sereg puskákkal volt felfegyverkezve s lőszerrel is el volt látva, azonban a tüzérség közte még annyira pólyákban volt, hogy daczára a táborkari főnök megfeszitett erőlködéseinek még csak annyira sem ment velök, hogy czélba tudtak volna lőni. Az összes csapatok közt, — kiknek kocsin vitték utánok az élelmi szereket — nehány, a sz. tamási táborból érkezett önkéntest kivéve, nem volt ember, ki valaha puskaport szagolt volna. Egyébiránt mindnyájan, egytől egyig lelkesedéstől hevültek a haza ügyeért, csakhogy, fájdalom, a velök született bátorság s a náluk rendes elszántsággal együtt volt érhető a nemzeti hetykeség ama vegyüléke, mely aztán — mint az a jelen esetben is történt — ha balul üt ki a dolog, könynyen csüggedés, páni félelem, kétkedési viszketeg s

*) A. N.-Enyeden, Thordán sat. elkülönitve állomásozott csapatok szintén berendeltettek a sereghez.

mindenben árulás-szaglálássá fajul. A segitségül oda rendelt, mintegy 2000 főre menő székely nemzetőrséget, silány fegyverzetök, s gyakorlatlan voltuk miatt, szintén nem lehetett sokba venni. A Károly-Ferdinánd ezredbeli, jobbadán oláhokból összeszedett zászlóaljat, a politikai érzületökben helyezett kétség miatt, ott hagyták, Kolozsvárt őrizni.

A csatatér a Szamos-völgye volt, mely Szamos-Ujvárig sok helyütt átgázolható s nem igen örvényes. Maga a völgyfenék váltakozva hol 1500, hol 2000 lépésnyire tágul ki, és jobb- meg balfelől mentében magaslatok nyulnak el, melyek egyrészt a Dalu Krutsi, másrészt a Babi felől kidomborulva, itt jobbadán kopárak és csak gyéren tengerivel bevetvék, vagy pedig legelőül használtatnak, hellyel közzel a Szamosba szakadó áradatoktól vannak átszeldelve. Az Apahidáig a folyó jobb, innen, Szamos-Ujváron át, Deésig bal partján haladó országut jó karban van, s bármely fegyvernem által könnyü szerrel megjárható póstautat képez.

A tört ut az ugynevezett Tarcsán, a Szamos balpartjáról emelkedő magaslatok aljában lévő hoszu laposon vitt keresztül. Szamos-Ujvár Kolozsvártól 2 postaállomásra, vagyis 4 mértföldnyire van.

Az elősorolt csapatok a mondott nap hajnalán csatakész had módjára indultak meg Szamos Ujvár felé, és az nap délután két órára Dengelegre értek. E helységet hadi módon kikutatván, a nélkül hogy benne valami ellenségfélére akadtak volna, tovább folytaták utjokat Szamos-Ujvárnak. E város meg Dengeleg közt hegyi áradat szakad a folyóba, mely az országut mentében deszkával van áthidalva. Ezen áradat szélén állottak Urban előőrsei, fel század Wernhard-chevauxlegers, mig az ellenség zöme Szamos-Ujvárott fészkelt. Hogy előcsapatunk váratlan ott termett, aztán meg ezuttal Wardener tábornok dandára is távul késett — Deésben táborozott, és csak más napra várták — Urban arra tökéllte el magát, hogy egyelőre csak védelemre szoritkozandik, de azért a magyarságot majd becsalja Szamos-Ujvárra, hogy ott aztán összes, egybegyüjtött ha-

daival annál biztosabb s tökéletesebben megverhesse őket. E végből, nálunknál amugy is kisebb számmal lévén, a Szamos-Ujvár alatt elnyuló magaslatokra vonult vissza, s ott uralgó állást folglalt el, mialatt hadának éle ezen hátráló mozdulatott elpalástolni igyekvék.

Baldacci tábornok csapataival átkelt az emlitett hidon, egypárszor tüzeltetett az ágyukból az országuton elosztott félszázad chevaux-legersre és Makrai László őrnagyot, a Mátyás-huszárok közül, kevés gyalogság és egy szakasz lovassal az északnyugatról fekvő magaslatokra bocsátotta, hogy, ha szerit ejtheti, Urbant ez oldalról megkerülje, és a Deésnek vivő menedék utat elöle elvágja. A székely nemzetőrség a Szamos jobb partja tövében elnyuló hegység derekán haladt előre, s a derékhad jobb szárnyának oldalt kanyarodott.

Urban őrcsapata mindjárt az első pár lövés után szétfutott, és a magyarság ezerszeres éljenrivalgás közt nyomult utánuk, emberei egy részét Szamos-Ujvárnak bocsátva, a többivel az országut folytában az ellenség középhadára törve. Most azonban azon eset adta elő magát, mely hadi vállalatok megeredése alkalmával rendesen meg szokott történni, valahányszor gyakorlatlan csapatok rendes haddal csatába keverednek. Urban emberei összeszedték magukat és a sebtiben odagyült Zsivkovich-zászlóaljtól támogatva, jó rendben várták be az előcsapataikat keményen üzőbe vett nemzetőrségét s honvédeket.

Egy pár ügyesen czélzott ágyulövés, nehány honvéd eleste, s lovaik megsebesitése csakhamar lehüté a magyarság lelkesedését, s elzsibbasztá harczi kedvét. A vezérek legnagyobb erölködése s fényes vitézkedésök sem birta az ily jelenetekhez nem szokott nemzetőrséget megállitani, annál kevésbé szuronyszegezve támadásra reávenni. A fenakadás s ijedtség egy percze után kiki sebes rohanva futásnak eredt. A Szamos-Ujvárnak bocsátott had se birta többé helyrehozni az ütközetet; a honvéd- meg nemzetőrség, gyalogság, lovasság és tüzérség minden irányban széllyelzüllöttek, miben csak az a csudálni való, hogy Urban elszalasztotta az alkalmat: a futamodókkal egyszerre

Kolozsvárra érni. Mert bár az utóbbiak még az napról étlen voltak, volt bennök annyi erő, hogy még az nap futva elérhették Kolozsvárt, zavart s rémületet terjesztve nyomukban.

Urban aligha máskülönben szóló rendeletet nem kapott, és bizonnyal nem mert a szolgálat ellen véteni, ha ez által még oly olcsó szerrel juthatott is hadi dicsőséghez, mint a jelen esetben. Igy tehát beérte azzal, hogy ujra elfoglalta előbbi állását.

Baldacci tábornoknak egészen oda lett az eszmélete; kocsira szállt s nyakra főre Kolozsvárra hajtatott. Ekkép csakis egyedül gróf Mikes Kelemen ezredes, és a táborkar főnökének róható fel érdemül, hogy erélyes intézkedéseik által a sereg a tökéletes felbomlástól megóva és a Kolozsvárra mért csapás néhány nappal elodázva lőn. E két tiszt ugyanis a Mátyáshuszárok, s a honvédek közül annyit, a mennyit, — 1 század lovast és 2—3 szakasz gyalogságot — összeszedvén, azokkal éjszakára megszállották Válaszutat, s másnap kora reggel sebesen haladva visszavonultak Kolozsvárra, előőrseiket Apahida alatt visszahagyva.

Pár nap mulva, 15-én Urban a Wardener hadtestének élével Válaszuton át előrenyomult Apahida felé, honnan őrcsapatunk Szamosfalvára vette magát s ott az a közben oda érkezett 11. honvéd zászlóalj, egy osztály Mátyás-huszár s a háromfontost szóró üteggel egyetemben állást foglalt.

Kolozsvárról senki sem indult táborba, mert szerte a városban levertség uralkodott, és ezt a magyar mozgalom ellenei igen jól fel tudták használni, azon kérdést vetvén, vajjon Kolozsvárt védelmezzék s védelmezhetik-e — vagy nem.

A napot hiu tanakodással tölték el, és már az est közelitett, Urban meg az első ágyulövéseket váltotta csapatainkkal Szamosfalva alatt — anélkül, hogy valamely szoros határozatban állapodtak volna meg. A zavar tetőfokát érte, midőn mindkét párt tulzói, a reactionariusokéi csakugy, mint a radicalisokéi végigfutkostak az utczá-

kon, a középületek előtt, s a nagyobb téreken beszéddel tartották a népet, a legkülönfélébb irányban, majd emezek, rögtöni meghunyászkodásra intve, majd amazok, szilárd ellenállásra tüzelve, bár nem volt köztük senki, ki a dolgok állását méltatni tudta volna. A Károly-Ferdinánd zászlóalj önként összesorakozott a Rádaiház udvarán, egy raj szabolcsi őrsereg meg hajdu pedig, kik B. Vay kormánybiztos rimánkodására csák minap szállták volt a városba, részint a várhegyen, részint második sorban Szamosfalva alatt tanyáztak, anélkül, hogy tartásukról gondoskodtak volna. A városi tanács, jóllehet egybegyült volt — hogy a fenyegető események közeledése folytán, csakugy mint elnöke, Groisz polgármester, meghökkent — mitsem mozditott az ügyeken.

Vay bárót a külvárosokból befelé tódult vakbuzgó nép raja támadta meg lakásán, s élete két izben is veszélyben forgott, melyből csakis a táborkari főnök, mint honvédtisztnek jelenléte menté meg. Baldacci tábornokot a városházán tarták fogva, állitólagosan mint hazaárulót. Az általa, megfoghatlan gondatlanság s hanyagságból egyberendelt hadi tanácsra, — Bánffy János alezredes és Bethlen Gergely őrnagy kivételével, kik a seregnél maradtak volt, — valamennyi főtiszt megjelent.

Igy álltak a dolgok, midőn Szamosfalváról az a hir érkezett, hogy Urban, a 11. honvédzászlóalj által szuronynyal megtámadtatván, megfutamodott. És csakugyan, a Szamosfalva alatt sorakozott csapatok, a tábori főszállásmester tanácsára, a helység mögé vették volt magukat, és ott néhány aprobb dombokra sorakozva, s hátukat egyrészt a Szamos, másrészt meg a falutól keletre eső mocsárnak vetve, várták az Urban hadának közeledtét. Ezeknek a nem igen széles országut mentében a falun, — mely azonfelül a visszavonulás alkalmával ellenség szórta gránátok által felgyujtatott volt — keresztűl kelle vonulniok, és alig hogy kifejlettek belőle, a puska és kartács lövések keresztüze közé szorultak. Nem csoda, ha alig hogy még igazában nekigyürköztek volna, hirtelen futásnak eredtek. Innen származott amaz örömhir, mely azonban valami tartós hatást nem birt előidézni.

Estve felé a városban uralkodott izgalom lecsillapodék s az együtt volt haditanács abban állapodott meg: miszerint tekintettel arra, hogy hadaink szétszórvák, fegyelmezetlenek s ez okból az ellenség sorkatonaságával egyelőre alig fognának mérkőzhetni, tekintettel továbbá Kolozsvár megmentésére, mely eddigelé valamennyi erdélyi magyar város közül egyetlen kerülte volt ki az elpusztulást: a magyar had visszavonul Nagy-Váradra. Ezen határozat még azon éjjel végre is hajtatott. Kolozsvár 17-én megadta magát, Wardener 8-án, Kalliany 20-án szállották meg dandáraikkal.

De azért nem kell hinni, hogy ezen visszavonulás alkalmával valami rendet követtünk volna, jóllehet két körülmény erre elég bő alkalmat ad vala. A visszavonulás ugyanis nem volt valami nagyon sürgős, aztán meg Urban annyira megvertnek hitte magát, hogy egész Válaszutig meg sem állt, s onnan csak harmadnapra vitte be a kolozsvári béke küldöttség a városba. Visszavonulásunk alkalmával minden keresztül kasúl ment, nyakra főre Gyalúra és rövid pihenés után Kapus, Gyerő-Vásárhelyen át, tovább Bánffy-Hunyadra. Csak itt szünt némileg a rémület s félig meddig a rend is helyre állt. Még a pénztár is ett reked vala Kolozsvárott, ha a táborkar főnöke, hadsegéde s nehány hazafias érzületü polgár segitségével, ki nem rántja az ellenséges érzelmü kezelő személyzet körmei közül.

A szerencsétlen Baldacci tábornok, ki béke idején sok szép s jó dolgot tudott elmondani, melyek helyes volta ellen nem sokat lehetett felhozni, de a kinek rendesen odalett eszmélete, valahányszor a körülmények tetteket követeltek, — megint kezébe vette a gyeplőt s vezette a csapatmozgalmakat. Bánffy-Hunyadon nyolcz napot töltöttek el haszontalanul, és nov. 25 én, midőn az ellenség már indulóban volt a helységre, még nem volt elhatározva, vajjon csatára szálljanak-e vele vagy nem. Boldogtalan ingadozás, mely háború idején a legjobb akarat s a leghübb érzület mellett is csak félszeg, s következéskép haszontalan dolgokat művel s azért kivált

vezérben sajnálatos! Bem műveleteihez fogva, mily ellentét!

Már most a hadak ekkép osztattak el: a hajduság Korniczelen át Báródra indult, a szabolcsiak, kiknek szolgálati idejük amugy is letelt, haza bocsáttattak, és helyöket a bihari nemzetőrök foglalták el Feketetón és Csucsán. Az utóbb nevezett helységben tanyázott a leendő ötvenötödik honvéd zászlóalj törzse is, az átesapott Kresz chevauxlegers szakaszszal, kik egyébként a Pereczi dzsidásai néven valának ismeretesek. Bánffy-Hunyadon maradt a tizenegyedik honvéd zászlóalj, a kolozsvári önkéntesek, vagyis azon nemzetőrök, kik Kolozsvár és egyeb a táján lévő magyar városok és falvakból táborba szálltak volt, továbbá a három fontost szóró sikra való üteg s végül a Csutak meg Baumgarten alatti szakasz székely huszár. E hadak Gyerö-Vásárhely és Körösfő alá bocsátották előőrseiket, a huszonötödik zászlóalj egy szakasza pedig nehány száz bihari, Riczkó őrnagy vezényelte nemzetőrrel Gyalu-ban fészkelt. Egy osztály Mátyás-huszár Nagy-Almást megszállva a mieinket jobb oldalt fedezte.

Miután Urban Kolozsvárott megfészkelte magát, hova különben pár ezer oláh martalócz s gyujtogató élén vonult volt be nagy ünnepélyesen — oly jelenet, melyben csak kevés osztrák tiszt vett részt, és mely fölött Koppet, a savoyai dragonyosok ép oly emberséges, mint lovagias ezredese összes tisztikarával együtt kinyilatkoztatta megbotránkozását, — előőrseit Gyalunak eresztette. Ez utóbbiak meg a bihari honvédek közt, Riczkó őrnagygyal élükön, azon tájon jelentéktelen összeütközésre került a dolog, melynek a bihariak adták meg árát és Bánffy-Hunyadig voltak kénytelenek hátrálni. Ezen hátrálásnak Riczkó, ki azt képzelte volt, hogy ez alkalommal majd hervadhatlan babérokat aratand, Inczédy Samu őrnagy hanyagságát vetette okául, ki a tizenegyedik zászlóalj nehány szakaszával Kis-Kapun késett, s neki, mint állitá, nem jött volt elég jókor segitségére. Azonban az utóbbi igazolásául a történet köteles megemliteni, hogy az In-

czédynek jutott rendelet nem ugy szólt, hogy kötelességének ismerje Riczkót, azon esetben, ha ez megtámadtatnék, támogatni, hanem csakis csataszakadtával oltalma alá venni; továbbá, hogy a Gyalui verekedés nem volt egyéb, mint Riczkó által hiuságból s minden hadi számitás hijával véghezvitt huszárcsiny. Riczkó ugyanis abban a képzelődésben volt, hogy ő egymaga is vissza birja majd foglalni Kolozsvárt. Alább majd meglátjuk, vajjon embere volt-e ily feladtnak, és most ezen eseményt csak azért emlitettük fel, hogy csak megközelitőleg is fogalmat nyujtsunk a határtalan zavarról, mely a Baldacci tábornok által foganatba vett intézkedésekből eredt.

Kolozsvár elfoglalása után Urban nyomban Csúcsára akart indulni a végből, hogy ott a mi embereinket megtámadja, Puchner azonban ugy rendelkezett, hogy a Hurter — azelőtt Kalliany — dandárát tüstént délnek, a székelységre eresszék. Már most Urban azt javasolta, hogy az összes császári hadakkal törjenek a székelységre, de a császári tisztek nem tudtak magukkal tisztába jönni az iránt, hogy mitévők legyenek. Végtére abban állapodtak meg, hogy a magyarságot majd Csucsán támadják meg, és ez igy is lőn, a mint nemsokára alkalmunk lesz látni.

Az akkori körülmények közt Bánffy-Hunyad alatt szó sem lehetett az ellenállásról, a miért is a hadi tanács azt határozta, hogy a főhadi szállást nov. 24. vagy 25-kén átviszi Csucsára. Ez a Csucsa hegyszoros, és e hadjárat történetében oly kiváló fontosságra tett szert, hogy részletesb leirást érdemel. Hadaink — ideértve az Almásból érkezett osztály Mátyás huszárt is mind valamennyien Ccucsára indultak, mig Bánffy-Hunyadon csak a szükséges előőrsök maradtak.

A csucsai hegyszoros délről a Tungi, északról meg a Dombrei Heimare hegység meredek, erdő lepte és szirtes lejtői által képeztetik, ott hol e két hegység, fél órányira azon helytől, hol a Sebes a Körösbe szakad, annyira összeszoritja a Körösvölgyét, hogy a Kolozsvárról Nagy-Váradra vivő országuton, mely a folyó jobb partján

nyulik végig, némely helyütt legfölebb csak könnyü kocsi fér meg egymás mellett. Főszélessége e szorosnak, ott hol a Szekululuj nevü áradat a Kőrösbe rohan, körülbelől 600 lépés, innen tovább aztán mind jobban összeszorul a völgy egész a csucsai szorosig, és csak Feketető alatt tágul ki 1000—1500 lépésnyire. Ezentul megint összébb-szorul, de ekkor már elveszti hadi jelentőségét, minthogy e tájon a hadmüveleti vonal az emlitett országuttal együtt a Királyhágó felé hajlik. Maga Csucsa helység e hegy-szoros közepette, fele utján fekszik, ott hol az emlitett országutba csavarodik a régi, Almáson keresztül vivő kocsiut, meg a krasznai csapás. A helység, a birt állás kulcsa, nyomoru oláh fészek, nyolczvan és egy nehány roskatag szalma födélzetü viskóval, s alig volt benne fő-hadiszállásnak való épület, annál kevésbé lehetett a legénységet, meg lovaikat elszállásolni benne, vagy pedig élelmet keriteni számukra.

Tehát itt táborozott az utóbb oly hiressé vált erdélyi hadseregnek magva, mezitláb, rongyosan, 15—20 foknyi hidegben sanyarogva, harczi kedv hijával, csak azon öntudattól föntartva, hogy eltökéllvék éltök utolsó perczeig hiven megfelelni a hazaszeretet s becsület sugallatainak. És mit tőn az ország kormánya e hadakért? Még más 4—6000 főre menő nemzetőrséget küldtek Biharból nyakunkba; Hodossy kormánybiztos meg Nagyváradon a magyar helységeknek szorosan megtiltotta, az erdélyi hadseregnek élelmet szállitani és ez ország összes lakosait hazaárulóknak bélyegezte, holott nem lett volna nehéz a valóban vétkeseket kiválogatni. De épen abban nyilatkozott a közhonvéd magasztosult lelkülete, s nehány jó-ravaló tiszt szellemi ereje, hogy még ily sanyaru körülmények közt sem csüggedtek el, sőt addig fáradoztak az ujoncz legénység kimüvelése s begyakorlásában, mig a mások törzsébe beosztatni rendelt zászlóalj merészég, állhatatosság, vitézség s hazafiságra első nem lőn valamennyi erdélyi, és tán magyarországi zászlóaljak közt is. Ez a derék Inczédy Samu meg Bánffy János vezényelte tizenegyedik honvéd zászlóalj volt.

Hodossy nemcsak a koloszvári menekülteket és a sereget sujtá kárhoztató itéletével, de még a Nagy-Váradra menekült magán embereket, a többi közt gróf Mikes Jánost is börtönre vetteté, másokat meg visszahajtott Csucsára. Rendeletet adott Vay báró letartóztatására is, Riczkó őrnagyot pedig önhatalmilag kinevezte ezredesnek s a sereg vezérének, és meghagyá neki, hogy Baldacci tábornokot börtönre vettesse, a netán ellenszegülő tiszteket pedig golyó által kivégeztesse. Ezen hatalmaskodásokat a körülmények sem igazolhatták, már csak azért sem, mert Riczkó meg hü Leporellója, Tar polgári biztos egyoldalu jelentésére vitettek véghez. Ami Vayt illeti, ő utolsó perczig hiven ragaszkodott a kormánytól foganatba vett intézkedésekhez, és midőn kard élire került a dolog, Baldaccinak lőn kötelességévé, mindenről számot adni, és csakis ő neki róható fel bünül minden baleset, ha bünről itt egy átalában szó lehet.

Szerencsére a táborkar főnöke a dolgokat igazi szinökben látta és hadsegédét futárként Pestre küldte; s az épen jókor érkezett oda a végre, hogy Kossuthot helyes intézkedések megtételére birja. Ezek folytán Vay szabadon bocsáttatott és megmaradt a hadseregnél kormánybiztosnak, vezér pedig Czecz őrnagy lett; hogy őrnagyot tettek ezredeseknek feljebbvalójává, mindenesetre nem volt rendes dolog, de a körülmények tökéletesen igazolták. Mert a táborban volt mágnások, teszem Mikes ezredes s mások, bár ártatlanul, elvesztették volt a sereg bizalmát, Riczkó ezredes pedig szemlátomást sokkal csekélyebb tehetséggel birt, semhogy hadműveletek vezényletével megbizhatták volna; Pesten meg nem találkozott senki, ki kész lett volna ily csenevész had vezényletét elvállalni. Nem volt tehát mást mit tenni, mint Czecz őrnagyot kinevezni, s ő az események folytában meg is mutatta, hogy az irányában táplált várakozásoknak emberül meg tud felelni.

Alig hogy megragadta a vezéri pálczát, egy órával azután, hogy Baldacci azt Riczkó kezeibe letette volt, — véget vetett a vakoskodásnak, a hadmüveleteket szellemi

alapjok, a hadászat s harczászat irányzatai, a szétszórt hadak ujjászervezése s a fegyelem helyreállitására vezetvén vissza. A sereget akként ósztotta el, hogy a jobb szárny Csucsa, a középhad Zilah meg Sibó, a bal szárny Nagy-Bánya alá, a főhadiszállás pedig Szilágy-Somlyóra került. Mert a hadászat tételei világosan mutaták, hogy csakis e három rész egybehangzó összműködése által érhető el az ideiglenes czél, t. i. a megszállt helyek megóvása s következéskép valamely Magyarország felől forralt betörés elháritása, szintugy a főczél is: Erdély visszafoglalása.

A henye s ugy sem hasznavehető nemzetőrséget Csucsától hátrább, Báród, Korniczel, Élesdre mozditotta és Csucsában csak a hasznavehetőbbeket tartotta meg s a honvédséget, a Mátyás-huszárok egy fél üteg 3 fontost szóróval Szilágy Somlyóra indultak, a 31, zászlóalj, Tóth Ágoston őrnagygyal élén, Sibóra került, Katona Miklós szétvert hadának maradványai meg Nagy Bányára. Élelem s takarmányra is volt gond, valamint a kormány is gyakorta s sikeresen megkerestetett a zsold rendes kiszolgáltatása iránt. A hegység nyilásába előnyösen rakták az egész táj fölött uralgó üteget, a Királyhágón táborszerházat épitettek, az almási utba, melyet, csapatok hijában, megszállni nem lehetett, vagy egy fél mértföldnyire köröskörül hatalmas torlaszokat döntöttek, melyek tökéletesen járhatlanná tevék. Nagy-Bányán meg nagyban hozzáfogtak a védelmi szerek, jelesül a lőpor előteremtéséhez. Igy néhány nap alatt az egész alakot s eleven szint öltött; a zürzavarból hadi rend fejlődött, s a sereg valósággal csak most lőn hadképesnek mondható.

Ezen sikerdús eredményekre mindig büszke leend az akkori táborkar főnöke, ki munkálkodásában buzgón támogattatott a minden párttekintetet a közjónak hazafias készséggel föláldozó, valóban nemes gróf Mikes Kelemen ezredes, a fáradhatlan munkásságu Bethlen Gergely és Tóth Ágoston őrnagy ernyedetlen törekvései által. És ezek is voltak azon férfiak, kik e hadjáratban a legfényesebb szerepekben tündöklöttek, és a lovagias Bánffy János

ezredes, a szakavatott, tehetségdús, kitünő hadi képzettségű Baumgarten alezredes, és az elszánt Dobay mellett azon idők nevezetességei közt első sort érdemelnek. Alább lesz alkalmunk egyes tetteiket kiemelni.

Szintugy dicséretre tettek szert Bihar, Szatmár, Debreczen lakosai, kik szigoru pontosságuk által az ujonczok szállitásában, önkénytesek toborzásával a hadjárat tartamára, szintugy saját nemzetőrségük sikraállitása, pénz, gunya, élelmiszerek ingyen felajánlása, végtére az előfogati terhek s a lószállitások magukra vállalásával megtettek mindent, sőt még többet is, amit igazi honfiaktól csak kivánni lehet. Bemre bizta a sors, hogy e készületeket fényes eredményekké fejlessze.

E fejezet végével, mely a tulajdonképi hadjárathoz csak bevezetésül szolgál, emlékezzünk meg még egy fölötte érdekes, azon időt szorosan jellemző tényről.

A nemzetőrsereg képzését értjük, melybe Katona Miklós tábornok 1848. október és november havában belefogott. Ezen seregnek az tüzetet ki rendeltetéseül, hogy a kolozsvári hadakkal egyesülten Erdély északi vidékeit Thordától Nagy-Bánya irányában folyton megszállva tartsák, az ellenség betörését e vonalon meggátolják, aztán meg, hogy az oláhságot Kolos, Belső Szolnok megyékben, s a kapcsolt részekben féken tartsák. Az oláhok ugyanis egytől egyig hűséget fogadtak volt a császári sasra, Urban kezeihez.

Tehát ezen felkelők ellen akartak nemzeti őrhadat szervezni. Az eszme tulajdonképeni teremtője, gróf Teleky Sándor, nem is kimélt sem fáradságot, sem költséget, hogy azt mentül hamarább életbeléptethesse. De ő nem volt katonaember, társai meg, Jeney József és Katona Miklós, csak annyiból birtak hadi képzettséggel, hogy tudták kiabálni: „fél jobb!“ „fél bal!“ „fuss, a merre látsz!“ Igy történt aztán, hogy ezen had csak akkor lőn szervezve, midőn embereink már Kolozsváron künn szorultak s Wardener osztr. tábornok már oda bevonult volt. Az összes had vagy 10000 főre ment s többnyire szathmári, bihari, szabolcsi, mármarosi nemzetőrség, aztán meg a 600 főnyi

bécsi legió, egy osztály Koburg-huszár s az alakuló félben levő negyedik honvéd zászlóaljból állott.

A legénység jó érzülettől vala megszállva, és nagy hasznukat lehetett volna venni, ha csak hiu vezérök, Katona Miklós előtt belátás s higgadtság egészen ismeretlen dolgok nem lettek volna. Minthogy amugy is hijával volt minden hadi erények, kivévén a vitézséget, nincs mit csodálni rajta, ha az ábrándos hőst, dissőségről álmadozva szokása szerint semmi gonddal arra, ami körülötte, még kevesebbel arra, ami Kolozsvárott történik, vagy történhetett vala, nagy elbizakodva Deésnek látjuk indulni, hol álmélkodva veszi a hirt, hogy a császáriak Kolozsvárt már megszállották. De a helyéből kimozditott kő vissza már nem gördülhetett, s Katona Miklós rászánta magát, Deésen bevárni az ellenséget. Nem is mult bele valami sok idő, és Urbant egy dandárral eresztették reá.

Katona csak roszul, vagy egyátalában nem is intézkedett volt a helység védelmére, hogyan is gondolhatta volna akár csak azt is, hogy Urban egyetlen, bár rendes dandárral, szembe merjen szállni az ő roppant túlerejével, hát még, hogy tönkre verheti.

De, mint a háboruban rendesen, ez alkalommal is kárhozat lőn az ellenséget-fitymállás.

Urban Deést két oldalról oly hathatósan támadta meg, hogy Katona alig ért reá, egypár ágyut elsüttetni, midőn egy szakasz chevauxlegers kelet felől a városba rontva, oly rémületet keltettek, hogy kiki nyakra főre futásnak eredt. Egyedül a 4. honvédzászlóalj, meg a bécsi legió s a Koburg-huszárok menték meg, oroszlaán-módra viva, az ágyukat meg a lőszereket, és csak a város hazafi érzületü lakosainak köszönheté Katona, hogy az utczákon folyt viadalban embereinek fele ott nem veszett. Katona maga kénytelen volt, üzött vadként nyakra főre, árkon berken keresztül rohanni, s azontúl szinét sem lehete látni csata alkalmával. Ha a deési polgárok ösztönszerü remek s hősies házvédelem által nem ártottak volna oly igen sokat a császáriaknak, ugy biz a Katona hadából mérhetlen számmal vált volna a sebesült, fogoly és halott. De

igy megragadák a kedvező alkalmat és oly gyorsan elillantak, hogy némelyikök csak Nagy-Bányán állapodott meg. Urban Remetéig üldözte őket, de innen visszatért Kolozsvárra meg Szamos-Ujvárra. Alább majd látni fogjuk okát e váratlan visszavonulásának. Egyébiránt utóbb ama szerencsétlen had maradványaiból, már mint a rendes katonaságából, vált az eédélyi hadsereg balszárnya, melynek alkalma lőn véresen megtorolni a rajta ejtett kudarczot.

II.

(Czetz hadtani intézkedései a Kolozsvár elleni működések megkezdődtével. — Bem megérkezése a hadsereghez. — Első föllépte. — A hadsereg áttekintése. — Annak helyzete. — Az ellenség helyzete. — Bem elfogadja a Czetz által javaslatba hozott haditervet és annak alapján Nagybányától megkezdi a balszárny elleni működését. — A császáriak tervei. — A csucsai ütközet 1848 deczember 18- és 19-én. — A sibói és szurdoki csata deczemb. 20-án. — A deési dolgok decz. 23-án. — Az osztrákok visszavonulása. — Bem csapatainak fogadtatása Deésen és Szamos-Ujváron. — Bevonulás Kolozsvárra decz. 25-én. — A menekülő osztrákok üldözésére tett intézkedések. — Kolozsvár örömnapjai. — — Hogy tudta Bem felhasználni a győzelmet. — Bem organizáló lángelméje legszebb fényében. — Visszapillantás.)

Hadseregünk, főparancsnokának a kormány előtt ismételve történt fölterjesztésére, 1848. decz. 1—15-ig jelentékeny erősitést nyert. De legkivált a székely zászlóalj. Ez résztvett Szt. Tamás mindkét ostrománál, augusztus és októberben, jelen volt a schwechati és trencséni csatákon, apriltól novemberig, majd az egész Magyarországot bejárta minden irányban és végre Arad alá kémlő hadtestül rendeltetett ki. A mint ott elterjedt a székelyföldi események hire, rendeltetésétől elmozdittatva, a csucsai táborba küldetett, hova deczember első napjaiban, a rácz táborban alkalmazott székely huszárok egy osztályával megérkezett. A Sándor-gyalogság harmadik zászlóalja Nagybánya felé megindult és utközben ujonczozott. Továbbá Pestről Nagybányára egy hatfontos üteg, Nagyváradról pedig Csúcsára szintén egy ily üteg rendeltetett, melyhez azonban a székely hadseregnek magának kellett

a szükséges fogatokat előteremtenie. Ugyanez időben Debreczenből 4—600 embernyi nemzetőrségi gyalogság, továbbá 200 embernyi nemzetőrségi lovasság érkezett Szilágy-Somlyóra, négy igen jól fölszerelt hatfontossal 1848. decz. 15-én e szerint az összes erdélyi magyar hadsereg létszáma következő volt:

1) Jobb szárny Csucsánál Riczkó ezredes alatt.

A 11. honvédzászlóalj Major János őrnagy alatt	700 ember.
Az 55. honvédzászlóalj Fráter kapitány alatt	700 „
Kresz-vértesek Pereczi kapitány alatt . .	75 „
Bihari nemzetőrség	3000 „
	4475 ember.

Ehhez járult egy hat fontos üteg.

Táborkari tisztek: Baumgarten József, őrnagy a székely-huszárok közül, és Dobay kapitány a 11. honvédzászlóaljból.

2) Központ Czetz János őrnagy hadsereg-parancsnok alatt.

Csapat-parancsnok gr. Mikes Kelemen ezredes.

A 31. honvédzászlóalj Tóth Ágoston őrnagy alatt	850 ember.
A 2. székely-zászlóalj Szilágyi őrnagy alatt	800 „
Debreczeni gyalogság	500 „
Erdélyi nemzetőrség Kemény Farkas őrnagy alatt . . . . , .	400 „
Három lovas-század Mátyás-huszár gróf Bethlen Gergely alatt	400 „
	2950 ember.
Két lovas-század székely-huszár Kis Sándor őrnagy alatt	300 ember.
Debreczeni lovasság	200 „
A krasznai és szolnoki nemzetőrség Egloffstein őrnagy alatt Zilahon	1000 „
	1500 ember.

Ehhez járult egy háromfontos üteg 6 ágyuval és 4 hatfontos Debreczenből.

Táborkari főnök: Forró Elek, őrnagy a székely-huszárok közül.

3) Balszárny Zsurmay őrnagy alatt (helyette Bánffy tábornoknak kellett volna e tisztséget átvennie.)

A 4. honvédzászlóalj b. Meszéna őrnagy alatt	1000	ember
A 3. Sándor-zászlóalj Keller őrnagy alatt	900	„
A bécsi légió	400	„
Szathmári önkénytes gyalogság	400	„
1. osztály Koburg-huszár	200	„
1. század Vilmos-huszár	160	„
Önkénytes lovasság Szathmárról	50	„
Különféle nemzetőrségi gyalogság	500	„
	1510	ember.

Ehhez járult egy hatfontos üteg 6 ágyrval.

Meszéna őrnagy végezte el egyszersmind a fő szállás-mester teendőit is.

Eddig tehát az egész hadsereg létszáma 11,150 ember gyalogságot, 1385 ember levasságot tett s 24 ágyut.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az emlitett nemzetőrseregek, a debreczenit és erdélyit kivéve, majdnem kivétel nélkül dsidákkal voltak csupán fölfegyverezve, s igy nyilt csatára nem voltak alkalmasak; ha meggondoljuk továbbá, hogy az összes tüzérség jobbára csak ujonczokból állván, alig értett az ágyutöltéshez is, s igy gyors és pontos lövésről, kibontakozásról náluk szó sem lehetett, és hogy még megelégedhetett az ember, ha a tüzérség egy bizonyos meghatározott ponton elég gyorsan lerakodott; továbbá, ha meggondoljuk, hogy az eg sz gyalogság — fegyelmezetlenségük miatt, még a székelyeket sem véve ki — legnagyobbrészt a tűztől irtózó, gyakorlatlan, roszul fegyverzett és hiányosan ruházott ujonczokból állt, kik az akkor uralkodó nagy hiseg miatt, rosz szállásaik és rendetlen élelmezésük következtében physikailag nagyon el csenevészedtek; végül, ha fontolóra

vesszük, hogy maga a lovasság is részint gyakorlatlan ujonczokból, részint oly emberekből állott, kik között a legutóbbi események következtében a fegyelem köteléke fölöttébb meglazult, — csak akkor lehet azon kitartást, éles látást, képességet és lelki erőt méltólag becsülni tudni, melylyel Bem és főbb tisztjei birtak, és bámulni ugy a fővezér hadvezéri lángelméjét, mint tisztjeinek hazafias hősiességét. Bem vette keze alá a legroszabb csapatokat, melyeket senki sem akart átvállalni; ezek még csak nem is ismerték, és a kormány- elnökének egy külön proclamátiót kelle kibocsátania, melyben Bemnek a lengyel szabadságharcz alatt végbevitt kitünő érdemei soroltatnak el, hogy az idegen eredetü hadvezér iránt természetszerü bizalmatlanságot a katonaság és tisztjeinek szivéből eltávolitsa. De három hónap alatt Bem ismét meghóditotta egész Erdélyt, hadserege az első minden magyar sereg közt, ő maga pedig katonái és tisztjeinek bálványa, kik az elsőtől az utolsóig mindnyájan ugy tisztelték, mint atyjukat és mesterüket. Ez azon bámulatra méltó erő s szilárd elhatározás, és a józan belátás müve, mely a szerencsétlenségek súlya alatt is ujra meg ujra fölemelkedik, sőt épen akkor mutatkozik legóriásibb nagyságában, midőn a világ hajlandó azt hinni, hogy örökre elveszett. Az ember önkénytelenül Napoleonra és Marengóra gondol, csakhogy itt nem ragadta meg a tovairamlani akaró szerencsét egy Desaix, hanem mindent egyesegyedül maga Bem végezett el. Kétségkivül nagy részök van ebben az oly lelkiismeretes férfiaknak is, a minők Mikes ezredes, Bethlen őrnagy, Kis ezredes és még többen valának. De hadd beszéljenek szavak helyett a tények.

A pontosság végett az erdélyi hadsereg nyilt csatára képes részét is ki kell emelnünk. Ez 5800 ember gyalogságot, 1335 ember lovasságot tett, 2 és fél hatfontos és 1 háromfontos üteggel; e szerint az ágyuk száma mintegy 24 volt.

Deczember 15-én kapta a kémlelődés végett Zilahon tartózkodó hadseregparancsnok Nagyváradról a kormány részéről távirat utján azon hivatalos tudósitást, mely sze-

rint Bem az erdélyi hadseregek főparancsnokává neveztetett ki. Egyuttal megjött azon hir is, hogy Bem már megérkezett Nagyváradra, ott nagyszerü intézkedéseket tétetett a hadsereg fölszerelése, ruházása és élelmezésére vonatkozólag, továbbá elrendelte, hogy egy tartalék tüzérosztály állittassék föl, és hogy Csucsára már meg is indult. Czetz őrnagy azonr al Szilágy-Somlyóra sietett, alig jutott azonban el a nevezett helyre, midőn oda már Bem is megérkezett három hadsegédével. Teljes megelégedését nyilvánitá ki (a mi különben nála a ritkaságok közé tartozott) a hadtani pontok kiválasztása, különösen pedig a főhadiszállásé fölött, Czetz őrnagyot ezredessé és táborkari főnökévé revezte ki, Forró Elek kapitányt őrnagygyá és a hadműveleti iroda igazgatójává, még ugyanaznaegy napi parancs által kihirdetteté megérkezését és egyl uttal azt is kijenletette tisztjei előtt, hogy minden figyelmetlenséget, a tiszteknél ugy, mint a katonáknál, halállap fog büntetni. A következő reggelen Bem hadiszemlét tartott, mely alkalommal a tisztikar bemutatásánál e rövid szavakat intézte hozzájuk: „Uraim! A kormány engem e hadsereg teljhatalmu főparancsnokává nevezett ki. Én önöktől föltétlen engedelmességet kérek. A ki nem engedelmeskedik, agyon fogom lövetni. De én jutalmazni is fogok tudni.“ E nehány szóban csakugyan körvonalozva áll ellőttünk az agg fővezér egész jelleme, melylyel allattvalói iránt viseltetett: kérlelhetlen szigor, részrehajlatlanság, szigoruság a büntetésben, de nagylelküség az érdem megjutalmazásában az önzésnek még csak árnyékától is távolmaradás. Bem azon föladattal és eszmével jött Erdélybe, hogy a védelmi helyzetből azonnal a támadóba menjen át és Erdélyt ismét meghóditsa, ez kedvencz eszméje volt Kossuthnak is, de melynek alapja egyszersmind mélyebb hadi combinatiókon is gyökerezett. Kossuth Czeta őrnagynak szigoru kötelességéve szabta ki, hogy Kolozsvárt 8 nap allatt ismét megvegye, a mint ez decz. 1-éről kelt táviratából kitünik. De ezt könnyebb volt megparancsolni, mint kivinni. Czetz ugyan eléggé belátta, hogy e föladat egyátalán nem

oldható meg sikeresen a jobb szárny működési vonalán, Csucsa felől, hanem erre az egész hadseregnek mind a három oldalróli összműködése szükséges, ugyanis Csucsáról Bánfi-Hunyad felé, Sibó és Zilahról Galgó, és Hid-Almás, és végül Nagy-Bányáról Deés felé. A jobb szárnynak mindaddig védelmi helyzetben kellett maradnia, mig a balszárny Deésig és a központ Hid-Almásig előre nem nyomult, és azzal összeköttetésbe nem lépett volna. Csak ezután történhetett meg mind a három vonalon az előnyomulás Kolozsvár felé. A balszárny természetesen csupán Beszterczét vette volna hadműveleti tárgyaul, ámde, a sereg sokkal gyöngebb volt, hogysem már most igy meg lehetett volna osztani a balszárnyat és csupán a központ és a jobb szárnyra lehetett volna rábizni a főfeladatot, Kolozsvár bevételét.

Bem ezen, a táborkari főnök által készitett tervet teljesen elfogadta, erre bizta a központ vezetését, maga pedig Nagy-Bányára sietett, hogy onnan vezesse a hadműveletet.

A császáriak tervei lényegesen siettették hadi terveinek végrehajtását. Windischgrätz herczeg ugyanis elrendelte, hogy az emlitett decz. 18-án, mely napon a szegény Magyarországnak uj tön egek által egyszerre kilencz oldalról kellett volna magtámadtatnia, az erdélyi hadsereg Nagyvárad felé működjék és e helynek elfoglalása által akadályozza meg ott az országgyülés megtartását, Pestnek elfoglalása után pedig Debreczenben, vagy akár Nagyváradon egyesüljön s igy az egész fölkelésnek **egy csapással** végetvessen. Ez tervnek mindenesetre elég nagyszerü volt, mely sikerülés esetében az országnak sok vérét megkimélte volna, de mely a nyomor közepette nem tartotta volna fönn számára azon vigaszt, hogy fiai hősök gyanánt, őseikhez méltólag küzdöttek szent jogaikért addig, a meddig lehetséges volt és Magyarország dicsőségét véres babérokkal irták föl a történelem lapjaira.

Csúcsa leendett e terv sirja. Warderner tábornok decz. 17-én egy 4—5000 embernyi dandárral és két üteg-

gel Bánfi-Hunyad felé nyomult előre és két oszlopban, melynek egyike az almási uton, Urbán vezetése alatt, a főoszlop pedig az országuton haladt előre, megkezdte a csúcsai erős állás elleni támadásait. Riczkó ezredes három részre osztotta csapatait: A jobb szárny K. Sebest és a Dobay alatt levő hegyszoros magaslalait foglalta el; a balszárny Baumgarten vezetése alatt a görgényi-völgyet és közeli magaslatokat, a központ és a tartalék Csúcsában és mögötte maradt, 4 ágyuval Sebesen, 2-vel a Görgény-völgyben. Az almási ut, mint tudjuk, fél német mértföldnyi hosszuságban el volt torlaszolva. Midőn azonban a sziennai, alma-laltai, és balásházi oláhok Urbán közeledtéről értesültek, összecsoportosultak és egy éj alatt eltisztogatták az almási utra fölhalmozott torlaszainkat és ismét helyreállitották a hidakat és utakat.*) A csúcsai ütközet kora reggeltől késő éjig tartott; a császáriak nem nyerhettek egy talpalatnyi tért sem. Az ifju magyar tüzérség, Baumgarten ezredes vezetése alatt, valamennyi szuronytámadásukat ritka hidegvérrel és bámulatos ügyességgel utasitotta vissza; a gyalogság a k.-sebesi völgyoldalokba történt ügyes fölállitása által a hadoszlopokat derekasan föltartóztatta. Kezdetben igaz, hogy a tizenegyedik zászlóalj gyakorlatlan honvédjei hátráltak és az ellenség hangos hurrah-kiáltások közt egész K. Sebesig utánuk nyomult; de itt Dobay őrnagy ritka vitézség és lélekjelenléttel a tizenegyedik zászlóalj nehány vitézebbjeinek élére állott, és oly heves sortüzet adatott az ellenséges gyalogsági hadosztálynak, hogy az futni kezdett, és a keskeny völgyben utána siető társait is magával ragadta. Hasonló sors érte Urbant is a Görgény-völgyben, de mégis megtartott annyi helyet, hogy éjjel a magaslatokon helyt foglalhatott.

A Csucsánál vezénylő Riczkó ezredes elvesztette a fejét és a kivivott előnyök daczára föl akarta állását adni;

*) Átalában e hadjárat legnagyobb nehézségeihez tartozott az, hogy a magyarok mindenütt ellenséges földön harczoltak, csak a legnagyobb fáradsággal szerezhették maguknak a szükséges élelmiszert.

de Baumgarten vezérőrnagy és Dobay őrnagy nem osztották e nézetét, és ehhez járult még a táborkar és Bem azon szigoru parancsa, hogy agyonlövetés büntetése mellett tartani kell az állásokat az utolsó emberig. A választás tehát nem volt nehéz. Másnap reggel a császáriak megujitották támadásaikat, de ama megfoghatatlan hibát követték el, hogy a keskeny völgyben a magasabban álló és futó sánczok által fedezett magyar ütegeket K. Sebesnél vérteseik által megtámadtaták. Ennek következménye az volt, hogy a vértesek vezetője St. Quentin sok emberével elesett és később sem a gyalogság, sem a lovasság helyre nem hozhatta a szerencsétlen támadás hátrányait. Hasonló sors érte a másik oldalon Urban ezredest, és a császáriak szégyennel kényszerültek Bánfi-Hunyadra s innen Kolozsvárra visszavonulni. Riczkó, ki 24-én Bánfi-Hunyadot megszállotta, csak lankadtan üldözte őket, minek okai részint csapatainak kimerültsége, részint a félreértett parancs voltak. A császáriak vesztesége minden bizonynyal tett néhány száz embert, amieink csupán husz embert és néhány lovat vesztettek. Ezen kivül még Baumgarten vezérőrnagy veszteségét kellett fájlalnunk, kinek térdkalácsát egy kartácsgolyó összezuzta, s ki ez által az egész hadsereg közsajnálkozására, mivel kétségkivül az első önálló vezérek sorába küzdötte volna fel magát, a hadjárat további folytatására képtelenné vált.

E győzelem, bár igen csekély taktikai jelentőségü volt, mégis nyujtott néhány fontos strategiai előnyt. A császáriaknak Nagyvárad felé irányzott terve ez által meghiusult, az erdélyi csász‍ hadsereg önmagára szoritkozott s igy el volt zárva, az országgyülés menedéke biztositva és a Windischgrätz-féle nagy szabásu terv összeszaggatva. Ezenkivül e győzelem által a fiatal honvédek megnyerték az önmaguk és vezéreik iránti bizalmat, megtanulták a fegyelem szükségességét és egy csapással valódi katonákká lettek: a mi kétségkivül a legszebb gyümölcsöket termesztette egykor.

A csucsai ütközet alatt volt Czetz vezérőrnagy is Sibó és Szurduknál első kisérletét végrehajtandó. Ugyanis

decz. 18-án Kemény Farkas őrnagy a felől tudósította, hogy Szurdoknál egy császári csapatosztály előőrsei mutatkoztak, kik 1015000 oláh fölkelőtől támogatva, Sibót fenyegetik. Ez osztálynak, mely két gyalogsági zászlóaljból állott, nyilván valólag az volt a czélja, hogy Deés és Galgó ellen küldessék és itt, a belső szolnoki és kővárvidéki lovas és fölfegyverzett oláh fölkelők segélyével Sibót és ezzel a felső Szamosvölgy kulcsát keritse hatalmába, és siker esetében egész Nagybányáig nyomuljon előre. Kemény Farkas őrnagy jelentéséhez azon megjegyzést kapcsolá, hogy ő, miután Tóth őrnagy századával Bem tábornok által K. Nyires felé parancsoltatott és oda már el is indult, egyedül alig fogja magát Sibónál föntarthatni. Szerencsére ép e napon a Máramarosban ujra szervezkedés végett hátragyott Mátyás-huszárok osztálya Sibón maradt és őrnagyjuk, Bethlen Gergely katonai tapintatával fölfogta, hogy a körülmények parancsszava folytán, daczára a határozott rendeletnek, a veszély helyére siessen. Azonnal rendelkezése alá bocsátotta magát az állomásparancsnoknak és minden késedelem nélkül erőszakosan recognoscirozni kezdett, mely tény aztán a dolgok állapotát és a Sibót fenyegető veszélyt tiszta világba helyezte. Az emlitett két század oláh fölkelőkkel egyesülten Szurdokot, Tihót, és Ormezőt elfoglalta és minden pillanatban készült Bibót megtámadni, hogy szokása szerint ezt is romhalmazzá változtassa. Bethlen Gergely őrnagy is futárt küldött Czetz vezérőrnagyhoz. Ez eseménynek első hirére már elindult utóbbi Sibó felé, a második székelyszázaddal, a Somlyóban és a körüle fekvő falvakban elszállásolt székelyhuszárokat más napon utána nyomulni megparancsolta. Czetz és Mikes őrnagy decz. 19-én délután ép ama pillanatban érkeztek meg, midőn az ellenség az elrombolt almási hid felé közelgett, hogy a sibói sánczokat hatalmába keritse. Kemény rohama erős volt, midőn Mikes vezérőrnagy észrevette, hogy a Szamos balpartján levő hidfőtől sikeresen lehet az oláh fölkelők ellen az ágyukat alkalmazni. A sánczolatokból azonnal két háromfontost vontak föl a magaslatokra és

már a harmadik jól irányzott ágyulövés után az egész oláh-tömeg, melytől az átellenben fekvő örmezői hegy, mint egy hangyaboly, ugy nyüzsgött, eltünt és Örmező, Tihó, Szurdok felé vagy az erdőkbe szaladt. Az oláhokból álló és az előbbi évben ujonczozás utján gyüjtött rendes csapatokat is magukkal ragadták és Szurdokra hátráltak.

E közben a második székely zászlóalj is megérkezett és napnyugtakor előőrsöket állitott ki.

A következő nap. (decz. 20.) föladata volt, a népfölkelőket szétugrasztani s a velök érkezett rendes csapatokat Galgón át Deésre, vagy Kolozsvárra visszavetni, és ez által az összeköttetést a már K. Nyiresig előnyomult Bem tábornokkal visszaállitani.

E nap reggelén a másodig székely zászlóalj, a Mátyás-huszárok osztálya és két háromfontos az almási sebes patakon keresztül, Szurdok felé nyomultak előre és élénken megtámadták a szurdoki magaslatokat elfoglalva tartó ellenséget, mig egy kis osztály Szabó Ferdinánd kapitány vezetése alatt Örmezőn át Tihóra rendeltezett, a jobb szárny födözése végett; a balszárny eléggé meg volt védve a Szamos és a Rákóczyhegy által. Az erdélyi nemzetőrség, Kemény őrnagy vezetése alatt, 4 ágyuval tartalékul a sibói sánczokban maradt vissza. Az egész olyan volt, mint egy szép hadgyakorlat, csakhogy eredményei igen komolyak és eléggé fontosak voltak. A székelyek dühösen harczoltak, de az ellenség erősen tartotta a magaslatokat és messzehordó vadászfegyvereik a támadókat sokáig sakkban tartották. Most Mikes ezredes a székelyeknek tettetett visszavonulást parancsolt és valamennyi csapataink visszamentek az almási patakon keresztül. Az ellenség azonnal elfoglalta a megüresült helyet, és jó állomását elhagyva, a magaslatokról, üldözés végett, a völgy felé kezdett lenyomulni. Ekkor aközben a könnyü sebet kapott Czetz vezérőrnagy az almási patak balpartján levő magaslatra négy háromfontost vonatott föl és egy székely osztálynak a Szamoson keresztül támadót fuvatott az ellenséget hátulról megtámadni. Az ágyu és kartács-

lövések az oláh csapatokban jelentékeny károkat idéztek elő, ugy, hogy ezek csakhamar szétfutottak minden irányban, a Mátyás-huszárok ritka bátorsággal támadták meg a rendes gyalogságot és szintén futni kényszeriték, mig a czirkáló csapatok már Szurdok felé közelegtek. Az ellenség Galgón át Deésre futott napnyugat fele, egy osztály Mátyás-huszár által üldözőbe véve. A többiek ismét bevonultak a sibói sánczokba.

Mig tehát a szerencse itt is a magyar fegyverekre mosolygott, Bem tábornok hadseregünk balszárnyával Kis-Nyiresig nyomult előre, és innen, miután a központnak megparancsolta volna, hogy őt a Szamosvölgyben kövesse, haladék nélkül megindult Deés felé, mely város előt Jablonovszky császári dandára *) a város éjszaki oldala mellett elhömpölygő Szamos mögött, két szárnyával az uralkodó magaslatoknak támaszkodva, középpontjával a város szélén, csatakészen várta. Decz. 23-án, szokott módja szerint, a nélkül, hogy csapatainak csak egy órai pihenést is engedett volna, megtámadta az ellenséget, mindenütt ő volt az első és az ágyuzást oly sikerrel vezette, hogy az osztrákok négy órai tüzér és gyalogsági harcz után ingadozni kezdettek. Ez azon pillanatok egyike volt, melyeket az ügyes hadvezér hihetetlen sikerrel tudott fölhasználni. Az ellenség első ingadozásánál a gyalogság Tóth vezérőrnagy alatt dühös szuronytámadást intézett ellene, viszavette a dombokat és átadta a lovasság üldöző és soha pihenést nem engedő karjainak. Jablonovszky utóhada a hidnál még megkisértette az ellenállást, mely azonban 4. honvéd zászlóalj hősiességén csakhamar hajótörést szenvedett. Jablonovszky elnémult csapataival lélekzetvétel nélkül Bethlenig hátrált, egy részét Beszterczére küldte és ott mindaddig tétlenül várt, mig csak Bem ismét föl nem kereste. Ez ütközet taktikai vezetésének érdeme Tóth vezérőrnagyot illeti, ki ép oly ügyes volt a tervek készitésében, mint a minő okos és meggondolt azok kivitelében.

---

*) Egy osztrák dandár tudvalevőleg 3000—4000 emberből áll.

Bem tábornok Kolozsvár felé nyomulását Szamos-Ujvár, Válaszut, és Apahidán át oly hihetetlen gyorsasággal vitte véghez, hogy a csata sikeres eldölése után is alig volt a katonáknak főzésre idejök, és Czetz vezérőrnagy, ki a tábornokot Sibótól a középponttal követte, őt csak Kolozsvár előtt érhette utól, daczára, hogy Sibóról 22-én hajnalban indult el és éjjel nappal szakadatlanul ment. Itt egy körülmény különösen emlitést érdemel, mert bizonyságául szolgál annak, hogy minő hazafiság lelkesitette Erdély magyar lakosait, és hogy mennyire óhajtotta minden jóérzelmü, hogy a hazai ügy sikeresen dőljön el. A középpont csapatai ugyanis a balszárnyéit nyomban követték és mindenütt kész étkek és italokkal, meleg szobákkal és a fáradt katonákra, különösen ily 15—20 foku hideg melett, oly jól eső kellemes meglepetésekkel várták. Igy volt ez pl. Deésen. De leirhatatlan volt a Szamos-Ujvárban, egy örmény városban uralkodó lelkesedettség. A Deésről késő este kivonuló csapatokat a derék örmények fáklyákkal várták, a nők báli öltözékekben, virágokat és szalagokat szórva jelentek meg, a lakosok csak ugy kapdosták a honvédeket, kikkel elköltsék a karácsonyi kalácsot, ezerszeres „éljen" hangzott föl, Bemért, kit mintha az ég küldött volna mentő gyanánt, Magyarország jólléteért és Magyarország fölszabadulásáért. És Magyarországban mégsem átallották az erdélyieket reactionáriusoknak nevezni!

Bem tábornok a középponttal csak decz. 25-én, advent első vasárnapján érkezett meg, és pedig ép azon pillanatban, midőn már föltette volt magában a vele szemközt álló császáriakat megtámadni. Erős ütközetet vártunk, ámde csalódtunk várakozásunkban. A császáriak Bem hirtelen megjelenése által, ki valóban, mint egy Deus ex machina termett elöttükKolozsvárnál, annyira ki voltak véve sodrukból, hogy teljességgel nem tudták, mit tevők legyenek. De ezenkivül is csapataik erkölcsi ereje a csucsai, sibói és deési ütközetek által annyira meg volt rendülve, hogy Wardener ezredes, elég okosan, belátta, miszerint előtte egy győzelmes sereg, háta mögött pedig

egy ellenséges érzelmű város levén, a játék nem csupán teljesen koczkáztatott lenne, hanem egyenesen bizonyos romlására ütne ki. Miután tehát Szamosfalvánál alig váltatott egynehány ágyulövés, a császáriak egy pár száz fogoly és pogyászaik egy jelentékeny részének veszteségével visszavonulásukat a Fenesen (egy Kolozsvár déli részén álló 1000 láb magas hegyen) keresztül Torda felé megkezdették.

Az utánuk iramló Mátyás-huszárok meg egynehány század-pénztárt, öltöny- és lószerkocsit és több fegyvert kerítvén hatalmukba, Bem hadserege bevonult Kolozsvárra, az erdélyországi magyarok székhelyére, a nép örömrivalgásai között. Kolozsvárnak csakugyan soha sem voltak vigabb karácsonynapjai, mint azok, melyek alatt Bem hadserege megszabaditotta a már tűrhetetlenné válni kezdő oláh igától. Ezeren és ezeren adtak tiszta szivükből hálát Istennek és áldást kértek le Bemre és vitéz katonáira.

Ritkán, vagy tán sohasem bizonyult be fényesebben valamely háboru történetében ama hadtani axioma: „az ellenséget lábával kell megverni,“ és sohasem voltak a kiállott szenvedések, fáradozások és nélkülözések gazdagabb sikerrel megjutalmazva, mint Kolozsvárnak annyira féltett és oly óhajtva várt visszahóditása. Sehol sem nyilvánult világosabban a vezérek genieje, mint a hadjárat ez episódjában, a hol hadtani combinatio, taktikai ügyesség és vas kitartás oly öszhangzólag működtek volna egyugyanazon czél elérésére, és csupán a fiatal csapatok ernyedetlensége, bátorsága és tettvágyában találtak versenytársra. Nyolcz nappal ez események előtt jóformán még nem is ismerték erdélyországi hadsereget, és csupán három nyomoru falu volt kezeik közt; ekkor három, bár nem épen nagyszerü, de sikerdús és ép ezokból fényes győzelem vivatott ki és nyolcz napi szakadatlan utazás végével egyszerre csak Kolozsvár és vele az ország éjszaknyugati részének urává vált a magyar hadsereg. A császári éjszaki hadsereg szét volt ugrasztva, Erdély éjszaki részének meghóditása kilátásban, a déli hadműveletek folytathatására az alap meg volt vetve, a tarta-

lékosereg részére alkalmas hely kezeink között, és a mellett csupán Bem neve elégséges volt, hogy a császári csapatok lehangoltság, félelem és fegyelmetlenséggel teljenek meg, ugy hogy, mint Caesarnak egykor, „csak meg kellett jelennie, hogy győzzön!“ És Bem, ez agg hadvezér, tudott győzni, de mások helyes nézeteit is tudta méltányolni és alkalmazni. De senkisem tudta, mint tudta a győzelmet érvényesiteni, és valóban, ha Magyarországnak még egy Bemje van, daczára az orosz közvetitésnek, sikert tudott volna biztositani a magyar seregek számára. Mert Bem főjellemvonása épen abban áll, hogy neki a legfényesebb győzelem is csak akkor nyujtott pihenő időt, midőn abból már nem lehetett több eredményt kizsákmányolni. Igy történt ez most is. Mindjárt Kolozsvárra történt bevonulása után más nap Czetz vezérőrnagyot egy gyalogság, lovasság és tüzérségből szervezett dandárral Kis-Kapus és Bánfi-Hunyad felé küldötte ki Bem, hogy a Riczkótól megvert császáriakat, kiket még mindig ott lenni hitt, megtámadja, Riczkó felé kergesse és igy két tűz közé szoritván, fegyverletételre kényszeritse. Itt azonban az e hadjáratban annyiszor előfordult eset ismétlődött megint: az tudniillik, hogy az ellenség helyett éjféli 12 órakor Kis-Kapuson Riczkó előhadai jelentek meg és igy összeköttetésbe léptekBem hadserégivel. Az ellenség ugyanis Bem megérkeztéről tudomást nyervén, hanyatthomlok menekült a Fenes legjárhatlanabb részén át Torda felé, Urbán ellenben éjjel N. Almásról Egeres, Darócz, Mera és Tartsán át az őt üldöző Riczkó és Bem csapatai közül kiszökött és Apahidán Zsuk, Szék, Veresegyháza, Lekencze helységeken keresztül Beszterczére menekült. Jól sikerült merény volt ez, ily módon osonni keresztül a Bem-hadsereg zöme és a Szamosujvár felől egyre előnyomuló tartalék-sereg közt. De e merény sikerültét mégis igen egyszerüen meg lehet magyarázni a magyar lovasság kimerült állapotából, mely miatt az előőrsi szolgálatokat a legjobb igyekezet mellett sem végezhette az egyébkor megtartatni szokott pontossággal, továbbá Kis Sándor ezredes rendkivül gyors előnyomulásából, kinek csak

másnap reggel kellett volna Kolozsvárra bejutnia, és már decz. 25-ike éjfelén ott mejelent. Mert az első esetben Apahidánál bizonyosan rá bukkant volna Urbán csapatjaira és azok bizonyos veszedelmére, Kolozsvár felé vizsszanyomhatta volna őket. Igy menekült meg Urbán a véletlen játéka által podgyászaink között szerencsésen, kik nem győzték eléggé csodálni, hogy egy ellenséges dandárral találkoznak, mely őket öt ágyuja daczára nem merte bántani.

Urbán utócsapatai, melyek 4 század gyaloság és $^1/_2$ svadron Wernhard-vértesekből állottak, egészen Bem kezeibe estek, és pedig fölötte comicus módon. Kolozsvárra vonulásunk után más nap ugyanis egynehány ittas vértes jelent meg ott Urbán utóhadából, mint szállásoló azon édes reményben, hogy dandáruk ott teljes biztosságot fog találni. Mily nagy lehetett azonban bámulatuk, midőn pajtásaik helyett Kossuth-huszárokat pillantottak meg az előőrsi állomásokon, kik aztán őket csakhamar el is fogták. Ezek beszélték el (in vino veritas), hogy ők Urbán jelenleg Papfalván levő utóhada számára akartak szállást csinálni.

Bem tábornoknak e tudomás épen jókor jött. Mikes ezredest, a második székely század és egy osztály Mátyás-huszárral és nehány ágyuval azonnal kiküldötte, hogy ama császári csapatokat fegyverezze le, melynél természetesen a szerencsétlen szállás-csinálóknak kellett az utmutató szerepét vinniök. Midőn csapataink Papfalvára értek, a császáriak épen az elindulásra adtak jelt és midőn Mikes ezredes egy parlamentär által a dolgok helyzetét eléjök tárta, azonnal lerakták a fegyvert.

A hadi dráma első fölvonásának ily módon történt befejezése után, soha nem nyugvó hadvezérünk föladatának további megoldásához fogott.

Tóth vezérőrnagyot Kolozsvár és Erdély meghóditott részének katonai kormányzójává nevezvén ki, előintézkedéseket tett katonai öltönyök és több fölszerelő tárgyak nagybani megrendelésére, szervezte a lőkészleti és ágyutartalékdepotkat és minden intézkedést megtett, hogy a

hadseregnek oly annyira szükségessé vált megerősitést a nemzetőrség toborzása, ujra szervezése és részben fölszerelése által megszerezze. Továbbá a fölhevült és fanatikus oláhokat is igyekezett a mult tekintetében általános amnestia által megnyugtatni, és őket ez uton ha nem is megnyerni, de legalább kegyetlenkedéseik és pusztitásaiktól visszariasztani. Csapatait fölemelt zsold kiosztása és váratlanul számos előléptetés által jutalmazta meg, egy szóval a hadvezér tulajdonait az államférfiuéival egyesitve egyenlő mértékben tudta kinyerni hozzátartozóinak szeretetét és ellenségeinek becsülését, és tudta egyszersmind a tett embereit is fölöldatlan kötelékekkel csatolni magához. De mindent katonai lábon szervezett, keveset, vagy épen semmit sem hallgatva a kormánybiztosokra, kik a kétértelmü pleins pouvoirs értelmében mindenbe beleavatkoztak és mig ez által semmit nem hajtottak jól végre, azonfölül még a jót is elrontották. Bem történelmi ismeretei nyomán fölfogta, hogy forradalmi időkben, midőn minden ki van zökkenve a rendes kerékvágásból, csak a katonai dictatura képes az államszervezet egyes részeit összetartani és igy a jövendő polgári kormányzásnak biztos uttörőül szolgálni. Ebben fekszik Bem idegenkedésének oka is minden biztosi minőségtől és innen magyarázhatni azt is, miért nem látta Bem szivesen maga körében a kormánybiztokat. E módon egyuttal még egy más czélját is elérte, a mennyiben csapatait a haszontalan politizálás mételyétől megőrizte s igy őket valódi katonákká képezte.

II.

(Czetz vezérőrnagy Torda felé tett intézkedései egy dandárral. — Azok czélja. — A kolozsvári katonai kerület szervezése. — Bem Besztercze felé üldözi az osztrákokat. — A Bethlen melletti ügyek deczember 29-én. — Az e czélra forditott csapatok száma. — A Besztercze es Naszód mellett történtek decz. 31-én. — Bem intézkedései Beszterczén, átalános amnestia. — A csapatok pihenése és fölruházása. — A thihuczai ütközet 1849. jan. 4. és 5-én. — Az osztrákok visszavonulási csatája és elhuzódásuk a Borgó szoroson Galiczia felé. — Bem üldözi őket Vatra-Dornáig. — A visszavonulás leirása. — Ez események eredményei hadtani tekintetben. — Visszapillantás és az Erdély északi részében tett hadjárat befejezése.)

Deczember 26-án a csapatok, miként ez rendesen történni szokott, szemlére kivonultak, midőn Bem tábornok megjelent és Czetz vezérőrnagynak megparancsolta, hogy a 11-dik honvédzászlóaljal, a Mátyás-huszár osztálylyal, melynek Kolozsvárott kellett volna kiegészittetnie, és hat hatfontossal Torda felé nyomuljon és ott várakozzék a további parancsra. Ez intézkedés által először Kolozsvár lőn biztositva az oláh támadások ellen és ott nem volt szükség rendszeres helyőrségre; másodszor biztositva lett ezáltal az Arynyos-völgy és ezzel maga az egész völgy, továbbá az ottani székelyeknek is alkalom nyujtatott a hadseregbe belépni; harmadszor helyreállittatott ezáltal az összeköttetés Enyed, Tövis, Maros-Ujvár és valamenynyi magyar helységgel, egész a Marosig, Károlyvárral és a toroczkói havasokkal; negyedszer végre, a mi a fődolog volt, az ellenség figyelme a károlyvári erődre fordittatott mely egyrészt a föntebbi kiküldés által cernirozással volt

fenyegetve, ugy másrészt az oláhok mozgalmai Balázsfalván és a Károlyvár körül fekvő hegyeken lehetőleg meg voltak akadályozva. Bem ezáltal az ellenségben azon hitet ébresztette föl, mintha szándéka volna e vonalon működni Károlyvár és továbbá Brassó felé, továbbá észak felől még Urbán és Jablonovszky is szabad keze ügyébe esett. A strategiai manőver a háromszéki székelyeknek is szabad levegőt csinált.

Czetz elvonulását Szamos-Ujváron és Deésen át Besztercze felé a következő csapatokkal:

A második székely zászlóalj	800	ember
A negyedik honvéd „	1000	„
A Kemény százada „	600	„
A harmadik század Sándor gyalogság	800	„
A bécsi legió	600	„
Gyalogság	3800	ember
Egy osztály Mátyás-huszár	240	ember
Egy „ Koburg „	220	„
Egy „ székely „	280	„
Egy svadron Vilmos-huszár	120	„
lovasság	860	ember
Két üteg hatfontos	12	ágyu
Egy üteg háromfontos	6	„
összesen	18	„

Kolozsvárt maradt helyőrségül:

Az 55. honvédzászlóalj	900	ember
A 31. „	900	„
Később hozzájuk csatlakoztak a bihari és közép-szolnoki nemzetőrség	3000	„
(Ebből 1000 ember később Tordára jött)		
gyalogság	4800	ember
Egy tartalék-svadr. Mátyás-huszár	88	ember
Kolozsvári lovasság	50	„
Egy tartalék-svadr. székely-huszár	100	„
lovasság	230	ember
A debreczeni tüzérség 4 hatfontos	4	ágyu

Szamos-Ujvárott és Deésen maradtak:

A debreczeni mozgó nemzetőrség 600 gyalogos, 200 lovas, két háromfontos ágyu, egy lánczos és egynehány faltörő.

Csúcsa, Sibó és Nagy-Bánya szathmári önkénytes és bihari nemzetőrséggel rakattak meg Bánfi Hunyadon, Koloson, Szamos-Ujváron, Deésen és Székben a magyar nemzetőrség ujra szerveztetett és helyőrségi szolgálatra alkalmaztatott. A 32. honvédzászlóalj az Aranyos-székből ujonczozott. Bem tábornok tehát a fönebb emlitett csapatokkal decz. 27-kén Szamos-Ujvárra megérkezett és onnan Mikes Kelemen ezredest, mint csapatparancsnokot magával vitte, mig Riczkó ezredes, mint csapatdandárnok kisérte őt. Mivel Bem az ütközetek alatt főfigyelmét egészben véve inkábbb a tüzérségre és a csata menetére szokta volt forditani, a csapatmozgósitásokat pedig inkább alparancsnokok által végeztette. Decz. 28-ikán ért Bethlen elé, melynek strategiai helyzete Jablonovszky és Urbán figyelmét nem ok nélkül vonta magára és őket arra birta, hogy jelentéktelen tartalékot hagyva hátra Beszterczén, csapatjaikat itt összpontositsák. A helység ugyanis a Szamos balpartján ép azon szögletben fekszik, melyet a Bethlen folyó a Szamosba ömlésénél képez. Jobbról s balról mind e két völgyön uralkodó magaslatok emelkednek. A helyzet tehát igen jól és kedvezőn volt választva és mintegy 4000 embernyi erő őrizte.

Bemnek mindenesetre egész kitartó erejére volt szüksége, hogy belőle az osztrákokat kiüzhesse. Decz. 29-én hajnalban az ellenséges tüzérség erős tüzelése közt átnyomult a fenékig befagyott folyón, ugy, hogy a hid szétrombolása egészen fölöslegessé vált. Bem tüzérsége oly heves központi tüzelést fejtett ki, hogy az ellenséges tüzérséget négy órai kemény harcz után elhallgattatta és az arra következett erős szuronytámadások által az ellenség visszavonulni kényszerült, mely azonban Bem vakmerő üldözése és a harczvágyó lovasság közbelépése után csakhamar zavart futássá változott át és csak Beszterce és Naszód kapuinál érte végét. Bethlennél ugyanis elvál az országut, és északi irányában a Szamos-völgyén

Naszód, déli irányban pedig Somkerék, Magyarós, vagy Somkerék és Zippendorfon keresztül Beszterczére visz és innen a beszterczei völgyön tovább Bukovinába. Lekenczénél meg történt decz. 30-án egy kis csatározás.

Urbán Naszódra, Jablonovszky Beszterczére vonult vissza. Ez utóbbit maga üldözte Bem a beszterczei ut mindkét ágán, mig Urbán üldözését Riczkó ezredesre bizta. Éjjel nappal mentek, és a csapatok alig pihenhettek néhány óráig. Decz. 31. reggelén Bem Beszterczére, Riczkó pedig Naszód elé érkezett. Mindkét helységet rövid csata után bevették, a császáriak mindkét helység előtt csatarendet alakitottak, és csapatjaikat a földterület minősége szerint osztották el; tüzérségük pedig jól irányzott és kitartó tüzelés által akarta Bem és Riczkó csapatait tönkre tenni. De ezek nem sokáig tétováztak ide oda, hanem szuronyt szegezve, az ellenséges tömegekre rohantak, mig tüzérségük rettenetesen gazdálkodott. Az ellenség csakhamar vissza volt verve, és mi a császáriaknak nem engedtünk időt, hogy demoralisált csapataikat uj bátorságra és erőre serkenthessék.

Az oláh és szász népfölkelőseregek a császáriaknak gyakori vereségei után föloszlottak és igy most már Bem leggonoszabb ellenségei csak a borzasztó hideg és csapataink kimerültsége voltak. Naszód, az oláh reactio e főfészke kizsákmányoltatott és részben fölégettetett: semmiféle földi hatalom nem menthette volna meg e sorstól, mert az elkeseredés e fészek iránt, melyben azon ember székelt, ki gunyosan nevezte az elsö hőst pecsoviesnak, s ki annyi veszélyt hozott a hazára, határtalan volt. Beszterczét csak Bem jelenléte mentette meg a hasonló sorstól, mivel a bölcs hadvezér itt is az általános amnestia kihirdetése és egyéb emberséges intézkedések által igyékezett az elvakult kedélyeket a szabadság és a jog ügyenek megnyerni, fájdalom, hiába! Itt, mind mindenütt, ugy mutatta be magát Bem, mint valódi szabadsághős: nem ismerve a boszut az értelmiséghez felebbezett, de fájdalom, mind ezért hálátlansággal jutalmaztatott meg és meg kellett érnie, hogy az emberek ép e kegyességét használták föl ellene szemrehányásul.

Csapataink sokkal inkább ki voltak merülve, hogysem az ellenség üldözését azonnal ismét megkezdhették volna. Ámde Kolozsvártól Beszterczéig és Naszódig egy huzamban mentek, legfölebb csak napjában egyszer vehettek magukhoz meleg ételt, 20 fok hideg mellett kétszer háltak szabad ég alatt és két csatát vivtak ki. Ehhez járult, hogy Bem lőkészlete nagyon megfogyott, Nagy-Bányáról pedig még nem kaphazott pótlékot; Beszterczén és Naszódon tehát egy kis pihenő időt kellett engednie csapatjainak. E néhány napot is arra használta azonban föl, hogy csapatait fölruházza, fegyverzetöket kijavittassa, a Beszterczében és a környékben összeszedhető fegyvereket összevonja és erős vizsgálóportyázók által az ellenséget is folyton nyugtalanitsa. Alig érkezett azonban meg az óhajtva várt lőkészlet, Riczkó ezredes Beszterczé és Naszód parancsnokává neveztetett és ott hagyatott, mig a többiek minden késedelem nélkül Tihutza felé nyomultak előre, hol a császári csapatok azon elhátározással gyültek össze, hogy ez utolsó, általuk birtokolt pontot Erdélyben kétségbeesetten fogják védelmezni.

Thibucza a Besztercze völgyében fekszik, mely itt egy pár száz lépésnyire összeszorul és a több ezer láb magas éjszaki és déli hegységek által valódi hegyszorossá alakittatik, és ez évszakban egy oldalról sem kerülhető meg és a Bukovinába vezető keskeny ut fölött teljesen uralkodik. E helyről, hogy második Bard legyen, csak az erőditvenyek hiányzanak. Thibuczát tehát minden áron be kellett venni, hacsak az éjszaki Erdélyt hatalmukba akarák keriteni. Január 3-ika oly küzdelem tanuja volt, mely kora reggeltől késő estig tartott, és mely csak többszöri erélyes szuronytámadás után dült el szerencsésen a magyarok részére, és a császáriakat a legnagyobb rendetlenségben kényszeritette Bukovina felé menekülni. Itt az osztrákok, a kétségbeesés utolsó megerőltetésével, nem többé az ország birtokáért, hanem katonai becsületük megmentéseért küzdve minden követ megmozditottak, hogy állásukat megtarthassák, de megfeszitésük is megtört Bem akaratán és csapatainak hőslelküségén, kik többé

nem engedtek. Az ellenséges állomások megrohantattak és a kétségbesés utolsó erejét a császáriak részéről csakhamar azon apathia követé, mely ily válságokban ritkán, vagy sohasem szokott elmaradni. Az ellenség elhányta fegyvereit, bornyuit, egyenkint és csapatostul az erdőkbe futott, honnét az éhség vagy a hideg csakhamar a győzelmes magyarok kezébe szolgáltatta öt, a fegyelem minden köteléke fölbomlott, és a fegyverzet, tölténytáska, és bornyu nélkül, mezitláb és elfagyott tagokkal Czernovitzba bevonuló császáriakat, kiknek részére Bukovinában nyilvános gyüjtések rendeztettek, helyesen nem lehetett többé seregnek nevezni. Ilyenformán tehát nem létezett többé erdélyi osztrák éjszaki hadsereg és ennek következtében Bem ura tett az egész éjszaki országrésznek. Az Urbánféle hadtest maradékait még tovább üldözte kifelé egész Vatradornáig, hova jan 4-én megérkezett; de csapataink annyira ki valának merülve, hogy Bem, minden előléptetési igéret és pénzbeli jutalmak daczára is csak egynehány száz önkénytessel vonulhatott be ez utóbbi helyre, hol a meglepetett lakosoktól a legszivélyesebben fogadtatott.

Wardener decz. 25-én Tordán keresztül Károlyvárra huzódott vissza. Bem elérte czélját; három ütközet s nehány kevésbbé jelentékeny csatározás után a császári erdélyi hadsereget teljesen megsemmisitette, az ország egész éjszaki részét meghóditotta és az ellenségnek az e harcztéren való föllépést több hétre teljes lehetetlenné tette. Csak igen csekély őrséget kellett Borgó Prundon, Jaádon, Beszterczében és Naszódon hátrahagynia és most már minden akadály nélkül működhetett többi seregeivel a császári erdélyi főhadsereg ellen, Puchner tábornagy alatt, melyet ezután azonnal meg is kezdett.

Még mielőtt az erre következő események ecsetelésébe bocsátkoznánk, melyek egyszersmind az érdekes hadjárat harmadik epocháját képezik, időzzünk nehány pillanatig azon benyomásnál, melyet e hős tettek Magyarország és Erdély lakóinak kedélyeire gyakoroltak.

A győzelemhirek nyomról nyomra következtek,

csak alig ocsudhatott föl az ember az egyik váratlan eredmény fölötti bámulatából, midőn már egy más fényes tett hire uj táplálékot szolgáltata a képzelemnek és a higgadt megfontolásnak. Barát és ellenség egyaránt titokteljes varázslatot látott a nagy mester műveiben és mindenki bámulattal telt el irányában, az ellenség félni kezdé, és valamennyi magyar szive feléje fordult, mint mentőjük és szabaditójukhoz. Bem neve lebegett minden ajkon, Bem, és győzelem akkor egyet jelentett. A császári főhadsereg remegve gondolt azon pillanatra, midőn a nagy ellenféllel kellend megmérkőznie, a szászok és oláhok Erdély éjszaki részén fejet hajtottak és városaik és falvaikba bujtak, a székelyek ellenben örömrivalgásokat hangoztattak és vágyakodva lesték az alkalmat, midőn Bem csapataihoz fognak csatlakozhatni; de Erdély többi részének magyar népsége is győzelemre vágyakodva sietett a dicsőségkoszoruzta honvédzászlók alá.

S ez mind rövid 8 nap műve volt. És mégis akadnak olyanok, kik azt merik állitani, hogy Bem csak tüzértábornok volt és nem tudott nagyobb hadseregeket vezényelni! Bem oly csodaszerű dolgokat vitt végbe a legkedvezőtlenebb körülmények közt a legrövidebb idő alatt, csupán hadtani combinátiói és vasakarata által, melyek előtt Görgey valamennyi tettének háttérbe kell szorulnia. És mégis Bem fölé akarják ezt helyezni? Difficile est satyram non scribere!

V.

(Bem Maros-Vásárhelyre megy. — Megérkezése január 13-án. — A nagy-enyedi, tordai, járai események Bem hadjárata alatt Beszterczeellen. — Czetz vezénylő ezredes intézkedései. — Uj rémjelenetek, az oláhok által véghezvive. — Bem seregének állapotja Maros-Vásárhelyt. — A székelysegélyre számitas.)

Sok előléptetés és egy, vagy másfél havi zsoldilleték kiszolgáltatása után Bem Riczkó ezredest a Sándor-gyalogság zászlóalja és a Koburghuszárok osztályával Beszterczén és környékén visszahagyta és csapatjainak többi részével Maros-Vásárhelyre ment, honnan a csekély császári őrség már Besztercze bevételének hirére elvonult, és a hol rá a székelyek szeretete és harczvágya az e népfajjal rokon enthusiasmussal várakozott. 1849. jan. 13-án ért oda, miután a megérkezése fölötti kétértelmű tudósitás által mindennemű ovátiót megelőzött volna.

Mielőtt azonban hadjáratunk történetének most következő legérdekesb részéhez hozzáfognánk, egynémely eseményről kell szólnunk, melyek részint a hadjárat módjára, részint az erdélyi mozgalmak jellegére sokkal fényesebb világot vetnek, hogysem azokat hallgatással mellőzhetnők.

Mint már emlitők, Tordán Czetz vezérőrnagy a 11. honvédzászlóaljjal, egy kiegészitetlen osztály Mátyáshuszárral, a Kreszvértesek egy osztályával Pereczy vezetése alatt, és négy ágyuval visszamaradt, hogy a környéket az oláh hordák támadásai ellen oltalmazza és Károlyvárt figyelje. Az osztrákok Nagy-Enyedre, Tövisre

és később a károlyvári erősségbe viszszamentek, (hol vezérük, a nemes Wardener tábornok gutaütésben meghalt) miután a támadás eszméjéről ez egész vonalon lemondottak. E közben tétlenségük nem akadályozta meg a császáriakat, hogy a móczokat (oláh hegylakók) mindennemű eszközök, mint politikai fanatismus, pénzadományok, rabolhatási szabadalmak s más ily eszközök által fölkelésre ingerelni, sőt épen osztrák tiszteket adni melléjök vezetőkül, kik e pusztitó hordákat systematice szervezzék és vezessék. Mintegy 40—50,000 oláhból álló néptölkelő sereg, részben a károlyvári erődből fegyverekkel és lőkészlettel jól ellàtva, megszállotta az egész balázsfalvi területet a Maros hosszában egész Károlyvárig, és az Alpokon tul egész a Toroczkón felüli vidékig, mig egy más népfölkelő csapat az egész toroczkói hegységet a bánfi-hunyadi vonalig az Aranyos- és Hév- és Hideg Szamos völgyében elfoglalta. Fanatikus pópák fölizgatták a kedélyeket, a magyarok ellen gyülöletet és boszut szónokolva. Könnyen felfogható, hogy ily viszonyok között a tordai gyenge helyőrség, melyet csak előre küldött előőrsök gyanánt tekinthettek, alig volt elégséges arra, hogy Torda városát és környékét legalább nehány órányi távolságban az oláhok megtámadásai ellen megvédhesse. Egy részt a vezér kitartása és a csapatok lankadatlan tevékenységére volt szükség, másrészt az oláhok teljes gyávasága, hogy ne csak a kitüzött czélt érhessék el, hanem még a mezőszeghi és csányi oláhokat is (nagy kiterjedésü sivár két hely, legtöbbnyire oláh lakosokkal) és az Aranyosnak a Marosba szakadásaig mindennemü pusztitásoktól megmenthessék. Nem lehet tehát csodálni, hogy a tordai helyőrség nem volt elegendő arra, hogy Nagy Enyedet a rá várakozó szomoru sorstól megmentse. E város ugyanis már az 1848-ik év novemberében tanuja volt az oláhok barbarismusának, kik a magyar őrség elvonulása után egynémely császári csapatokkal és a szász nemzetőrség egy igen erős tömegével oda bevonulva Erdély valamennyi történelmi emlékeit szétrombolták, a könyvtárakat fölégették vagy kötetenként szétszaggatták és megsem-

misitették, az érczmuzeumot, a pénzgyüjteményt kirabolták és elhurczolták magukkal, az egyetem épületét leégették, számos férfit és gyermeket meggyilkoltak, a nőket és leányokat megbecsteleniték és a város teljes szétrombolásában csak a császári csapatok által akadályoztattak meg, kik ezt természetesen saját becsületük érdekében sem engedték végrehajtatni, habár az épen előbb emlitett iszonyu tetteknek néma bámulói voltak.

Nagy-Enyed lakosai később nyomor és éhség által üzetve és a császáriak által nagy szavakkal hirdetett védelemben bizva, visszatértek tűzhelyeikhez és folytonos aggodalom közt tengették éltüket. De midőn a magyarok Tordán megjelentek, azt hitték Nagy-Enyed lakói, hogy most rájok nézve is ütött a szabadulás órája, és mihelyt a császáriak Tordáról eltávoztak, azonnal oda siettek, hogy az ottani parancsnoknak a magyar fegyverek győzelmeihez szerencsét kivánjanak. Czetz vezérőrnagy azon biztositással bocsátá el őket magától, hogy megvédelmezésükre minden lehetőt meg fog tenni, ami csak hatalmában álland és a fővezér intézkedéseivel öszhangzatba hozható. Neki azon komoly szándéka is volt, hogy magasabb parancs nélkül is Nagy-Enyed felé fog nyomulni és e czélból irt a kolozsvári parancsnoknak is, rakja meg Tordát őrséggel, mert különben e város könnyen a Nagy-Enyed megmentése tervének eshetnék áldozatul. Azt is megigérte, hogy e lépés egész felelősségét magára fogja vállalni. De Tóth vezérőrnagy, ugy szintén Beöthy kormánybiztos nem akartak e terv kiviteléhez beleegyezésükkel hozzájárulni, mivel ez esetben, és tán nem minden ok nélkül, Kolozsvár sorsát féltették. Nagy-Enyed tehát magára volt hagyatva és elveszve. Prodan, oláh fölkelő vezér rablócsapatjai és nehány szakasz oláh határőrvidéki katonával a musinai táborból jan. 9-én Nagy-Enyed ellen fordult és a várost megadásra szóllitotta föl. Ez megtörtént, azon egyetlen föltétel kikötése mellett, hogy semmi gyilkosságot és halálos csapást nem fogna megengedni. Erre megesküdvén, a csekély számu enyedi nemzetőrség lerakta a fegyvert. De alig nyomult be Prodan a városba, midőn

a rablás, fosztogatás és gyilkolás minden irgalom nélkül megkezdődött és Nagy-Enyed mind a négy sarkán égett. Csak kevés lakos menekülhetett meg futás által az esküszegő oláhok és segitőik kardjai elől az erdőkbe és érkezett meg három négy nappal később, elfagyott tagokkal, Tordára. Szivszaggató jelenet volt, e szerencsétleneket, kiknek legnagyobb számát gyámoltalan nők képezék, kik kényelmes, jómódu élethez valának szokva, egy ingben, czipők nélkül, elfagyott lábujjakkal, férjeik, gyermekeik és testvéreikért jajgatva és kezeiket tördelve megérkezni látni! Nővérek nem ismerték meg fivéreiket, az anyák nem gyermekeiket, kiket néhány nappal később félholtan találtak meg az utfelen és a környékbeli erdőkben. Fájdalom és kétségbeesés töltött el minden nemesebb keblet. Csak az önfentartási ösztön adta még a ki nem aludt élet jelét. De a legiszonyatosb dolgok Nagy-Enyeden magán történtek. — Mint egy ötven viselős és korosabb nő a templomba menekült, e szent épületben keresve védvet, a pap teljes diszben, a szentségtartóval kezében ment az utánok iramodó tigrisek elé, hogy könyörögjön e szegények életeért. Az iszonyatos Prodan azonban a lelkészt azonnal fölnégyeltette, a nőknek hasait fölvágatta, a még meg nem született gyermekeket nyársra vonatva megsüttette, és aztán a nőket részint lábaiknál fogva fölakasztatta, részint elevenen eltemettette. És mindez a 19-dik században, az osztrák seregeknek jóformán szemök láttára történt! Ily tények láttára, melyekhez hasonlók tán az ősidők regéiben vagy a spanyol inquisitió naplóiban sem fordultak elő; ily rémjelenetek mellett, ki ne csatlakozott volna, mint müvelt, keresztény ember, az ugynevezett lázadókhoz?

Néhány nappal később ugyanily dolgok ismétlődtek, hol valamennyi magyar lakos hasonló módon kivégeztetett és az érczbányák szétromboltottak. Mintegy 800 magyar találta itt keserü halálát.

Ez idő alatt Bem az ország más részeiben szedte a hervadhatlan babérokat és megvetette alapját az ország leendő megszabaditásának.

A csapatok, melyekkel Bem jan. 13-án Maros-Vásárhelyre bevonult, a következők voltak:

Gyalogság:

A második székely zászlóalj	750 ember.
A negyedik honvéd „	900 „
Kemény zászlóalja	600 „
Bécsi légió	600 „
Szathmári önkénytesek	600 „
összesen	3450 ember.

Lovasság:

Egy osztály Mátyás huszár	240 ember.
Egy század Vilmos „	120 „
Egy osztály székely „	280 „
összesen	640 ember.

Tüzérség:

Két üteg hatfontos	12 ágyu
Egy üteg háromfontos	6 „
összesen	18 ágyu.

Bem azt hitte, hogy a kiállott fáradalmak által leollvadt seregét a székelyek segitségével kiegészitheti; de nem ismervén az ottani viszonyokat, elszámitotta magát. De erről a következő fejezetben.

VI.

(Székelyföldi események a maros-vásárhelyi ütközet óta. — Háromszék hősies megvédelmezése három hónapon keresztül. — Áron Gábor, az ágyuöntő. — A tizenkettedik honvédzászlóalj.

Valamelyik megelőző fejezetünkben már megemlitők az agyagfalvi pusztán tartott nemzeti gyülést; most már közleményünk teljessé téleléhez tartoznék közölni az azon gyülésben hozott határozatokat is. A Berzenczei által 1848. év octob. 16-ára Agyagfalván összegyüjtött 60,000 székelyből álló nemzetgyülés a következő határozatokat hozta:

1) Az összes néptömeg a fegyveresen megjelent székely katonaság és azok tisztjeivel együtt ünnepélyesen letette az esküt a magyar alkotmányra.

2) Az összes székely népség alakuljon át nemzeti honvédséggé, melynek ideiglenes vezetésével, mivel az eddigi katonai szervezés a magy. miniszterium ujabb intézkedéseig egy főparancsnoknak van fönntartva, báró Vay Miklósékormánybiztos fölvigyázata mellett a székely székekben működő többi biztos, és Sombory Sándor székely-huszár ezredes bizassék meg.

3) Báró Vay Miklós szólittassék föl, hogy eszközölné ki, miszerint Erdélyből minden idegen katonaság kivitessék, az ország erősségeit pedig, nevezetesen Károlyvárát elegendő székely helyőrség szállja meg.

Hogy mi következett erre, tudjuk; hogy Urbán Sz.-Iványnál megveretett, Szász Régen elfoglaltatott és

kizsákmányoltatott. Maros-Vásárhelyt őrség lepte meg és elpusztitotta. A szerencsétlen maros-vásárhelyi ütközet után a székelyek ereje hosszu időre meg vala törve, mert közöttük is kiütött az a szerencsétlen pártoskodás, mi az absolutismus zsoldosainak mindig könynyűvé teszi s majd ugyszólván biztositja a győzelmet a szabadság bajnokai fölött. A székelyek haza mentek, megtagadták valamennyi katonai és polgári hatóságnak az engedelmességet és kiki kénye-kedve szerint cselekedett köztűk. Igy történt aztán, hogy pl. a szerencsétlen csik-székiek Dorsner ezredes s több ily csábitó szavainak hitelt adva, nemcsak az uj császárnak jogait ismerték el, hanem még azt is kijelentették, hogy ha ezek szándékaikat meg nem változtatják, még többi székely rokonaik ellen is harczra kelnek.

Udvarhelyszéket a pártoskodó Haydte keresztül kasul járva elpusztitotta, a népet lefegyverezte és állandó őrség által féken tartotta. Haydte itt még azt is megkisérlette, hogy a katonaköteles és szegényebb sorsu székely népséget a nemesség és a gazdagabb polgárság ellen a föld felosztásának biztositása által föluszitotta, és sikerült is neki az udvarhely-székiek sorából többeket magához vonni, kik aztán az oláh fölkelőkkel egyesülten a nemesi udvarokat rabolni és fosztogatni kezdék. Igaz, hogy a legtöbb félrevezetett székelynél a személyes boszuvágyhoz még régi elnyomott gyülölet is járult. Miklósvár, N. Ajta, Bölön kiraboltatott. De ez csak addig tartott, mig a székelyek nem látták, hogy Haydte Kőpetz elfoglalása után nemcsak a nemesi udvarokat, hanem egyszóval minden házat, csürt és istállót, sőt még a szegény határszéliek gunyhóit is kezdé fosztogatni és gyujtogatni, mi által százak és százak jutottak testvéreik közül koldusbotra. A káprázat elenyészett, s a székelyek a boszu alkalmát lesve visszatértek falvaikba.

Maros- és Aranyos-székben Gedeon tanyázott szász és oláh népfölkelőkkel és szomoru emléket hagyott itt maga után: mert a templomokat istállókká változtatni át, a magasb miveltségü, vagy egyátalán tiszteltebb családokhoz az oláh gyilkosokat hét számra beszállásolni, min-

dent, a mi csak ezeknek megtetszett, elrabolni hagyni, s e mellett még szemet hunyni, ez nem azon mód volt, melyen az ifju császárnak proselytákat lehetett volna szerezni.

Tehát még csak a kis Háromszék 50—60,000-re menő lakosságával volt meghóditatlan. De ezek nem csüggedtek el. Kézdi-Vásárhelyen nagy népgyülést tartottak, és Kézdi-Vásárhely derék szorgalmas polgárai, a később ezredessé lett Gál Sándor, egy fiatal, vakmerő, sok észtehetség és lángoló hazaszeretettel biró tiszt, a réty-i prot. lelkész, vagy ugyanily fajtáju demokrata, élethalál küzdelemre lelkesiték testvéreiket. Inditványuk ezerszeres éljenekkel fogadtatott és azonnal a kivitelhez fogtak, mert e praktikus katonák nem sokat beszéltek, de annál többet tettek. A szék összes népsége fegyvert ragadott, s a kik ezt nem tehették, mint az aggok és gyermekek, a laboratoriumokban dolgoztak, az élelmi szerekről stb. gondoskodtak, valamennyi nő és leány, a grófnőtől le a rongyszedőig fehérruhát mosott a katonák számára, kórodákat rögtönöztek magánházakban, tépést készitettek és szolgáltak a betegek és sebesülteknek. Sokan közülök épen férfiruhákba öltözködve részt vettek az ütközetekben és ott is ritka bátorságot tanusitottak. Néha a nők lelkesedése oly magasra szállott, hogy egy némely csendes természetü asszony férje, vagy fia urat egy fazék forró vizzel vagy nyárssal kergette vissza a táborba, ha ezek azt akár kényelem-, akár hanyagságból jónak látták elhagyni. E lelkesedésnek párját talán csak a spanyoloknak Napoleon elleni fölkerekedésénél találhatjuk, és ha egész Magyarországot ily lelkesedés árasztotta volna el, nem lett volna a szabadságharcz vége sem oly szomoru kimenetelü.

Lelkesedésben nem volt hiány, lövő, vágó és szuró eszköz volt elég, csak lőszerkészlet, gyutacs és mindenek fölött pedig ágyu nem. „Hja, mondogaták a székelyek, ha ágyuink volnának, nem szorulnánk senki segitségére. Ágyuk nélkül hasztalan küzdünk és minden eredmény nélkül czipeltetjük magunkat a vágóhidra.“ És a székely

nép bátorsága csüggedni kezdett. Ekkor egy kézmüves lépett elő a népből, ki előbb határőrvidéki tüzér volt, aztán később nyugalmaztatva a károlyvári erődben ágyukat látott és a tüzérségi gyakorlatot megtanulta, és ki többszöri mechanikus készülékeinek nem sikerülése miatt a nép gunytárgyává lőn, s ez azt igéri a népnek, hogy ő fog csinálni ágyukat s egész vagyonát zálogba teszi a siker iránt, és könyörög, hogy csak anyagot adjanak neki ehhez. Vásárhely temploma tornyának harangját hozza hazafias áldozatul. Áron Gábor, ez e derék ember neve, azonnal műhelyt állit föl, egy pár segitséget fogad, elkésziti a famintázatot és egy hét alatt e forma után agyagkályhában megönti az első hatfontos ágyut. Az ágyut megpróbálják dupla töltéssel, és nem reped szét, mi több, Áron Gábor háromszor egymás után bele talál vele az ágyulövésnyire kiállitott czélba. — A székelyszékek által összehordott érczszállitmányok a 1848. deczember havától 1849-évi aprilig a „Közlöny“ szerint a következők voltak : a marosi szék adott 93 harangot, 2 nagy mozsarat, 4 mázsa 43 font rezet, ezenkivül több ércz, ólom, réz sat. apróságot, april havában pedig az ágyuk fölszerelésére 914 forint 6 krt. Az Udvarhelyi szék 55 mázsa ágyu érczet (14 harangot) és tekintélyes pénzösszeget a fölszerelésére, 1848 ban kiállitott 300 Kossuth-huszárt, 1849. febr. — márcziusig 1000 ujonczot, fölruházott 120 lovast és 300 gyalogost. Az aranyosi-szék küldött 25 harangot (több mint 30 mázsa) rezet, ólmot és vasat. Háromszékből minden falu egy harangot, összesen 125 darabot (e falukban alig maradt egy egy ólom, vagy czinedény) Csikszék szintén 56 harangot. Ezenkivül minden helység küldött pénzt, számos lovakat, később pedig még az oláh és szász helységekből is érkeztek harangok. — Az öröm Háromszékben határtalan. Gazdag, szegény erejéhez mérve meghozza áldozatát, a nemes hölgyek lovakat vásárolnak és nézd, a székelyek 14 nap mulva először találkoznak a németekkel Földvárnál, kik nem győznek eléggé csodalkozni a fölött, hogy honnan vehették a székelyek ágyuikat és azt hitték, hogy azokat Moldvában vették. A székely

azonban megvárja az első lövést s midőn az talál, fölkiált: Ez nagyobbat szól, mint a németé! aztán vad bátorsággal rohan az ellen soraira.

Áron Gábor ez alatt pihenés nélkül önti az ágyukat, egész gyárt rendez be, hol a hegy képezetlen gyermekei a legnagyobb pontossággal készitik el a nekik kiszabott munkákat és egészen használható ütegeket készit és szerel föl. Van itt esztergályos, nyerges, lakatos és mindenki dolgozik az eléje tett minta után, egészen katonai fegyelem alatt. Egy ágyus üteg fogat nélkül 4000 frt pengőbe kerül.

Egy gyógyszerész vegytanilag analysál ez alatt nehány osztrák gyutacsot és csakhamar gyutacskészitő intézet terem a földből, melyben gyermekek és leánykák kezdetben 100, később 10,000 darab gyutacsot készitenek naponkint.

Lőporkészitésre is állitanak föl szakértők száraz lőpormalmot és a kovásznai kénből, a torjai salétromból és Vásárhely környéke szénből annyi lőport állitnak elő, a mennyi a pillanatnyi szükséget fedezi

Eleinte történik egynehány szerencsétlenség a rögtönzött gyárakban, de ez csak aczélozza a bátorságot és kitartást: s mindegyre nagyobb mértékben halad, mert a mit az ember akar, azt ki is viheti, a szabadság pedig könnyüvé tesz minden áldozatot.

Mig Kézdi-Vásárhelyen a hadi készülődések folynak, addig a szék szélén szintén foly a haderő szervezése. Az egész erő, mintegy 10,000 ember legnagyobb részt fölkelő népség, dandárokba és zászlóaljakba osztatik, elfoglalja Háromszák határát a bodzai szorostól a Tátráng-patak hosszában Bodolán át, Fekete Ügy hoszszában Kökösön, Al-Dobolyon, Erősdön, Arapatakán, Hidvégen, Bölönön, Köpecz és Barótou át. A tartalékcsapatok Sepsi Sz. Györgyön és Uzonban állnak.

A székelyek és a Haydte alatt álló osztrákok közt majdnem naponta történnek a hidvég-baróti vonalon, aztán a székely és szász nemzetőrök közt a földvár-prásmári és türkösi vonalon apró csatározások és ütközetek,

hol majd ezek, majd meg amazok a győző fél. Igy mulik el a november hónap. Deczemberben a székelyek megunják a határőrzést, unni kezdik az örökös előőrsi és csatározási szolgálatot. Kényszeritik parancsnokukat, a székelygyalogsági ezredest, Dobayt, hogy lépjen át a határokon és törjön be a szász-földre. A forró vágy: leczkét adni a szászoknak, a boszuszomj és a prédavágy ingerlő valami, a betörést tehát elhatározzák. Nehány nap alatt székelyek foglalják el Prásmárt, Hermányt, Szt. Pétert, Botfalvát és több más szász helységet és Földvárnál Haydtét is fenyegetik, megrakodtak már zsákmánynyal, melyet szorgalmasan haza szállitnak, és igen jól érzik magukat az ellenség földén. E siker fokozza bátorságukat és most már Brassót akarják hatalmukba keriteni. Soká vitatkoznak e fölött, de a fővezér, ki jól tudja, hogy Gedeon tábornagy egy dandárral Brassó megerősitésére sietett, s hogy Brassó ezenfelül is nagyon erős, és hogy elfoglalása sok vérbe fogna kerülni, a ki ezenkivül még a legszerencsébb esetben is attól tartott, hogy a székelyek e gyülölt szász fészekben garázdálkodásokat fognak véghez vinni, mihez járult továbbá még az is, hogy Haydte által könnyen bekerittethetett volna, mivel ez időközben Földvárt ismét elfoglalta, hajthatatlan volt s készebb volt letenni a parancsnokságot, mint a vállalatba beleegyezni.

Brassó elfoglalása ilyenformán abba maradt tehát és a székelyek a Szt. Péter, Hermány és Prásmár melletti egynehány szerencsétlen csata után ismét viszszahuzódtak a Bárczaság határain belül.

Egy ily visszavonulási ütközet alkalmával történt, hogy egynehány szakasz a 12-ik honvédzászlóaljból, mely a Kossuthhuszárokkal együtt a székely hadsereg diszét és magvát képezte, a háboruk történetében majdnem hallatlan merényt követte el, melyet magam sem hinnék, ha nem a zászlóalj őrnagyától, kit ritka becsületességü ember gyanánt ismerek, ha mondom, nem tőle hallottam volna. Az ütközet, ugy hiszem, Szt. Péternél elveszett, a székely nemzetőrség és a fölkelők szerteszét futottak és csak 2 szakasz a 12. honvédzászlóaljból maradt zártrendben

hátra a visszavonulés fedezése végett. Ekkor egy svadron császári dragonyos rontott egyszerre elő és el kezdte vagdalni a hátráló gyalogságot, melynek nem volt ideje, de erre elég képzett sem volt, hogy tömegekké alakuljon. A gyalogság tehát el kezd szaladni. De csakhamar belátja, hogy igy okvetlenül el kellend vesznie. Ekkor a baloldalról álló szakasz egynehány emberének azon gondolat villan meg agyában, nem jó volna-e lefeküdni a földre és a lovasságot maga fölött, elnyargalni hagynia, miután a betanitott ló tudvalevőleg nem tipor a földön fekvő emberre. Ez egész szakasz mint a villám lefekszik tehát a földre, a dragonyosok átnyargalnak fölöttük a jobbról levő szaladó szakasz után. Alig röpülnek el a lovasok, fölemelkedik az egész szakasz és sortüzet ad hátulról, a szaladó század megáll és elülről felel sortüzzel. Mintegy 75 lovas és sok ló lehull s az üldözésnek vége. A székelyek pedig bántatlanul átmennek határaikon Al-Dobolyra.

A székelyek ez ismételt szerencsétlenségek után elvesztették minden reménységüket a dolog szerencsés kimenetele iránt, bátorságuk lankadni kezdett, a székelyezredek császári tisztjei erősen dolgoztak, Puchner hazug kiáltványai és a Szebenben nyomtatott hamis „Közlöny“ azt jelentették nekik, hogy a magyar országgyülés szétoszlott, Kossuth elfogatott és hogy a mozgalom többi vezetőit az egész világ, még saját földieik is elhagyták; nem volt tehát rájuk nézve más hátra, mint lerakni a fegyvert. Gedeon tábornagy szigoru feltételeket tüzött eléjük, minden fegyvert, ágyut, lőkészletet, sőt még a honvédeket és székely-huszárokat is ki kelle szolgáltatniok és a székelyeknek a császári seregekhez ujonczokat adniok. A parancsnokok aláirtak mindent, de a nép elég okos volt és nem hitt és bár átadta a használhatlan fegyvereket és egy pár beszögezet ágyut, de a legjavát eldugta, a honvédeket es Kossuthhuszárokat pedig ugy megvédelmezte, hogy csak keveset ért azon szerencsétlenség, hogy a császáriak kezei közé került. A mindkét részről fenforgó kimerültség természetes eredménye a fegyverszünet lőn, mert Gedeon Puchner segitségére volt

kénytelen menni, a székelyeknek pedig szervezniök kelle magukat. Ezt meg is tették, miután a derék Gál Sándor ezredes vette kezébe a székely ügyek kezelését, becsületesen és serényen és igy várták január havában Bem működéseit és csatlakozásra szólitó fölhivását.

Meglátandjuk később, minő tekintélyes erőt gyüjtött e rövid idő alatt össze a székelyföld.

Emlitendő még, hogy február és márczius havában az egész Székelyföldön nem volt egy harang sem, mely a hiveket az isten házába szólitotta volna, mind felöntötték azokat ágyuknak. De nem is volt akkor szükség erre, az ágyudörgés volt akkor a harangszó, mert akkor a vallás egy volt a haza megszabaditásával!

VII.

(A gálfalvai ütközet 1849. jan. 17-én. — Bem győz és Medgyesen és Nagy Selyken át üldözi az osztrákokat. — Egy napi pihenés. — Czetz vezérőrnagy jan. 17-én elindul Tordáról, 18-án elfoglalja Balásfalvát és Nagy Selyken át Vizaknára indul, hova 20-án éjfél után megérkezik. — Jan. 21-én az első csata Szebennél. — Szeben és környékének ismertetése. — — Bem elveszti az ütközetet és Vizakna felé hátrál. — A vizaknai allás. — Miért maradt ott Bem. — Bem intézkedései. — A székelyeket hazájokba küldi vissza. — A vizaknai ütközet 1849. jan. 30-án. — Az osztrakok kimondják, hogy Vizakna bevehetetlen. — Bem intézkedései az ütközet után. — Kemény vezérőrnagy egy dandárral a magyarországi segélycsapatok elé küldetik. — A hadmüveleti vonal megmásittatik. — Czetz vezérőrnagy Nagy-Csür ellen demonstrál, mig a hadsereg Vizakna felé vonul.)

Puchner tábornagy, midőn Bem Maros-Vásárhelyre bevonult, egész rendelkezésére álló erejével, t. i. két gyalogsági s egy lovassági dandárral 24—30 ágyu kiséretében Szebenből fölkerekedett, hogy Medgyesen át Maros-Vásárhely felé nyomuljon előre, hol az egész magyar sereget megsemmisithetni vélte. Látszik tehát, hogy az eddig kivivott előnyök daczára Bem helyzete sem taktikai sem strategiai tekintetben nem volt valami nagyon irigylendő, és legfőkép most minden koczkára volt téve. Puchnernek csak egy elhatározó ütközetet kellendett megnyernie és amit oly gyorsan szerzett, minden kárba veszett volna ismét. Bem eléggé belátta ezt, és szervezkedett, amint csak lehetett, hogy az ellene irányzott csapást föltartsa. Sikerült neki az övéi lelkesültségét és az ellenség gyáva félelmét fölhasználva az ellen támadólag müködni, ha csak

magát és a meghóditott földet meg akarta tartani. Ehhez járult még az is, hogy Puchner már jan. 15-én bevonult Medgyesre és a következő napon folytatta utját Maros-Vásárhely felé. Egyéb intézkedésekre nem igen jutott már idő. Bem tehát szintén odahagyta jan. 16-án Maros-Vásárhelyt. Nyárádtőn át Cserged és Héderfája felé nyomult a kis Küküllő völgye mentében, mig Puchner Bogácson és Haranglábon át jött előre és ez utóbbi helyet megszállotta. A kis Küküllő fenekéig befagyott és Bem 16-a estejét arra használta, hogy a Kokel jobb partján elnyuló hegység domboldalaira Gálfalvával szemközt foglalt állást, hol csapatai 20 foknyi hideg mellett tábort ütöttek.

A császári előcsapatok megszállták Gálfalvát, hova csakhamar a központ is előnyomult, jobb szárnyuk Désfalván állt, bal szárnyuk Szőkefalvánál. Erős tartalékseregre egyik rész sem számithatott, de a császáriak mégis visszatartották e czélra a savoyai-dragonyosokat. Bem seregében Mikes Kelemen őrnagy vezette a központot, Messéna őrnagy a jobb, Bethlen Gergely őrnagy a bal szárnyat; Kiss Sándor képezte a székely-huszár osztálylyal a jelentéktelen tartalékcsapatot. A császáriak, kik lehettek vagy 6000-en, tehát mégegyszer annyian, mint a miéink, 18án reggel kezdték meg a támadást, midőn a Pócafalvánál fölállitott székelyeket és az Abosfalvánál álló bal szárnyat gyalogsági és lovassági támadással viszszaverni igyekeztek, de sokáig eredmény nélkül. A székelyek és honvédek erősen megállottak helyükön, Bem tüzérsége pedig, melyet ő maga vezetett, oly jól dolgozott az ellenség támadó hadoszlopai ellen, hogy azok rendetlenül kényszerültek visszavonulni. A császári gyalogságot nem lehetett uj rohamra kényszeriteni, és még az oláh gránátos zászlóalj által intézett támadás is, melytől pedig oly sokat vártak, oly nagy veszteséggel veretett vissza, hogy a császáriak inogni, majd pedig zavarba jönni kezdettek. E pillanatban Bethlen őrnagy a jobb szárnyat jobb felé Küküllővárnak inditotta és megkerülte az ellenséges bal szárnyat. E manöver eldöntötte az ütközetet:

a császáriakat, midőn Szőkefalva felől meghallották az ágyuzást, nem lehetett megtartani, és visszavonulásuk valóságos futássá változott. A tábornokok elül, a tisztek utánuk, a legénység leghátul rendetlenül futottak a földeken át Medgyes felé és innen szakadatlanul Szebennek. Ámbár a Savoya-dragonyosok osztálya még megkisérlette a támadást jobb szárnyunk ütegeire; parancsnokuk, Hepperger főh. ritka bátorsággal fölkereste az ütközetben Bemet és már levágni készült, midőn Kiss őrnagy a székely huszárok közül és Teleky Sándor gróf előrohannak, a merész ellen sisakját ketté hasitják és elfogják, mialatt a Mátyás-huszárok a többi dragonyost lekaszabolják, vagy megugrasztják. Ez volt valóban azon egyetlen bravour, melyet az osztrákok az egész erdélyi hadjárat alatt tanusitottak, és szerzőnek megnyugtatásul szolgál, azt dicsérőleg följegyezhetni.

Bem, mint mindig, ugy most is kellőleg föl tudta használni a kivivott előnyt. Ez egyes, vezér nélküli ellenséges osztályok elfogását alárendeltjeire bizta, ő maga pedig föltartóztathatlanul üldözte a császáriakat Bogácson át Medgyesre, hova 18-án innen Nagy-Selykre, hova 19-én érkezett meg, és tovább Vizaknára, hol ez alkalommal meg is szállt. E menet alatt Medgyest Kemény zászlóaljával megszállotta, Szilágyi vezérőrnagyot ottani parancsnokká nevezte ki, és Kolozsvár felé küldte, hogy lőszereket szállittasson Czetz vezérőrnagynak pedig meghagyta, hogy őt gyors menetben kövesse dandárával Szebenbe, honnan Vizakna csak két órányira fekszik.

Czetz vezérőrnagy ez emlitett parancsot 16 án estve kapta meg és 17. reggeli 10 órakor megindult. Ez is egyike volt azon utaknak, minőket a hadi történet nem igen sokat tud fölmutatni. Képzelj en csak az olvasó egy mindenünnen hegyektől környezett tájat, melyen sehol sincs az utnak még csak nyoma sem, ahegyeket öles hó boritja, a hegyoldalak meredekek és süppedékesek, ugy hogy a lovak nem huzhatják az ágyukat és lőszeres kocsikat, ehhez járulva még azt is, hogy a helységek 3–4 órányira feküsznek egymástól, s ezek lakosai is ellenséges érzel-

müek, barmaikkal s minden jószágukkal az erdőkbe futottak, ugy hogy sem élelmi szert, sem igavonó marhát nem találhatni az ágyuk és kocsik szállitására; ehhez még 20—24 foknyi hideg, elrongyolt ruháju legénység, szakadatlanul nyugtalanitva az oláh fölkelőktől, folyton utazva éjjel, nappal, minden pihenés nélkül; ha mindezt meggondolja az ember, bámulnia kell egy ily vállalat vakmerősége, és a csapatok kitartása fölött.

Czetz vezérőrnagy jan. 17-én reggeli 10 órától éjjeli 3 óráig Tordáról Elekesig jutott, hol a csapatok 5. óra hosszáig táboroztak, innen 18-án elindult Balázsfalva felé, melyet oláh fölkelőseregek tartottak megszállva, mely körülmény miatt az éjet Szancsalban kellett tölteniök, hogy másnap reggel annál nagyobb erővel támadhassák meg az oláhokat. Ámde egy pár ágyulövés és Bem győzelmeinek idáig elhatott hire elegendők voltak szétszórására. Mert 10. reggelén már követek jelentek meg a békezászlóval a helységet átszolgáltatandók, miután a várost az oláhok osztrák parancsnokukkal együtt még azon éjjel minden nyom nélkül elhagyták. Midőn Czetz vezérőrnagy csapataival minden ellentállás nélkül bevonult az oláh lázadás e fészkébe, ugyancsak nagy erőfeszitésébe került katonáit a fosztogatás és kegyetlenkedésektől visszatartóztatnia. De a parancsnok erélyes intézkedései megóvták Balázsfalvát, söt védelmére a 31. zászlóaljból még két osztály rendeltetett ki. Ide hozta meg egy futár hat Vilmoshuszártól kisérve Bem azon további parancsát is, hogy haladéktalanul menjen Vizaknára, 2 án pedig oda minden bizonynyal megérkezzék.

A csapatoknak tehát alig jutott annyi idejük, hogy valamit egyenek, aztán ismét tovább mentek, megint tüskön bokron keresztül, torony iránt a Küküllő balpartján Holdvilág-ig, hol hat óra hosszat pihentek. 19-én és 20-ára következő éjjel tovább folytatták utjaikat Kis- és Nagy-Selyken keresztül, hol a csapatok déli pihenőt tartottak, innen pedig iszonyu hegyhátokon és meredek lejtőkön keresztül Vizakna felé folytatták utjokat. Végre 20-án éjfélutáni 2 órakor csakugyan megérkezett Czetz

vezérőrnagy csapataival Vizaknára. Bem egynehány Selykre menesztett szóval tudtára adta, hogy Vizaknára érve 20-án egy napig pihentesse meg a seregeket, 21-én pedig Szeben előtt, melyet el kell foglalnia, ütközzék meg az osztrákokkal.

Szeben a Cibin völgyében fekszik, a Kérbunár, Csova, és Gupári hegyek éjszaki ágának utolsó lejtőjén. A várost, mint Erdély valamennyi szász városát, kőfal veszi körül, melynek bizonyos távolságban kiszögellő tornyai, mint ez a szabályszerü eröditvényeknél rendesen lenni szokott, legnagyobb részt jó karban voltak tartva, és csak a városnak Schellenberg felé fekvő részén voltak időközökben épitett falak által pótolva. Déli oldalán folyik a Cibin, és természetesen váráncz gyanánt is szolgál egyszersmind. Amit azonban a természet és a középkor hanyagsága érintetlenül hagyott, fölhasználta azt az ujabb idők művészete, és meg kell vallani, hogy az osztrák mérnökség a fanatikus szászok támogatásával e részben nyitott helyből, oly hatalmas ideiglenes erősséget csinált, hogy csak egy Bem tábornok gyors áttekintő pillanata és vakmerősége vállalkozhatott az erősségnek minden ostrom nélküli, rögtöni megtámadására. Valamennyi külváros, melyek a Cibinen tul feküsznek és részben mocsárok altal födözvék, sánczokkal vétettek körül, melyek minden közlekedési vonal és ut fölött őrködtek és csak egyhelyütt engedtek bejárást s ott is csak erős kereszttüz között. Ezen sánczokat védelmezték még azon fölül a domboldalon és a tornyokon elhelyezett ágyuk is. A várat hirtelen elzárták, az őrség elhelyezkedett, a vár főhomlokzatát és a körfalakat hamarjában annyira megrakták 18 és 24 fontosokkal, hogy Szeben csakhamar az osztrák hadsereg főnadiszertárává lőn alakitva. A város éjszaknyugati részén egy ágyulövésnyire kis sikság fekszik, mely minden részről lecsapoló csatornákkal átszeldelve füzesekkel és bokrokkal van beültetve. E kis sikság fölött a kis csüri, nagy csüri és hammersdorfi magaslatok teljesen uralkodnak. A főországut Vizaknáról Nagy-Csürön keresztül megyen Szebenbe, a mellékut pedig Vizaknáról Kis-Csürön keresztül egyenesen tart oda.

Nem sok hiányzott, hogy e jól megerősitett, mindennemű védelmi eszközzel jól ellátott és a császári déli hadsereg legnagyobb részét magában foglaló erősséget Bem tábornok maroknyi népe be nem vette. De a jól fölhasznált győzelmek erkölcsi utóhatása az, hogy megvert csapatok, még ha tulnyomó számmal vannak is és erős falak és földsánczolatok védik is őket, a bátor támadóknak nem igen tudnak erélyesen ellentállani. A szellemi feszültség, az engedelmesség kötelékének fölbomlása, Bem soha lankadni nem tudó üldözése következtében a szebeni őrséget oly mértékben elcsüggesztette és demoralisálta, hogy a császári tisztek jan. 20-án gyülekezetet tartottak, melyben Puchnert árulónak nyilvánitván ki, Kalliany vezérőrnagyot szólitották föl a parancsnokság elfogadására, miután Castiglioni tábornagy ezt elvállalni vonakodott. Pedig ezuttal mégis Puchner volt az, ki Szebent a gyalázatos fegyverletételtől megmentette.

A mondottakból kitünik, hogy Bem morális számitása helyes volt, de kitünik egyszersmind az is, hogy számitásának az eszközök hozzáférhetlenségén hajótörést kellett szenvednie. E dolognak világosabb megértésére hasonlitsuk csak össze a két sereg állapotát és azon meggyőződésre jutunk önkénytelenül, hogy az eredmény, ha csak az ellenség gyalázatosan meg nem fut, a legjobb esetben sem lehetett más, mint a mi csakugyan lett is, tudniillik Bem tisztességes visszavonulása Szeben falai alul. Bem hadserege 1849. január 21-én állott.

Gyalogság:

4. Honvédzászlóalj	900 ember	
A bécsi legió	400 „	
2. Székely zászlóalj	750 „	
55. Honvéd „	400 „	
11. „	900	Czetz vez. alatt
31. „ (4. szakasz)	400	
összesen:	3750 ember	

Lovasság:

1 osztály Mátyás-huszár	240 ember	
1 „ Székely „	300 „	
1 escadron Vilmos „	100 „	
1 „ Mátyás „	160	Czetz vez. alatt
Kresz-vértesek	75	
összesen:	875 ember	

Tüzérség.

2 üteg hatfontos	12 ágyu	
½ „ „ debrecz.	6 „	
1 „ „	6	Czetz vez. alatt
1 „ „	6	
összesen	20 ágyu	

A császári déli hadsereg Szebenben számlált:

két gyalogdandárt, legkevesebb	6000 ember
egy dandár lovas	1000 „
Sánczágyu	30 darab
Állomási ágyu	24 „

Ide számitható még a szebeni mozgó nemzetőrség 4000 emberrel, mely szintén táborba vonult és részt vett az ütközetben; azt az egypár ezer oláh fölkelőt, ugy szintén a 550 oláh lándzsást, mint a nélkül is hasznavehetetlen katonát nem is számitjuk. Ez a császári katonák legkisebbre tett száma, mely tán még $1/5$-el több is volt; de maga a fönebb már emlitett jól megerősitett hely elegendő arra, hogy Bem vakmerőségét, ugyszintén hadseregének vitézségét kellőleg méltányoljuk.

Bem tábornok már jan. 20-a éjjelén Nagy-Csür elé nyomult és a császári előörsöket kihivta, de egyuttal egy tisztet is elküldött Czetzhez azon utasitással, hogy őt a következő nap megkezdendő csatározásáról értesitse. E tiszt azonban még azon éjjel megérkezett Vizaknára, még mielőtt Czetz hadoszlopa oda megérkezett volna, és a helység első házaiban megtudván, hogy a császári söőrség még ott van, az ügy elintézése nélkül visszatért. Igy tör-

tént aztán, hogy Bem 21-ének kora reggelén megkezdte a csatát, a nélkül, hogy Czetznek minderről pontos tudomása lett volna. A derék Mikes Kelemen ezredes vezette a központot, a lovagias gróf Bethlen a balszárnyat, melyhez Czetz dandárának kellett volna képeznie a jobb szárnyat. Az idő egy kissé lecsillapult és Szeben áthatlan ködbe volt burkolva a harczvágyó magyar sereg előtt; csak tornyok emelkedtek ki fenyegető óriások gyanánt az alaktalan ködképből. — Bem annyira bizott az ellenség lehangoltságában, hogy minden áron várta a hirnök megjelenését a fehér zászlóval. A város maga is hitte, hogy meg fogja magát adni, és a főreactionáriusok legnagyobb része már minden podgyászával, ugyszintén a hadi- és a szász pénztárral együtt a vöröstoronyi szoros felé menekült. Midőn azonban a három medgyesi lakos, kiknek szebeni földieiket Szeben átadása iránt kellett volna fölszólitaniok, az ügy elintézése nélkül tért vissza, az ütközet el volt határozva. Mikes ezredes előnyomult az előcsapatokkal és vezette a központot, mig Bethlen őrnagy a lovassággal Hammersdorf felé a sikságra ügetett. A császáriak el voltak rejtőzve a külvárosok előtt elvonuló árkolatok és sánczokban, lovasságuk pedig mozdulatlanul állott a hammersdorfi sikságon. Ünnepi csend uralgott mindenütt. A balszárnyát Lozenau dandára, a központot Puchner vezényelte. Mikes ezredes lassan nyomult a központtal mindegyre elő, egész a külváros előtt mintegy 1500 lépésnyire levő és a Nagy-Csür felé vivő utba eső hidig, a meddig a császáriak épen ágyujok hord-erejét számitották és Bem tábornokkal együtt el akarták az ütegeket helyezni; erre egy ágyulövés dördül és Mikes Kelemen halva rogy le a földre, egy második lövés Bem hadsegédét, Téreyt teriti le, és egy harmadik megöli gr. Teleki Sándor futárnak lovát. A magyar csapatok megállnak és lehuzódnak. Ekkor Bem nehány száz lépést hátrálva jól irányzott és kitartó ágyutüzelést kezd. A bombázás reggeli 7 órától déli 11-ig tartott. Eközben a székelyek és a bécsi légió rohamot kisérlett meg, de hátrálniok kellett a császáriak borzasztó bomba- és kartács-

tüze elül. A magyarok oroszlánokként küzdöttek, a bécsi légióból csak 80 ember maradt élve, a Mátyáshuszárok hat óra hosszáig mozdulatlanul állották ki a legerősebb ágyutüzet. Több törzstiszt elesett, vagy megsebesült, a négy debreczeni ágyu demontirozva, a hatfontos lovas üteg lovai nagyobbrészt lelőve, a lőkészlet fogyatékán és Bem mégis oly erővel tartotta fönn magát a Nagy-Csür melletti lejtőn, hogy a császáriak csupán ágyuzásra szoritkozván, nem mertek ellene rohamot intézni. Ekkor jelent meg déli 11 óra tájban Czetz hadosztálya a hegyoldalban, mely Vizakna felé a szebeni rónát szegélyzi. Ezerszeres éljen renditette meg a léget Bem csapatjai részéről és a központ azonnal uj szuronyrohamra szervezkedett. A nap épen keresztül törte a sürü ködöt és az annyi fáradságos küzdelem czélja komor alakjából kivetköztetve egész világosságban ott állott előttünk.

Bem tulajdonképeni czélja volt a Sreppendorf mellett lerakott sánczokat megrohanni s ez oldalról a városba nyomulva az ellenség utját a visszavonulás alkalmával Károlyfejérvár felé elvágni és a vöröstoronyi szorosra kergetni. E terv azonban meghiusult Pálffy őrnagy, az előcsapatok vezérének ügyetlenségén, ki Nagy-Csürről a vizaknai ut felé fordult éjszaknak, a helyett, hogy a megkezdett uton haladt volna tovább. S ezért érkeztek meg ama hadoszlopok is egy pár órával később a harczmezőn. De alig érkezett meg a sikságra, a mikor a 31-ik zászlóalj a derék Dobay, és a 11-ik zászlóalj a rettenthetlen Inczédy, és a tüzerség Böhm tüzérségi kapitány ügyes vezetése alatt valódi csodadolgokat művelt. Minden akadályt leküzdve győzelmesen nyomultak a külváros elé, ekkor vette észre a csapatparancsnok, hogy a középpont ostroma nem sikerült és Bem csapatai rendetlenül futnak Nagy-Csür felé, mihez a császári zenészek kárörvendve játszták a Gotterhaltét. A szerencse megfordult és Czetz vezérőrnagynak nem maradt más hátra, mint szintén visszavonulni, mely a legnagyobb rendben megkezdődött Ladamos felé, hol a magyar csapatok megháltak. Bem azonban egészen sajátszerü módon vonult vissza. A gya-

logságot és a szabályozatlan lovasságot engedte futni, a demontirozott debreczeni ágyukat ott hagyta a küzdtéren, de a többi harczképes tűzérséget, ugyszintén a Mátyáshuszárokat összeszedve esti 10 óráig folytonosan positiót tartott, mi által nemcsak az ellenséges üldöztetést akadályozta meg, hanem azok győzelmét is kicsinyitette. Pedig meg volt verve, lőkészlete annyira elfogyott, hogy 20 lövésénél alig volt többje; s a császáriak mégsem foghattak el egy magyart sem és Bem két óráig megállott Szebennek, azt mondhatni, kapui előtt, folyton uj támadással fenyegetve az ellenséget. Így inkább nem használt győzelemről, mint veszélyes pillanatban, mikor minden koczkára volt téve és midőn határozatától, szilárdságától függött nevének minden erkölcsi befolyása és összes eddig kivivott előnyei. Bem nagy hadvezérhez illőleg cselekedett itt: körötte minden összetört, csak ő maga maradt rendületlen, hidegvérű, gondolkozó; jól tudta ő, hogy Vizaknát elhagyni, annyi, mint Erdélyt föladni. Azért is ott volt mindenütt, ő maga választotta ki az ágyuk állomásait, az üldöző ellenséget lőtávolságra engedte magához közeledni s ilyenkor egy pár ügyesen irányzott sortüzzel többet ártott neki, mint talán az egész ütközet alatt. Vizaknára érve ő maga helyezte el az ágyukat a helység végénél emelkedő lejtőn, kartácsokkal töltette meg azokat és minden ágyut ő maga sütött el sajátkezüleg az ellenség lerohanó gyalogsági hadosztályaira,—e közben leszállt az éj az ellenség akarva nem akarva, ismét csak respectálni kezdé a megvert Bemet. Az osztrákok fölhagytak üldözésével, s megelégedtek azzal, hogy Nagy-Csűrben előörsöket hagytak hátra s aztán ismét csak Szebenben összpontosultak, hol 22-én Gedeon hadteste még hozzájuk csatlakozott.

Szeben és Brassó patriciusainak biztatására Puchner most önhatalmulag igyekezett az oroszoktól segélyt nyerni. Puchner, mivel e lépés felelősségét nem akarta egészen saját vállaira venni, ismételve kijelentette mind a két város polgársága előtt, hogy oly gyönge, miszerint nem fogja őket a lázadók ellen megvédhetni; egyuttal pedig

aláirási iveket is bocsátott ki, a melyben az alájegyzettek maguk könyörögtek a parancsnoknak, Puchnernek, hogy a borzasztón sujtott Szászország megmentésére hivja be az orosz segélyt a fölkelők ellen. Ez meg is történt. Az oláhországi orosz csapatok vezére, Lüders tábornok örvendett a fölszólitásnak, csapatai közűl két osztályt átküldött a határokon s ezek február 1-jén Engelhardt vezetése mellett bevonultak Brassóba, 4-én pedig Skariatin alatt Szebenbe. Csak most mert Puchner Vizakna ellen fordulni *).

Bem tábornok csak egy escadron Vilmos-huszár, 1 osztály Mátyás-huszárral és a negyedik honvédzászlóalj nehány szakaszával állapodott meg Vizaknán. 22-én azonnal magához rendelte a Nagy-Selykre menekült csapatokat. Czetz vezérőrnagy hadoszlopait, ugyszintén Kemény zászlóalját is Medgyesről; irt Maros-Vásárhelyre és Kolozsvárra erősitések és lőszerekért, példa végett egynehányat, leginkább a tisztek közül, megbüntetett, és aztán erősiteni kezdte magát Vizaknán.

Ugyanekkor az ország kormányzóságához is irt erősitéseket sürgetve, mivel a székelyekkel még mindeddig nem csatlakozhatott. Kemény őrnagy a kapott parancs értelmében Medgyesről sebes menésben fölkerekedett és zászlóaljával először érkezett meg Vizaknára és ez által sokat nyert Bem szemei előtt, ki azonnal vezérőrnagygyá és a titkos tanács főnökévé nevezte ki ezért.

*) Szeben bevétele alkalmával Puchner iratai között egy január utolsó napjaiban Bukarestből kelt levelet találtak, alájegyezve az ottani osztrák főconsul, Timoni ur által, melyből az orosz interventióra vonatkozólag a következő pontokat emeljük ki:

1) a szebeni és brassói polgárok orosz segély után könyörögnek, de Lüders megtagadja azt a nevezett polgároktól.

2) Az orosz kormány azonban — mondja Lüders tagadó válaszában, — felhatalmazta őt mégis, azonnal nyujtani segitséget, mihelyt ezt az erdélyi kormányhatalom venné igénybe.

3) Lüders mozgó figyelő hadtestet von össze Erdély határán, hogy azon esetre, ha hivatnék, rögtön megjelenhessen.

4) Mind e jegyzékváltást a vezénylő tábornok, Timoni ur tette közzé. Erre a szebeni hadi tanácsban el lőn határozva a segélyhivás, a mi aztán végre is hajtatott.

Czetz vezérőrnagynak Bem sokáig nem tudta megbocsátani, hogy a szebeni csata alkalmával oly sokáig késlekedett, de csakhamar igazságot szolgáltatott, mikor a tévedés okozóját, Pálffy őrnagyot elbocsátotta és később maga is bevallotta, hogy ez alkalommal Szebent alig lehetett volna bevenni. Ez nagyon igaz s e vallomás mutatja, minő mélyen látott Bem a dolgok fenekére.

Czetz minden esetre hibát követett el annyiban, hogy Ladamosról nem egyenesen Vizaknára vonult vissza, hanem Nagy-Selyken keresztül előbb kerülőt csinált.

Most oly időpont vázlásához jutottunk, melyben a szerencse Bemet és sergét elhagyni kezdette és a viszonyok mindig a magyar sereg igen nagy hátrányára alakultak; mintha csak mindez azért történt volna, hogy Bem lángesze, tisztjeinek rettenthetlensége, és csapatainak semmi által meg nem ingatható bátorsága annál nagyobb fényben tündököljék. Bem a szebeni csata után épen nem volt valami nagyon kedvező körülmények között. Hadműködési alapjától, melynek két végpontját, Maros-Vásárhely és Kolozsvár képezte, nagyon eltért, s igy az annyira szükséges lőkészletet nem kaphatta elég biztosan és pontosan; csapatmegerősitéseket onnan nem várhatott, mert e városokban még őrség is alig volt elegendő mennyiségü. A kormány csak a Maros-vonalon az aradi czernirozó hadtestből küldhetett neki segitséget, és mindenek előtt még egy csapatnak kellett őt előbb fölkeresnie, melyet egyiránt fenyegettek Károly-Fejérvárról és a Bánátból. A székelyekkel való összeköttetés elérése végett, ha azokat a magyar ügynek ismét meg akarta nyerni, előbb kétségbeesett eszközökhez kellett nyulnia, tudnillik a második székely-gyalogsági zászlóaljat és a székely huszárosztályt el kellett volna bocsátania haza, hogy ezek földieiket a dolgok állása felől értesithessék és azokat tömeges csatlakozásra birják Bem hadseregéhez. Ezenfölül még azt a kezei közt levő csekély pénzösszeget is nekik kellett volna adnia. És mindezen dolgok megtörténte után az ellenség földén állt, két órányira a fő hadműveleti tárgytól, kétszer háromszor tulnyomó, lőszerrel, pénzzel

és minden szükségessel bőven ellátott ellenséggel nézve farkasszemet, mely még arra is számithatott, hogy Oláhországból orosz csapatok csatlakozhatnak hozzá, mihelyt rájok szükség lesz. Ha mindezt fontolóra vesszük, akkor találjuk csak meg az igazi mértéket az alább következő események megitélésére, az ember kényszerülve lesz bámulni a császári tábornokok gyáva tehetetlensége és Bem lángesze fölött.

Ez érdekes dráma első fölvonása volt a vizaknai ütközet 1849. jan. 30-án. E helység a Szebenből Medgyes felé vivő posta-ut mellett fekszik egy völgyszorulatban, minden oldalról annyira uralkodni lehet fölötte, hogy az ott levő csapatok a szó szoros értelmében egérlyukba vannak bujtatva, mely nem enged más választást, mint győzni, vagy meghalni. Mert az egyetlen kijárás Ladamos felé oly keskeny, hogy egyetlen egy gyalogsági zászlóaljjal el lehet zárni. E völgykatlanban állott seregével Bem és csak igen gyönge csapatokat küldhetett Nagy-Selyk és Medgyes felé a közlekedés föntartása végett. ő maga is elismerte, hogy ez az állomás a legszerencsétlenebb a világon és csak azért tartott ki mégis ott, hogy seregére és az országra Szeben szomszédságában időzése által még a csata elvesztésének köztudomá-ra jutása után is erkölcsi befolyást gyakoroljon. Az átkozott rosz positóban ereje 3200 embernyi gyalogság, 600 főnyi lovasság, 70 ágyu, 6000 gyalog szolgáló és 201 lovas szász és oláh nemzetőrségből állt.

Az ellenség a szerint háromszor oly erős volt, mint B e m, kinek hadserege azonkivűl még az örökös előörsi és portyázó-szolgálatok által physikailag majdnem teljesen ki volt merülve, lőkészlettel pedig legfölebb csak két csatára volt ellátva. A székelyek 29-én Medgyes felé elindultak.

Január 30-án elindult Puchner összes haderejével — e közben ugyanis Gedeon brassói és a környékbeli csapatait is magához vonta, — Vizakna felé. Két dandár 12 és 18 fontos tábori ágyukkal a homloktámadásra, egy dandár a nemzetőrség nagy tömegével Vizaknától az említett völgy

ben jobb szárny gyanánt és egy fél dandár Kakasfalvától a hegyeken keresztül a bal szárnyban nyomult előre; ez utóbbi helységtől fél dandár vonult Rüsz felé és Bem háta mögött megszállotta a hasonnevü magaslatokat. Délutáni 1 óra felé jelentették portyázók a tábornoknak az ellenség közeledtét. Ez tudomást sem véve az egész dologról, nyugodtan folytatta ebédjét. Tisztjei a plébánia házánál vigan voltak, mert a kolozsvári czigányok is eljöttek Czetz vezérőrnagy hadoszlopával. Midőn az ismét kiküldött portyázók az ellenség közeledtét, csakugyan minden kétségen kivül helyezték, a rüszi hegyekről egyszerre csak megszólaltak az ágyuk és a tüzércsata a homlokzatról, ugy szintén mindkét szárnyról megkezdődött. A császáriak azt hihették, hogy Bemet meglepték, de e csalódásuk csak rövid ideig tartott. Bem csapatai az első riadóra sorakoztak és a lehető legczélszerüebben fel lőnek osztva. A negyedik honvédzászlóalj elfoglalta a homlok előtti magaslatokat, az 55-ik honvédzászlóaljnak föladatául jutott az ellenséget a jobb, a Kemény-félének a balszárnyat verni viszsza; a 11. és 31. zászlóalj egy escadron Mátyás-huszárral és 6 ágyuval Czetz vezérőrnagy alatt Rüsz ellen kezdett müködni, mig a többi lovasság tartalékul a helységben maradt. Délután 2 órakor mindkét részről iszonyu ágyuzás kezdődött; Bem tábornok, ki az ellenséges központ ellen dolgozott, abban oly károkat okozott egymás után ágyuival, hogy a császári tüzérségnek időnkint el kellett hallgatnia, addig ugyanis, mig a demontirozott ágyukat másokkal cserélték föl. Hasztalan törekedett az ellenség gránátjaival fölgyujtani a helységet, vagy a lovasság soraiban az utczákon kárt tenni, vagy végül szuronytámadások által a gyalogságot a hegyoldalakról leszoritani; Bem rendületlenül állott, mint egy hadisten; és katonái követték példáját.

Egyetlen egy katona sem tágitott helyéről, ámbár a meggyujtott helység lángjai már ruhájokba kezdtek kapkodni és a golyózápor mindenütt halált és pusztulást okozott. Délutáni 4 óráig nem tudott az ellenség egy talpalatnyi földet elvenni; söt ellenkezőleg Czetznek sike-

rült jól irányzott ágyutűz által a ruszi féldandár ágyuit lefegyverezni; egynehány önkéntes csapat a tizennegyedik zászlóaljból négykézláb csuszva fölmászott azon meredek hegyre, melyen az ütegek állottak, és majdnem hatalmába keríté az ágyukat, hanem az ellenség jónak látta tágitva e hősök elől az erdőbe menekülni. Alig vette észre Kemény zászlóalja, hogy a hátul álló ellenség meg van ugrasztva, a védő harczból támadó lett és Kemeny a vele szemközt álló, és folytonos küzdés közt Kakasfalva felé visszahuzódó ellenség ellen szuronytámadást intézett. Az 55-dik zászlóalj oly módon tartotta folytonos sakkban a támadókat a jobb szárnyon, hogy óriási tulsulyuk daczára egy lépést sem merészkedtek előre tenni, sőt mihelyt a nap lehanyatlott, visszavonulni kezdettek. A nemzetőrségnek is derék része van a dicsőségben. A központon nyakasan küzdött az ellenség, de minden igyekezete irtózatos kartácszápor által csikarni ki utat a helységbe, meghiusult Bem és derék katonái rettenthetlenségén. 6 órakor már határozottan a mi részünkre dőlt el a csata s ámbár a csapatok még 8 órakor is harczoltak, ez a császáriak részéről a hiuság kielégitésére, Bem részéről pedig azért történt, hogy a sikert biztositsa s övéit az éjjeli harcz borzasztó szépségeiben gyönyörködtethesse. Végre esti 8 órakor az ellenséges központ is visszavonult és kinyilatkoztatta, hogy Bem állása bevehetlen! Csapataink Szelindek meleg házaiban igen jól találták magukat, mig a császáriak a nagycsüri erdőségekben táboroztak. Bem eközben fölhasználni igyekezett a kivivott csata előnyeit. 31-én reggel valamennyi csapatait kiállittatta és Kemény ezredest az egész gyalogsággal kiküldötte a Nagy-Csür felé vivő utra, mig maga a lovasság és tüzérséggel a Ladamos-völgyében Viz-akna felé fordult és egy félórai menés után a magaslatokat megmászva, a császáriakat Nagy-Csür és Szelindek között Vizaknával egyenlő vonalban féluton elérte. E manőver által kényszeritve látták magukat a császáriak támadásuk megujitására vonatkozó minden terveikről lemondani, és a lehető leghamarabb Szebenbe vonulni vissza, hacsak azon veszélynek ki nem

akarták tenni magukat, hogy a magyar sereg ez egyedüli utjokat is elvágja. Bem mosolyogva nézte, mint vonul vissza az ellenség és ismét visszament Szelindekre, hogy csapatainak egy kis nyugalmat szerezhessen.

Bem azonban már az utolsó ütközet alatt belátta, hogy a szó szoros értelmében sokkal gyöngébb, hogysem ily jelentékeny tulsulyban levő ellenséggel szembe szállhasson és ez esetben is kivihessen valamit. Föltette tehát magában, hogy egy csapatot küld előre azon erősitések után, melyeket neki a kormány Aradon át küldeni igért, s a melyekről Bem azt hitte, hogy akkor körülbelől Déván lehettek; föltette továbbá magában azt is, hogy addig tartja magát Szeben körül védelmezőleg, mig a segélycsapatok megérkeztével nyomatékosabb vállalatokhoz foghat.

Ez okból megparancsolta Czetz kipróbált vitézségü dandárának, hogy Kemény vezetése mellett február elején Viz-Aknán, Szerdahelyen, Szász Sebesen, és Szász-városon keresztül Déva felé vonuljon, ott a Magyarországból érkező erősitési csapatokkal egyesüljön s onnan gyorsmenetben visszaforduljon, vagy pedig ugyanott várakozzék rá. Ő maga egyidőre Vizaknát igyekezett elfoglalni s azt megvédelmezni. De e mozgalomnak titokban kellett történnie, hacsak azt nem akarta, hogy Medgyestől teljesen elszakittassék. Kemény ezért február 1-én a 11. és 55. honvédzászlóaljjal, egy osztály Mátyás-huszár és 6 hatfontossal megindult Vizaknán át Szerdahely felé, Bem előcsapatait képezve, ki csekély távolságban követte őtet. Czetz a negyedik honvédzászlóaljjal, a Kresz-vértesek egy osztályával és 6 ágyuval már előbb megindult Nagy-Csür felé, onnan kivetette az ellenséges előörsöket, a császári előcsapatokat föllármázta és oly mértékben hozta zavarba, hogy egy lövés nélkül bevonult Nagy-Csürre, mintegy 40 foglyot ejtett, több lőszeres szekeret és fegyveres kocsit ejtett zsákmányul, és a szebeni őrség föllármázása után folytonos harcz közt vonult vissza azon pontig, mely a viz-aknai utat a chausseetól elválasztja. Ekkor azután gyors oldalmozdulattal elmenekült az

ellenség elől az erdőbe, és mivel föladatát dicséretesen megoldotta, Vizaknára ment. Bem tábornok e közben kis hadtestével, valamennyi tüzérséget és a lőkészletet is oda számitva bevonult ez utóbbi helységbe, előörsöket állitott ki; a dühös ellenség pedig Nagy-Csűrnél szervezkedett.

VIII.

A Bem-féle hadsereg állapota Vizaknánál. — Bem intézkedései. — A vizaknai csata 1849. febr. 4-én. — Bem dicsőséges visszavonulásának kezdete. — A febr. 4. és 5. közti éjjelen Szász-Sebesen történt események. — 6-an a visszavonulás folytatása és a parlamentair kiküldése folytonos küzdelem között. — Szászváros megrohanása éjszakai szállás elnyerhetése végett. — A Kemény őrnagy felől érkezett hirek. — 7-én csata Szászváros mellett. — Bem egy puskagolyó által elveszti jobb kezének középső ujját. — A sereg a piskii hid mögé vonul vissza. — Kemény őrnagy védelmezi a piskii hidat. — Bem Déván csatlakozik a magyarországi segélycsapatokkal. — További intézkedések. — Visszapillantás.

Bem tábornok első gondja volt most Vizaknán oly állomást keresni, melyben nyugodtan várhassa be a tulnyomó ellenség támadását, s minél hosszabb ideig föntarthassa magát. Ezt helyrajzi ismeretei nyomán csakhamar föltalálta Vizakna környékén. E helység, melyben gazdag sóforrások és egy sós fürdő is van, szintén völgykatlanban fekszik, de Vizaknát akként környezik a hegyek, hogy Kis-Csür és Szeben felé egy ágyulövésnyi távolságra nyitott a tér. E széles völgynyilással kezdődik a szebeni róna, melyen csak egyetlen egy domb van, körülbelül a szebeni ut közepe táján, mely az egész lapály fölött uralkodik. — E völgynyilásnál Vizakna előtt sóbányák vannak s a már emlitett sósfürdő, mely által a földterület annyira el van látva tölcséralaku mélyedésekkel, hogy azokban egész gyalogzászlóaljakat és lovas eskadronokat lehet észrevétlenül fölállitani. E mélyedések oldalait hegyek határolják, melyekről az egész sikságot be lehet látni. A

sóaknák előtt széles kocsiutat hagytak, melyet egyik oldalról mély árok, a másikról pedig földhányás határolt. Csak egy kissé ki kellett a mélyedéseket tágitani és jobban kivájni, hogy belőlök pompás vadászárkok váljanak, és csekély munkával födözni lehetett belőlük a hátul fölállitott ágyukat. Ez meg is történt február 2-án Bem személyes fölügyelete alatt, ki lángeszéhez méltólag föl tudta használni a készet, az elégtelennek czélszerüvé változtatásához pedig kitünőleg értett. A csapatoknak még az nap kijelelte állomásaikat.

Egy rész ezen, a másik pedig a következő napon táborozott ott. Bemnek szokása volt csapatait minden nap kora reggel egész fegyverzetben kirendelni, mintha csatáról, vagy indulásról lett volna szó és parancsait rendesen ily alkalmakkor szokta volt kihirdetni. Hogy ez milyen kitünő szokás, látszik onnan is, hogy Bem tisztjei és katonái mindig csatakészen álltak, és a mi legfőbb, az árulás alkalma is nagy részben meg volt ez intézkedés által semmisitve. 3 án Szebent kezdték erőszakosan recognoscirozni, s az időt oly készülődésekkel töltötték el, mintha Bem támadásra készült volna, habár ilyesmire komolyan gondolni sem lehetett. Mert Bem csapatai Kemény eltávozása utén igen csekély dandárrá olvadtak le.

Gyalogsága állott:

A negyedik honvédzászlóaljból	800 ember
Kemény zászlóaljából	600 „
A 31. zászl. négy szakaszából	500 „
A bécsi légióból	30 „
összesen	1930 ember

Lovasság:

Egy osztály Mátyás-huszárból	200 ember
Egy svadrony Vilmos	100 „
Kresz-vértesek	75 „
összesen	375 ember.

Ehhez még 24 ágyu, mely között egy lovasüteg volt. Ha már most a fönnebbi számból levonjuk a betegeket és

sebesülteket, bámulva fogjuk észrevenni, hogy Bem a vizaknai csata napján nem rendelkezett 2000-nél több ember fölött és e csekély számu csapattal ugy az ütközetnél, mint az azt követő dicsőségteljes visszavonulás alkalmával a legcsodálatosabb dolgokat vitte véghez.

Február 4-én legkevesebb 12,000 ember és 30 ágyuval megtámadta Puchner Bem tábornokot futólag megerősitett helyzetében. Ez Zsurmay őrnagyot 4 ágyuval, a Vilmos-huszár escadront és a Kresz-vérteseket, azután a negyedik honvédzászlóaljból két szakaszt a bal, Bethlen Gergely őrnagyot pedig a Mátyás-huszárok osztályával a 31. honvédzászlóaljjal és négy ágyuval a jobb szárnyra rendelte, s a többi ágyuval, a Kemény-féle zászlóaljjal és a Czetz vezérőrnagy parancsnoksága alatt levő bécsi légióval a központon maradt. Meghagyta továbbá irodája főnökének, Bauer őrnagynak, hogy visszavonulás esetén előbb ne inditsa utnak a podgyászos kocsikat, mig csak erre Bemtől sajátkezüleg kiállitott parancsot nem kap. A császáriak már egy ágyulövésnyire közeledtek állomásunkhoz, a nélkül, hogy Bem csak egy lövést is tétetett volna. Csak mikor e távolság már be volt töltve, kezdett tüzérségünk és vadászsággá változott gyalogságunk tüzelni; ez négy óra hosszáig tartott, mig végre a császáriak az egyes elszórt magaslatokra visszavonultak, melyekről e fejezet elején emlitést tettünk, s e mellett számos holtat és sebesültet hagytak hátra, és több ágyut nemkülönben lőszeres kocsit vesztettek. A császáriak jobb szárnya balszárnyunkat akarta megkerülni, de Zsurmay csapatai kitartó bátorságuk által akként hiusitották meg e tervüket, hogy vakmerőn rárohantak az ellenségre. Ez ellenséges szárny engedett először, mire aztán a negyedik honvédzászlóalj és a Kresz-vértesek, kik a magaslatokra helyezkedő ellenség ellen bár eredménytelen, de bátor támadást intéztek, őket üldözni kezdék. Csak ezután kezdett hátrálni az ellenséges központ. A jobb szárnyon mindkét rész megmaradt eredetileg kijelelt helyén. Csekély haderőnkhez mérten a mi csapataink is elegendő veszteséget szenvedtek, különösen sok igás lovat.

lelőttek, melyeket pedig akkor bajos volt másokkal pótolni. De mindemellett is, daczára főtisztjei rimánkodásának, szokott hajthatlanságával elhagyta Bem kedvező helyzetét s az ellenség üldözésére indult. De ez összes tüzérségét összevonta ama magaslatokon s Bemnek számra nézve csekély gyalogsága nem igen vehette hasznát szuronyainak. Most már fölfedezett tüzérségünk is sok embert és lovat vesztett ez által. De Bem mindemellett rendületlenül megállott a legiszonyatosb tüz között csapatait folyton rohamra lelkesitve.

Midőn azonban a császári sereg jobb szárnyának lovassága a Bemféle balszárny szétszórt vadászait megtámadta, kik nem levén eléggé gyakorlottak a tömeg képzésben, nagyobb részt elhullottak az ellenséges katonák kardcsapásai alatt, a többi pedig futni kezdett; akkor a központ gyalogsága is kezdett visszavonulni, a magára maradt tüzérségnek pedig nem volt más hátra, mint őket követni. Bal szárnyán azonban, bár majdnem összes lovasságát oda összpontositotta és többszörösen támadást is próbált, nem birt területet nyerni az ellenség. Az ellenség jobb szárnya és a központ azonban, használván a nyert előnyt, oly erővel megtámadta a balszárnytól elvált központunkat, hogy ez csakhamar visszaszorult előbbi állásába, onnan pedig rövid idön menekülni volt kénytelen. Egy császári vértes-csapat Bemmel egyszerre ért az első állomáshoz és tisztjök néhány közemberrel annyira körülfogta a hadvezért, hogy ez foglyul esik, ha Czetz hadsegéde, Simonyi Simon ez elhatározó pillanatban elő nem rugtat, két közlegényt pisztolyával le nem lő, a tisztnek kétfelé nem vágja sisakját, mire aztán elnémulva a bécsi légio kis tömeget formálva körötte a többi vértest szétkergette. A vértesekkel egyszerre Puchner gránátosai is lerohantak a hegyről, és a sóaknák előtt kezdették magukat eröditeni. Ugy mondják, hogy ezeket maga Puchner vezette. Ennek természetes következménye az volt, hogy Bem csapatai hanyatthomlok rohantak ki Vizaknából Szász-Szereda felé számos podgyászszekeret, holtat és sebesültet hagyva hátra. Semmi kétség, hogy az ágyukat

meg lehetett volna menteni, ha a podgyászos kocsik Vizakna minden utczáját és terét elállva az utat el nem zárják, és ha a csapatok ismerték volna a visszavonulási utat. Igy azonban saját kárunkon tanulhattuk meg, hogy az aggodalmas titoktartás és az igen nagy önbizalom sokszor többet árt, mint használ és hogy főbb tisztjeink ily elhatározó pillanatokban épen nem tartják meg gépszerüleg az eléjök szabott utasitást, hanem a körülmények alakulása szerint kényök kedvükre intézkednek.

Elvitázhatlan, hogy e roppant veszteségekben legtöbb része van Bauer őrnagy szenvedőleges engedelmességének. Bem hadserege kétségbeesett állapotban volt, és ha a császáriak minden pihenés nélkül üzőbe veszik, könnyen el lehetett volna az egész sereget fogni, vagy végkép tönkre tenni.

De hála a gondviselésnek, erre csak másnap gondoltak; meglehet, alig hitték el győzelmük nagyságát, s e fölötti örömükben megelégedtek azzal, hogy a Vizaknán hátramaradt betegeket és sebesülteket lemészárolták és egynehány elfogott czigánynyal megörökitették Szebenbe vonulásukat. E késlelkedés megmentette Bemet és bátor csapatját. Első föltét volt ugyanis az, hogy bántatlanul eljuthassanak Szerdahelyre, hol Nagy-Aszódon keresztül nem előzhette meg őket az ellenséges lovasság. Ha az előny meg volt nyerve, ugy meg voltak mentve, vagy legalább meg volt ezáltal könnyitve az ut Keménynyel, vagy a Magyarországból érkező segélycsapatokkal való egyesülhetésre s a hadmüvelet folytatására. Sikerült; Bem még az nap elérte Szerdahelyt és ott éjjel megpihent. A császáriak utána küldtek egy lovas osztályt Toporcsáig, melyet azonban ágyuinak elhelyezésével egyidőre visszatartania, s az üldözéstől elijesztenie sikerült.

Bem hadserege 1500 emberre olvadt össze; csak hat ágyuja volt már s abból is kettő beszögezve, a gyalogság lőszere jóformán teljesen kilőve, a tüzérségnek minden ágyura alig több 20 lövésénél; — valóban nem irigylendő helyzet!

Igaz, hogy Bem tábornok minden baj nélkül elérte Szerdahelyt, de jól belátta, hogy kis csapatának megmentése egyedül attól függ, hogy minél hamarabb egyesülhessen Kemény dandárával, kiről nem tudott többet, mint annyit, hogy Szász-Sebesen és Szász-Városon át Déva felé ment. Ezenkivül még a császáriak azon hirt terjesztették mindenfelé, hogy Keményt Leiningen Dévánál teljesen tönkre tette és egész hadtestével elfogta. Ez által, azt hitte, hogy Bem hadseregét demoralisálni fogja. Bem csapatai Szerdahelyen a téren és az utczákon tanyáztak, a fegyverek gulákba voltak összeállitva, s igy aludt a bátor, de testileg, lelkileg kimerült csapat, a nélkül, hogy meleg ételt kaphatott volna. Mert az ellenséges érzelmü szászok bezárták házaik ajtait s csak ugy lehetett tőlük egy nehány kenyeret s egy kis szalonnát kierőszakolni. A még hátralevő podgyászos szekereknek még az nap éjjel el kellett a sebesültek és betegekkel vonulnia Szász-Sebesre, részint hogy ott csapataink megérkeztéig felüdüljenek, részint, hogy ez utóbbiakat utjokban ne háborgassák. Ezek még ez éjjel 11 és 12 óra közt meg is érkeztek Szász-Sebesre és a város kizárólag szász lakossága részéről oly kiváló szivélyességgel fogadtattak, hogy e szerencsétlenek elszállásolása fölött a szász-sebesiek majdnem hajba kaptak. Ekkor történt meg az, a mi a szászok jellemét a történelemben örökre meg fogja bélyegezni, és a mit még az e háborut jellemző fanatikus düh sem képes kimenteni. Alig érkeztek meg ugyanis az első kocsik a sebesültekkel, midőn előre kiállitott hirnökök ezt tudtul adták a károlyvári őrségnek és a lomkereki oláh fölkelőknek, hogy sietve nyomuljanak Szász-Városba. Az ellenség akkor már különben is utban volt, hogy Bem elül a Szász-Sebesre való visszavonulásnál elvágja a utat és csak azt várta, hogy közeledéséről biztos tudomást nyerjen. E közben a helység tökéletesen elcsöndesült, a szegény sebesülteket és a betegeket ugyszintén födözetüket bőven ellátták borral, hogy a kimerülés által amugy is mély álmukat még jobban megerősitsék. Ekkor aztán éjfélutáni két órakor a károlyvári kapu felől hirtelen nagy

lárma támadt, egy ágyulövés szétrobbantja a kaput, az ott állomásozó csekély őrséget lekaszabolják és egy csomó oláh és szász fölkelő vad lárma közt rohan, a császáriaktól követve, be a városba. Erre aztán a város lakói előrántották eldugott fegyvereiket és az őrséggel együtt a sebesülteket és betegeket lemészárolták. A ki e furiák kezei közé került, ha magyar volt, irgalmatlanul legyilkolták s holttestét aztán kivetették az utczára; a podgyászos kocsikat kirabolták, a lovakat részint ellopták, részint vad dühökben leszurkálták, egy szóval, valóságos Bertalan-éjszakát csináltak. Csak egy kocsis meg egy szakácsné menekült meg a mészárlásból az által, hogy elfogott oláhoknak adták ki magokat. Reggel felé aztán elcsöndesültek s a császáriak Szász-Sebes mellett állást foglaltak, hogy Bemet két tüz közé szorithassák.

Alig értesült Bem a vérfürdőből szerencsésen megmenekült kocsis által eme gyalázatos tényről, mindjárt föltette magában, hogy ezért a szász-sebesieket meg fogja büntetni. Hajnal hasadtával ért Szász-Sebes alá, a várostól keletre fekvő magaslatokon állást vett és azonnal megkezdődött az ütközet. Az első lövések mindjárt a császáriak egy ágyuját és egy lőszeres kocsiját demontirozták, de gyalogságunk sokkal inkább el levén keseredve, hogysem a tüzérségi csatát bevárhatta volna, boszutól lihegve rohant le szuronyt szegezve, keresztül rontott minden eléje gördített akadályon és egy félóra alatt tökéletesen megtisztitotta a várost a császáriaktól. Ezek több holt és sebesült mellett egy telidedteli lőszeres kocsit is vesztettek, a mi Bemre nézve megbecsülhetlen szerzemény volt, és oly sietve vonultak vissza Károlyvárra, hogy egy kissé elkésett lovasságunk már nem volt képes őket utólérni. Honvédjeink első dühökben feldulták a helységi gyógyszertárt, és kiraboltak egynehány boltot, de a szászok közül egyetlen egyet sem vágtak le. De alig lépett be a városba Bem, az elfoglalt tárgyakat vissza kellett szolgáltatniok, a gyógyszerész kárát megbecsülték, hogy később meg lehessen tériteni. Igy tudta Bem még a legkényesebb körülmények közt is föntartani a rendet s fegyelmet és

csapataink annyira becsülték bátornokukat, hogy még gyalázatosan legyilkolt testvéreik holtteste előtt is megtagadták parancsára a boszu szavát.

Épen jókor volt még, hogy Bem Szász-Sebest elfoglalta, mert sik mezőn gyenge haderejével, elülről, hátulról ellenségtől környezve nem bocsátkozhatott volna ütközetbe s nem maradt volna számára más fönn, mint vagy letenni a fegyvert, vagy utolsó emberig hősileg elhullni. Szász-Sebes falai mögött azonban a csapatok kipihenhettek, megerősödhettek és legalább egyidőre föltartóztathatták az üldöző ellenséget. Bem csapatainak teljes nyugalmat engedett, hogy felüdülhessenek s ő maga hadsegédei és táborkarával lehetőleg gyors intézkedéseket tett Szász-Sebes falainak megerősitése és azok megvédelmezhetése iránt.

A kapukat és bejárásokat eltorlaszolták, az ágyúkat a kapuknál a lehető legelőnyösebben állitották föl és a csapatokat a védelmi vonal mögött a lehető legczélszerűbben helyezték el. A becsi légió csekély maradványa, mintegy 20 ember, végezte dél felé az utolsó munkálatokat. Ekkor barátságosan elbocsátotta őket Bem, ily szavakkal: „Nyugodtan költhetik el ebédjüket.“ És ez valóban igy is történt. Mert az ellenség csak délután 2 órakor ért a város alá támadásait megkezdendő. Bem, erős falai mögött nyugodtan várta őket, csak akkor viszonozva a lövéseket, ha czéljai iránt biztosságban volt. Igaz, hogy egynehány ágyuját lefegyverezték, a várost pedig gránátokkal több helyütt fölgyujtották, de Bem nyugodtan tartotta ki az öt órai lövöldözést és csak akkor rohant ki, midőn az ellenség estefelé támadásaival fölhagyva Szerdahely és Szász Pián felé visszavonult. Különben is e kirohanás legalább egy nyugalmas éjet szerzett neki, és ismét meg volt nyerve egy nap: két előnyt vivtunk ki az ellenség fölött, ugyanis csapataink erkölcsi bátorsága, mely már már halványulni kezdett, ujra éledt lelkesült bámulattal látva ősz hadvezére szilárd akaratát és működéseinek biztos hatását. Keményről eddig még mindig nem érkezett semmi hir, lőszerünk nem volt több, mint ama talált egy

kocsi, e közben az ellenség zöme is megérkezett Szerdahelyre, és Bem másnap reggel mégis nem az elvonulásra, hanem a védelmezésre tett intézkedéseket. Az 5. és 6. közti éjjelen Szász-város felé inditott sebesült szállitmányt, köztük a tüzérségi főnököt és több tisztet utközben az oláhok részint legyilkolták, részint Károlyvárra czipelték; csapataink már hangosan kezdtek zugolódni, és magasabb tisztek is vakmerőségről, haszontalan önfeláldozásról sat. kezdtek beszélni. Mindennek betetőzéseül pedig reggeli $9\frac{1}{2}$ órakor egy osztrák vértestiszt jelent meg mint küldött, s fölszólitotta Bemet, adja meg magát; minden oldalról körül levén véve, ellenállása ugyis haszontalan. A küldött lengyel születésü volt s ez kétszeresen fokozta Bem haragját. Azt felelte tehát neki, hogy ő olyan csapatokkal, melyek az ellenséges parlamentairt elfogják (itt Bem Ivánka sorsára czélozott,) sohasem fog alkudozásba bocsátkozni, és az illető csak nagylelküségének köszönje, ha agyon nem löveti. E közben Czecz vezérőrnagy czirkálni kezdvén, ugy találta, hogy csapatunknak ez nap Puchner összes hadával lett volna dolga. E tudósitásra aztán Bem is elrendelte a visszavonulást. A hirnököt Bethlen őrnagy mindaddig visszatartotta, mig csapataink a városból ki nem vonultak. Az Oláh-Pián és Tartaria közti magaslatokat egy svadrony vértes tartotta ugyan megszállva, hanem azért Szász-város felé nyitva volt az ut, miután a Károlyvári őrség, melynek e vonalat kellett volna megszállnia, elkésett.

De ismét kettős ellenséggel gyült meg Bemnek a baja. Elül Sibó, Benczencz, Gyalmár helységekben és Szász-városban több ezernyi fegyveres oláh fölkelő gyült össze, hátul Puchner nyomta őket egész haderejével. De Bem még sem csüggedt. Czetz vezérőrnagynak meghagyta, hogy a Szász-város felé vivő utat megtisztitsa az oláh fölkelőktől, s tüzérségi manőver, jól választott positiók, biztos czélzás és bámulatosan kitartó erejével ugyanannyira sakkban tartotta a tulnyomó ellenséget, hogy Czetz vezérőrnagy ezalatt időt nyert Szászvárosig nyomulni elő. E visszavonulási ütközet egész nap tartott és

a császáriak minden talpalatnyi földet drágán vásároltak meg. A Báthory idejéből hires Kenyérmezőn Bethlen még egy jól sikerült tréfával is rászedte az ellenséget. A szétszórtan koválygó lovasokat ugyanis, mint például az orvosokat, markotányosokat, szolgákat sat. lovas osztálylyá alakitotta s azután egyszer csak elővágtatta őket mint egy lovas svadronyt. A csalódás oly tökéletes volt, hogy Bem csapatai is először Kemény dandárát vélték közeledni, az ellenség pedig e rögtönzött lovasság által, mely különben az első ágyulövésre szétrobbant, teljesen zavarba jött. E közben beesteledett és Bem előcsapatai az ellenség üldözését megakadályozandók, fölgyujtották Balomirt, mely azonban kimerülve levén, e napra megeléglette az ütközetet.

Ezzel azonban még nem volt megtéve minden, az oláhok ritka bátorsággal és egynehány faágyuval tartották megszállva Szászváros kapuit, és a magyar csapatoknak ellenállni készültek. Az éjjeli szállást tehát megint csak szuronynyal kellett kivivniok, ami egy rövid, de erős roham után meg is történt. Igy Bem ismét nyert egy napot, de ugyanannyi területet elvesztett, melyet pedig ismét vissza kellett foglalnia, ha csak Erdély elfoglaltatásának reményéről lemondani nem akart. De Kemény már nem lehetett messze, tán három órányi távolságban Déván. Azonban ki merhette volna sötét éjszakán oláh népfölkelők között oly hosszu fáradalmak után Keményt fölkeresni? Erre is vállalkozott a soha pihenni nem tudó, ép oly belátásos, mint vitéz lovas tiszt és tizenhárompróbás hazafi, Bethlen Gergely gróf, őrnagy. Egy perczny pihenés nélkül friss lóra ült a nemes gróf es lovászával együtt Pádon és Piskin keresztül Déva felé lovagolt egynehány huszár kiséretében. Már éjjeli 12 órakor azon jelentést kapta Bem, hogy Kemény előcsapatai Piskin állanak, és hogy a segitség Magyarországból részint már megérkezett, részint a következő nap meg fog érkezni. Kemény előcsapatai ugyanakkor Piskiből Szász-városba lettek kirendelve és a csapatok hátralevő részének reggeli 4 órakor kellett ezeket követnie. Nagy örömére szolgált az agg

hadvezérnek, hogy végtére elérhette ily rendkivüli megfeszitések és nagy veszélyek után kitüzött czélját. Még ugyanez órában magához hivatta főszállásmesterét, Czeczet és közölte az örömhirt vele, ki oly hiven szolgálta e nehéz napokban. Mindketten először hajtották le fejeiket nyugodtan az álom karjaiba. 7-én reggel csakugyan bevonult két szakasz az 55. honvédzászlóaljból és a bihari lovas nemzetőrség egy osztálya Szász-városba, ugyanazok, kik Becke őrnagy vezérlete alatt Zarándmegyében küzdöttek az oláhok ellen és Bem Bethlen tudósitása szerint nem sokára várhatta a Kemény-féle hadtest többi részének megérkeztét. E meggyőződésben, daczára annak, hogy csak négy használható ágyuja volt és gyalogsága majdnem teljesen nélkülözte a lőkészletet, elfogadta az ütközetet, melyet neki az üldöző osztrákok már kora reggel ajánlottak. Bem szokott modora szerint vitézül viselte magát s most kétszeresen bátor volt, mert számithatott és bizton számitott is Kemény megérkeztére. Ámde csakhamar kilődözte lőkészletét, és a bihari lovasok, kik között egy gránát szétpattant, futni kezdettek, magukkal ragadva a többit is. De Bem mindennek daczára még mindig a város előtt volt egynehány hadsegédével, Dobay őrnagygyal a 31. zászlóaljból és egy maroknyi hivével. De az ellenség mind jobban nyomult előre, előőrseik már egészen a két ágyuhoz jöttek, melyeket Bem nem engedett elvitetni. Ez alkalommal történt, hogy lovagostorával egy ellenséges katonát arczul ütve elkiáltotta: „Canaille, meine Kanonen will ich haben!“ Ugyane pillanatban egy másik katona ellőtte jobb keze középső ujját, és mivel Dobay őrnagyon kivül mindenki elhagyta, az ágyukat az ellenség kezében hagyva el kellett távoznia. Ő maga Czecznek adta át a főparancsnokságot és Piski felé ment előre. Itt Kemény, Bethlen tanácsára, már igen előnyösen elhelyezkedett a sereg zömével a hid mögött levő fák és bokrok közé. Minden igyekezete mellett sem sikerült a sok ezer meg ezer kocsi között, melyek a Piski és Déva közti utat ellepték, seregei és ágyuival gyorsabban keresztül hatolnia, és igy csak 10 óra felé érhette el e helységet. Tudni kell

ugyanis, hogy ez időben a magyar helységekből valamennyi magyar lakos, életét biztositandó a magyar seregekhez csatlakozott, ily módon nemcsak a hadsereget akadályozta utjában és élelmeztetését nehezitette meg, hanem a hadjáratot is valóságos népvándorlássá változtatta és a fegyelem alkalmazását is rendkivül megnehezitette. Igy történt, hogy Zaránd és Hunyad megyéből is Dévára igyekezett egynehány száz magyar család és a fönebb emlitett dugulást idézte elő. Bem sokáig nem felejthette el e szerencsétlenséget, s azt, valamint ujjának elvesztését is, Bethlen és Dobay őrnagyoknak tulajdonitotta, kik csapataikat nem tartották össze. Ujja levágásánál különben stoikus hidegvért tanusitott; alig érkezett ugyanis Piskibe, orvost hivatott és anélkül, hogy arczán csak egy izom megmozdult volna, levágatta a sebesült testrészt. A kötés után igy felelt sajnálkozó tisztjeinek: „Minő komédia! Egy haszontalan ujjammal kevesebb van. Csak arra vigyázzanak, hogy az ellenség ki ne kergesse önöket azon állomásból, melyet most elfoglalva tartanak!“ és egész nyugodtan lovagolt Dévára. Czetz vezérőrnagy is megérkezett e közben folyton harczolva a hidhoz, az ellenség föltartóztatásának nem csekély munkáját Kemény vezérőrnagyra bizta s kiéhezett, elfáradt és 1200 emberre megtizedelt csapatait Déva felé vezette.

Igy végződött ezen, a háboruk történetében majdnem példátlanul álló visszavonulás, melyhez hasonlót csak a katonák bizalma, lankadatlan kitartásuk, mely semmi veszélytől vissza nem rettent és az agg hadvezér bámulatos lángesze hozhatott létre. Ez volt keserves helyzetünk daczára az egész hadjárat legfényesebb és legiszonyatosb episódja, mert ez oly hadvezéreket képzett, kik később becsületére váltak mesterüknek, és bizonyitékot szolgáltatott a felől, hogy Bem nemcsak a győzelmet tudta használni, hanem a vereségeket is kitudta egyenliteni, egy szóval, hogy Bem h a d v e z é r volt a szó legszorosb értelmében.

A császáriak e napra fölhagytak az üldözéssel, elöörseiket Pádra helyezték és megelégedtek azzal, hogy

erős őrszemle által Kemény csapatait nyugtalanitották a piski hidnál. Bem febr. 8-án a betegeket, sebesülteket és roszul fegyverzetteket Déváról Brádon és Körösbányán át Nagyváradra küldötte, a menekülő magyar családoknak pedig meghagyta, hogy e szállitmányhoz csatlakozzanak. Egy egyén, leginkább asszonyokból álló karaván csatlakozott e szerint a szállitmányhoz és igy indultak utra a Lehel-huszárok födözete alatt. Nagy szomoruságra azonban már a második éjjeli szállásnál megtámadta őket egy oláh horda és valamennyit levágta. E banditák vakmerősége már annyira ment, hogy 6. és 7. közti éjjelen Keményt is megtámadták Déván, több tisztet lekaszaboltak és csak Bethlen szerencsés megérkezte, ki az őrséget még ideje korán föllármázta, mentette meg a csapatot a gyalázatos elpusztulástól. A viszonyok azonban megakadályozták az erélyes rendszabályok alkalmazásba vételét s igy minden egyes helységbe nem lehetett tekintélyesebb védcsapatokat kirendelni. Még ugyanaz nap, azaz 8-ikán délben megérkezett a várva várt tizenegyedik seregosztály Hrabovszky őrnagy vezérlete mellett Dévára, miután Bem ismételve sürgette megjelenésüket. Most már megint volt Bemnek serege és erdélyi hadmüveleteit ujból megkezdhette. Serege következőkből állott:

11. honvédzászlóalj	800 ember
4. „ „ 4. szakasz.	700 „
31. „ „ „	400 „
1. Székely zászlóalj	900 „
3. Máriássy-zászlóalj	800 „
A torontáli őrség	100 „
55. honvédzászlóalj. 4. szekasz	600 „
Aradi mozgók	200 „
Kemény zászlóalja	200 „
24. honvédzászlóalj, vagyis a fehérsipkások .	900 „
	5600 ember.

Lovasság:

1. osztály Würtemberg-huszár	300 ember
3. svadrony Mátyás-huszár	300 „
1. osztály bihari őrség	400 „
	1000 ember.

Tüzérség:
28 különböző minőségü ágyú.

Bem összes haderejét e szerint 7000 emberre és 28 ágyúra tehetni. A Vilmos-huszárok svadronya, a Kresz-vértesek osztálya és egynehány szakasz a negyedik honvéd és Kemény zászlóaljából két ágyuval még Vizaknánál elvált tőlünk és Nagy-Selyken és Medgyesen át Maros-Vásárhelyre huzódott vissza. A Lehel-huszárok százada, mely különben sem volt valami jól kitanult lovasság és hozzá még hiányosan volt fölfegyverezve, Nagyváradra küldetett vissza, Déva várát megszállotta volt az ellenség, és a parancsnok nem akarta azt az első felszólitásra föladni. De mivel Bemnek sem érintkezése, sem akarata nem volt e várat hatalmába keriteni, támadást sem intézett ellene annyival is inkább, mivel a várparancsnok, mintha csak összebeszéltek volna, igen csendesen viselte magát ez időtájt.

IX.

(A piskii csata 1849. febr. 9-én. — Ennek következményi. — Bem 10-én éjjel bevonul Alvinczre. — Bátor vonulás Károlyvár ágyui között a Szász-Csanád és Medgyes felé vivő járatlan hegyeken át. — Hadtani észleletek. — A székelyek Segesvárott Bemmelegyesülnek. — Az egyes seregosztályok összpontositása. — Zsurmay vetélkedései. — Urban ismét előtör Erdély északi részén. — Bem ellene indul. — A beszterczei és jáádi ütközet. — Urbán átmenekül a határokon).

A császáriak ezalatt seregük zömével bevonultak Szászvárosba és Bem ellenében a végső csapásra készülődtek. Haderejök legalább is három teljes gyalogsági dandárból és egy lovasdandárból, két ezreddel számitva, s e szerint mintegy 11,000 emberből állott, 40 ágyuval. A nemzetőrség Szebenben maradt, az oláh fölkelőket pedig nagy számuk daczára is minden figyelmen kivül hagyjuk. E szerint a császáriak velünk öszszehasonlitva háromszoros tulsulyban voltak. Mielőtt azonban e nagyszerü csata leirásához fognánk, előbb a csatateret kell a t. olvasóval megismertetnünk.

Ha az ember Szászvárostól Pádon át a marosvölgyi Magura utolsó magaslatain Piski felé megy, ez utóbbi helységnél egy folyóra fog bukkanni, mely Stryg, vagy Strehl nevezet alatt a völgyet északtól délnek ketté metszi, szélessége mintegy 30—40 öl, roppant gyorsasággal folyik és a helységtől félórányi távolságra a Marosba ömlik. A postaut épen az utolsó magaslatokon keresztül vezet előtte el, északnak a Maros felé, félórányi távolságban a földterület mindenütt sik. A hegynek a Maros felé eső oldala

szelid halmokká oszol el, a Stryg felé eső része azonban meredek és erdővel van befedve. Piski maga is e meredek hegyoldalban fekszik a Stryg jobb partján és házai lenyulnak egész a folyamig. E folyón keresztül egy erős két lábu fahid vezetett keresztül, mely fölött egész környezetével együtt végleg uralkodott a piskii magaslat. A Stryg jobb partján Piskitől nem messze egy tágas, kőből épült vámház és korcsma állott. Tulról szakadatlan róna terül el a Maros mentében, vizárkoktól át, meg átszeldelve, itt ott vannak malmok és majorságok is, csupán Szemeria és Dédács közt van egynehány halom, mely a Maros felé nyulván, mintegy elmosódik. A Stryg és ama dombláncolat közt még egy hegyi patak ömlik a Marosba. Ez emlitett sikság a hid körül szabályszerü füzes és cserjés erdővel van több száz lépésnyi területen benőve a hidfőtöl jobbra balra egyiránt, és a Maros felé mint Dédácsnál, erdőcskében az utnak jobb és balpartján egyiránt majorság volt, maga az ut pedig fasor között vezetett az emlitett folyón keresztül vivő hidról Szemeria és Déva felé, mely utóbbi helységtől $1^{1}/_{2}$ órányi távolságra volt.

Kemény vezérőrnagy 7-én delben Bethlen őrnagygyal megvizsgálta a földterületi viszonyokat, és ez utóbbi tanácsára a piskii hid mögött levő erdőben foglalt állást, hol még tüzérséget is elrejthette az ellenség szemei elől és azt igen előnyösen használhatta. A gyalogság és lovasság egyiránt födözve volt és az épen olvadásnak indult Stryg nagy jégtorlaszai minden kétséget eloszlattak az iránt, hogy a folyót akár áthidalni, akár átusztatni lehessen. Kemény a II. honvédzászlóaljat, I. svadrony Mátyás-huszárt és 10 ágyut a Stryg balpartján föláll itott. Febr. 8-án a császáriak erős előőrse nyomult a hid felé és megtámadta Keményt. Ez futárt küldött Bemhez, azt izentetvén, hogy a tulnyomó erő ellen nem fogja magát sokáig védhetni. Bem tábornok, ki sebláza következtében ágyban feküdt, mindjárt elhivatta Czetz vezérőrnagyot és Kemény jelentését mutatva e történelmi nevezetességü szavakat mondta neki: „Menjen és tegye meg, a mit tehet;

ha a hid elveszett, Erdély is oda van." Czetz nagyon megértette e szavak fájdalmas értelmét, sietve összeszedett egy üteget s a mit a lovasság és gyalogságból hirtelen összekapkodhatott, s igy azonnal Kemény segitségére indult. Ámde lovasság, gyalogság egyiránt ki volt merülve a hosszas utazás s a sok nélkülözés következtében olyannyira, hogy alig szedhetett össze többet egy zászlóalj és egy svadronynál. Szent-Andráson Czetz már azon hirt kapta, hogy az ellenség tüzérségünk ügyessége és a II. zászlóalj hősiessége következtében meg van állitva s ujra elfoglalta előbbeni állomását a hiddal szemközt; de meghallotta egyszersmind azt is, hogy Kemény csapatai szintén ki vannak merülve s hogy igy könnyen az elnyomatástól tarthatni. Czetz e szerint lovassága és egy félüteggel állomást vőn Szt.-Andráson s egy pár székely szakaszt 2 ágyúval Dédács felé rendelt Kemény balszárnyának védelmére. Ezenfölül kiviláglott az is, hogy a császáriak csupán erőszakos recognoscirozást vittek véghez és hogy az oláh fölkelők a Maros jobb partjáról lecsapással fenyegetnek. Kemény csapatainak melyek már a harmadik nap és éjjel tettek előörsi szolgálatokat, Déváról élelmi szereket és bort küldtek, s az éj minden nevezetes esemény nélkül mult el. Minden más napra volt halasztva, melyen el kellett dőlnie Erdély sorsának. E más nap gyönyörü tavaszi reggel alakjában föl is tünt és már 6 órakor élénk ágyútüz költötte föl álmukból a fáradt dévai harczosokat. Czetz hamarjában megtette a szükséges elhelyezési és támadási intézkedéseket és serege zömével egész csendben vonult Piski felé, hova az utócsapatokkal Bemnek is el kellett jönnie.

A császáriak mindjárt az ütközet elején elfoglalták a hiddal szemközt és a Piski fölött levő magaslatokat, fölállitották rajtuk ütegeiket, ugy hogy az egész hidon inneni állomást egyszeri jól irányzott tüzeléssel megsemmisithették, lőszekereik a fák és a házak mögött elegendőleg meg voltak védelmezve, központjuk a Pádról jövő postauton állt, jobb szárnyuk lovassága egész a Maros partig terjeszkedett ki, a Maroson tuli sikságon voltak

egy osztály császári lovassággal az oláh fölkelők, és minden pillanatban azzal fenyegettek, hogy átkelnek a folyón. Az ágyuzás mindkét részről élénk volt, ugy szintén a hadászcsata is a két Marosparton. De Kemény mindennek daczára nemcsak állomásába fészkelte be magát jobban, hanem a hidnál az ellenség szuronytámadását három izben az ellenség nagy veszteségével verte vissza. 10 órakor sikerült a derék II. zászlóaljnak a folyón történt átkelés által, mely alkalommal a katonák övig jártak a sebes, óriási jégtáblákat hömpölygető folyóban, legyőzhetlen szuronycsatájok közben a Szebennél elrabolt két ágyut visszavenni és a császári tirailleuröket a vámházból kiverni. De e támadás kimeritette aztán Kemény erejét is, a II. és 55. zászlóaljból több száz hulla feküdt a hid környékén. Egyszersmind az ellenséges központ is rohammal közelgett lefelé és egyszerre elfoglalta a II. zászlóalj által elhagyott hidat es a vámházat. E kritikai pillanatban Kemény nem tudott magán máskép segiteni, mint hogy azon, a háboruk történetében ismeretlen és a taktikai ismerethiányáról tanuskodó tényt követte el, hogy a Mátyás-huszárok svadronyát küldte a hidat megszállva tartó ellenség ellen. E támadást természetesen visszaverte az ellenség puska és kartácstüzével, mely emellett még sok derék huszárnak, köztük a lovagias Horváth kapitánynak is életébe került. Még más zavarba is hozták Keményt az osztrákok. Midőn ugyanis a hid középen a honvédekkel vegyülve és a kartácsládák előtt látták magukat, tüstént föltűzték a fehér zászlót, fraternizálni kezdtek a honvédekkel, mint capitulansok, e barátságos ölelkezés között azonban honvédtisztjeink közül többet foglyul ejtettek. Kemény lovát is elvették és épen el akarták vezetni, midőn Czetz vezérőrnagy a zürzavar közepette a hidhoz ért. A Máriássy-féle tirailleurök zászlóalját a bal szárnyon már jóval előbb elküldötte Kemény védelmére és igy nem csekély bámulattal látta a hidnál a nagy zavart, melyet még növelt az is, hogy mind a császáriaknak, mind a Máriássy-féle zászlóaljnak egyforma fehér bőrös fegyverzete volt. Egynehány közka-

tona a lengyel zászlóaljból már Czetzet is körülfogta és azt követelte tőle, hogy adja át kardját. Erre megforditotta lovát s Máriássynak és a tüzérségnek tüzet parancsolt. A hidon erre iszonyu kéztusa fejlődött ki, a szurony és golyó minden irányban halált szórva ugyancsak működött, az ágyukat ujra és pedig sokkal előnyösebben elhelyezték és ez intézkedés által növelték az ellenség ijedelmét és veszteségét egyiránt. A Bianchi ezredből egy zászlóalj majdnem minden tisztjét elvesztette és most Máriássy dühösen haladt előre. E pillanatban Bem is megérkezett, a II. és 55. zászlóaljat, kik ez idő alatt megint összeszedték magukat, ismét átküldte a folyón és megrohantatta velük a magaslatokat, mig a Mátyás-huszárok és a bihari őrség sebes vágtatva üzték le a hidról az ellenséget a sikságra; a Würtemberg-huszárok és a székely zászlóalj, mely az ellenséges jobb szárny ellen működött, ott kelt át a Strygen, a hol az a Marosba ömlik. A császáriak folytonos harcz között minden ponton visszavonultak. A Maros partjától a Piski mögött levő dombokig és tul az erdőségig egy egész nagy ütközet folyt. Bem utoljára tüzérségét is átszállitotta a hidon, és szokott modorában alkalmazta a kivivott sikert. Az ellenség lassankint kezdett engedni Pád felé: Bem gyalogsága hegyen-völgyön keresztül utána iramlott. A Würtemberg-huszárok fényes támadást intéztek és visszavetették az ellenséges vérteseket. A' Mátyás-huszárok is megtámadták a velük szemközt levő ellenséges lovasságot, mely alkalommal azonban, miután a közbüleső helyen egy árokban vadászok voltak elbujva, az előnyomulásnál élénk tüzelés fogadta őket. E körülmény visszafordulni kényszerité őket s innen a Stryg felé futottak. A bihari lovasságot is oly zavarba hozta az az egynehány ágyulövés, hogy még azt sem várták be, mig a huszárok megfordulnak, már is visszanyargaltak a hidon. Az 55. zászlóalj fönn a hegyeken ellődözte készletét és Bem előnyomulásának gyorsasága mellett lehetetlen volt egy másikkal meg idejekorán fölváltani, s igy történt, hogy midőn meglátta a lovasságot tágitani, szintén megfordult. Máriássy és a többi csatában

résztvevő csapat is igy tett. Sajnálkozva vette észre Bem, hogy a megnyert csata ismét elveszett és szenvedélyessége szokatlan mérvben föltámadt. Semmi áron sem akart visszamenni a hidon, utóbb azonban őtet is magával sodorta az áramlat. A derék Würtemberg-huszárok hősiessége volt ahhoz szükséges, hogy az osztrákok gyors üldözése mellett tüzérségünk megmenekült. Bem hadserege föl volt bomolva, s nem volt emberi szó, mely e szabálytalan tömegből ujra hasznavehető alakot tudott volna képezni. Az ellenség nyakunkon ült, több ágyunkat lefegyverezte, a csatamezőn tömérdek halott és sebesült feküdt növelve az átalános rémületet. A Déva felé futás vágya a bihariak példája után oly ragadós lett, hogy sem kérés, sem fenyegetés, sem tényleges közbelépés nem volt képes megállitani a futamodókat. Ekkor mondta Bem Czetznek ez emlékezetes szavakat: „Vagy visszaveszem a hidat, vagy meghalok.“ Czetz teljesen megértette e szavak nagy jelentőségét és kérte a tábornokot, hagyja békével a futókat. Czetz ugyanis már előre elkészülvén ez esetre, a Szemeria és Dédács közt fekvő halomsort jelölte ki gyüHelyeül, honnan az egész utnak és a sikságnak ura volt a sereg. Szerencsére a két székely szakasz, mely az éjt Dédácson töltötte és az ütközet alatt az oláh fölkelőkkel viaskodott, szép sorban ott állott a dombsor alatt. Czetz vezérőrnagy ezek által elfogatta a rendetlenül futó gyalogságot, Bethlen vezérőrnagy által Würtemberg huszárokból az egész dombsor hosszában cordont huzatott, melyen halálbüntetés alatt tiltva volt keresztül menni.

E rendszabály alkalmazása által félóránál rövidebb idő alatt ujra voltak alakitva a zászlóaljak és nemsokára helyre volt állitva a csatarend két részben, az ut jobb és bal felé, a Mátyás-huszárok a központon, a Würtemberg-huszárok a bal, s a bihariak a jobb szárny mögött ismet helyükön voltak. Eközben Bem is igen előnyösen felállittatta ütegeit az uton és az utszéli dombokon. A császáriak e szerint rendetlenül szétszórt tömeg helyett egy igen tekintélyes csapatot láttak maguk előtt jó rendben és előnyösen elhelyezve. Elkeseredve ujból megkezdették

tehát a harczot és iszonyu tüzelést vittek véghez, miközben seregeink jobb szárnyát megkerülni igyekeztek. Bem azonban e szándékukat észre vevén, a jobb szárnyat a torontáli zászlóaljjal megerősitette. Az ellenség ágyuzására csak hosszabb szünete kután válaszolt itt ott, a hol minden lövés biztosan esett, mert a közeledő alkony már homályba kezdte burkolni az egyes tárgyakat. Eközben a császáriak lőkészletűk legnagyobb részét elpazarolták és mégis épen e heves ágyuzás által akarták csapatainkat helyükből kimozditani; ezek azonban Bem saját parancsnoksága és Hrabovszky óvatos vezetése mellett mind több tért kezdtek nyerni, mig a jobb szárny Dobay vezetése alatt lassankint szintén előnyomulva az ellenséges csapatokat visszaszoritotta. Midőn a heves tüzelés után az ágyuk egyszerre elnémultak, bebizonyult, hogy az osztrákok ellődözték puskaporukat. E pillanatban Bem minden oldalról szuronytámadást intézett az ellenség ellen, kit rövid idei csata után visszavetettek és a hidon visszakergettek, miután jelentékeny számu holtat és sebesültet hagytak hátra a Stryg innenső partján. A vámházban csupán egy egész szakaszt vagdaltak le, egyik másik a hegyek közt keresett menedéket. Bem minden pihenés nélkül üldözte az ellenségét Pádon keresztül Szászváros felé. Az éjszaka beálltával azonban abba kellett hagynia az üldözést. A pádi házak nagyobbrészt osztrák halottak és sebesültekkel voltak tele. Ebből következtethetni, hogy az ellenség vesztesége mintegy 2000 ember lehetett, a lefegyverzett és elveszett ágyukon és azon egynehány száz foglyon kivül, kik közt több tiszt és a derék lovasezredes, Losenau is volt. Mi körülbelül 5—700 embert vesztettünk. De Bem ismét meggyökerezte lábát Erdélyben, és az e győzelmet kisérő erkölcsi benyomás jótékony hatása alatt ismét valószinü volt Erdély visszafoglalása.

Bem föladata a Piskinél nyert győzelem után az volt, hogy azt minél sikeresebben fölhasználja, azaz, ne engedjen a császári seregeknek ennyi időt, hogy Szászvárosban megerősödhessenek, és a károlyfehérvári erődre

támaszkodva uj csatát kisérthessenek. Mert ez esetben Bem, ha más okból nem is, de a lőszerhiány miatt bizonyosan megveretett és még ezenfölül hadmüködési alapját Nagyvárad és Aradig is elvesztette volna. Azon kellett tehát törekednie, hogy előbbeni hadmüveleti alapját, Maros-Vásárhelyt és a Székelyföldet ujra megközeliteni, és innen uj csapatokkal és lőszerekkel bőven ellátva Szeben felé indulni a főcsapás megtétele végett. Egy szóval, rá nézve életföltétel volt, hogy a Küküllő-vonalat előbb elérje, mint a császáriak. Legközelebbi czélja tehát Medgyes volt, a nagy Küküllő völgyében, melyhez elérnie kellett, és mely Marosvásárhely és a Székelyföld között körülbelül a középpontot képezi. Ily értelemben tette meg Bem a szükséges intézkedéseket.

10-én kora reggel már elérte Bem Szászvárost, honnan a császáriak éjféltájban kivonultak, miután egynehány házat betegekkel és sebesültekkel tökéletesen megraktak. Bem csapataival itt időzött délig, 12 óra után pedig tovább indult Szász-Sebes felé. Már este volt, midőn előcsapatai Siboton tul ellenséges lovasságra bukkantak, miből kitünt, hogy a császáriak Szász-Sebest már megszállották és előőrseiket kiállitották. Ezeket Bem előcsapatai rögtön megtámadták s a Szász-Sebesre vivő postaut melletti erdőbe visszaszoritották épen ott, a hol a károlyfehérvári ut a szászsebesitől elválik. Egy zászlóaljnyi gyalogság nehány ágyuval és egy csapat lovassággal a sötétben azonnal tábort ütött; Bem többi seregei pedig egész csendben Alvincz felé huzódtak. Esti 10 órakor előcsapataink ismét az ellenségre bukkantak ez utóbbi helységnél. Bem tehát jól számitott: a császáriak azt akarták, hogy Szész-Sebesig előre nyomuljon s ott csatakészen várták, miközben seregeinek balszárnyát Alvincz felől szándékoztak megkerülni. Legalább azt lehet következtetni abból, hogy Stutterheim dandárát Alvinczre küldték. Különben, akárhogy álljon is a dolog, ennyi bizonyos, hogy Bem Alvinczet jelölte ki éjjeli szállásul és Czetz vezérőrnagy, ki a központbeli előcsapatokat vezette, azonnal ostromoltatni kezdé a helységet a Máriássy-féle

és a 11. honvédzászlóalj által. A császáriak természetesen itt várták Bemet legkevésbbé, s ennek folytán a legnagyobb rendetlenségben futottak Károlyfehérvár felé, és csak lábaik gyorsaságának s azon körülménynek tulajdonithatták megmenekülésüket, hogy a mieink kevésbé ismerték a földterületi viszonyokat, különben egész dandáruk foglyul esett volna az összes ágyukkal együtt. Bem még az éjfél utáni időkben is a földterületet vizsgálta és kiválasztotta ágyui és gyalogsága számára a kedvező positiot, melyből Károlyfehérvár és Szászsebes felé egyiránt hatásosan müködhessék. A csapatok legnagyobbrészt a szabad ég alatt táboroztak. 11-én reggel Bem egész hadseregét csatarendbe állitotta Szászsebes ellen Lomkerék és Sebesan között, hogy a netalán ez oldalról intézhető támadást fölfoghassa. A nehézkes vonat azonban a tartaléklőkészlet, a podgyászok, sebesültek és betegek az előcsapatok födözete alatt, melyek most az utócsapatok szerepét vállalták magukra, Várdgyán, Limbán és Csügeden át Girbó felé haladt. A sereg ez uton követte volna őket. Látszik tehát, hogy Bem egy ellenséges erőd és egy ellenséges hadtest között mértföldnyi távolságra uttalan erdős bokros területen, téli időben, gonosz érzelmü oláh leskelődőktől körülvéve akart áthatolni, csakhogy minél hamarabb elérhesse a Küküllő-völgyét. Ez bátor és genialis gondolat volt, melyet kitartással vitt keresztül s az eredmény megmutatta, hogy Bem helyzetében ez volt az egyedül üdvös ut. Mert a Csügeden, Bervén, Tóháton, Veresegyházán, Szász-Csanádon és Holdvilágon keresztül vezető ut a legegyenesebb és legrövidebb Szászvárostól a Küküllő-völgybe és majdnem oly rövid idő alatt érhet az ember Nagy Selykre, vagy Asszonyfalvára, mint a meddig egy más csapat Szebenbe ér s ép ez okból előbb érte el Medgyest, mint az utóbbi. Csakhogy ez kényelmes járt uton, emez járatlan hegyek közt utazik. Vert ellenség és kitartó vezetővel biró győzelmes hadsereg kell tehát hozzá, hogy a kettő közötti sulyegyen helyreállittassék és a fönebb mondottak bebizonyuljanak. Bem és a császáriak közt ez valójában igy történt. Különben Bem

azon hitben élt, hogy Csüged és környékeig nem terjed ki a Károlyfehérvári erőd ereje, habár ez valójában nem volt igy. Bem hadserege mászva jutott keresztül a Limba és Csüged közti meredeken s egy napi munkába került, mig csak az ágyukat föl tudták vonszolni. Husz ökör alig volt képes a csuszós hegyoldalon egy ágyut fölvonszolni, a podgyászos szekerek nagy része megrekedt és az igás barmok teljesen ki voltak merülve.

A lovak megtagadták a szolgálatot, s ezeket is a honvédeknek kellett pótolniok, egy szóval, valóságos nyomoruság volt a győzelmes sereget ily nagy zavarban, rendetlenségben és ily kétségbeesett helyzetben látni. A császáriak Károlyfehérvár sánczai mögül nyugodtan nézték a magyar sereg emez eviczkélését és még sem merték egy tizennyolcz fontos elsütésével növelni, gyógyithatlanná tenni e zavart! Ez ismét egyike azon kimagyarázhatlan tényeknek, melyek e hadjáratban oly gyakran előfordultak; tán még a piskii rémület utóhatása volt e vakság, ki tudná megmondani! Annyi bizonyos, hogy Bem hadseregenagyon lekötelezve érezte magát e lovagias szolgálatért, Bem maga is igy vélekedett s midőn a derék sereg elérte a magaslatokat, igy szólt: Ha ezt tudom (hogy tudniilik meg az ágyuk horderejének körén belül visz el utunk,) nem mertem volna belekapni.“ Még ugyanaz nap szerencsésen elérte Bervét, hova másnap reggelig csapatai is megérkeztek szétszórva. 12. órányi pihenési időt kellett nekik adnia, mivel már végleg ki voltak merülve. Bem e napot arra használta föl, hogy Erdély érdekében megtette a kellő intézkedéseket; Kolozsvárra, Beszterczére, Maros-Vásárhelyre és a Székelyföldre futárokat küldött, kik győzelmét hirdették mindenfelé. Ugyanekkor kinevezte Czetz vezérőrnagyot is ezredessé, többeket előléptetett és jutalmakat igért. 13-án Kemény alezredes zászlóalja nagyon összeolvadt egy osztály Mátyás-huszár, az összes podgyász és valamennyi beteg és sebesülttel elküldötte Bessenyőn, Tűrön és Balázsfalván keresztül, s innen tovább Tordán és Kolozsvár felé küldötte. Ő maga a sereggel Szász-Csanádra ment, hol meghált, s más nap reggel,

14-én Holdvilágon, Asszonyfalván Kis Kapuson keresztül e g y uttal Medgyesre ment, ugy hogy csapatai már 15-én megérkeztek e városba.

A czél el volt érve, Bem ismét ura volt a Küküllővonalnak és kezében volt természetes hadmüveletének kulcsa. Medgyesen már várakozott rá Zsurmay őrnagy a Vilmos huszárokkal, a Kreszvértesek osztályával s egynehány igen jól fegyverzett és szépen fölszerelt szatmári önkénytes szakasz. Zsurmay őrnagy ugyanis, mint fönebb emlitők, Vizaknánál elszakadt Bemtől és azóta változó szerencsével küzdött Haydte ellen. Majd ő kergette ki Haydtet, majd meg az őtet Medgyesről és Ebesfalváról, mig végre a nagy székely mozgalom határozottan biztositotta Zsurmayt Medgyes birtokában.

Kiss Sándor alezredesnek sikerült ugyanis Székelyföldre történt bevonulása után a második székelyzászlóalj és a székely-huszárok segitségével a dolgok valódi helyzete felől fölvilágositani az ottani lakosságot és őket a Bemhez való csatlakozásra inditani. Febr. 12-én három jól fegyverzett zászlóalj, három zászlóalj dzsidás, egy szakasz huszárral és hat ágyuval elfoglalta Segesvárt és ez erős állomáson annak hosszasabb megvédésére megtette a szükséges előkészületeket. Ezenkivül Gál Ernő ezredes társaságában szervezte az összes székelyföldi nemzetőrséget és az ujonczozást oly kitartással folytatta, hogy csapatai napról napra szaporodtak. Alig ért Bem Medgyesre, már három rendesen szervezett székely-zászlóalj, mindannyian fiatal derék ficzkók, és a 12. honvédzászlóalj, mely a háromszéki ütközetek alkalmából halhatatlan nevet szerzett magának, csatlakozott seregéhez erősitésül egy svadrony Mátyás-huszárral. A magyar táborban örvendetes mozgalom uralkodott, az ősz hadvezér, kiről már azt hitték, hogy elveszett, ujra, diadalmasan járt köztük és sokkal erősebb volt, mint valaha. Biztositott bennünket legforróbb vágyunk leendő betöltése, Szeben elfoglalásáról s az országnak a szászok és a császariaktól való megszabaditásáról. Annyi szenvedett fáradalom után bekövetkeztek végre a nyugalom napjai, s ez megérdemlett jutalom volt.

Urbán ezredes Jaádnál ujra betört az országba: miután három Sándor-gyalogsági szakaszt Vatra Dorna mellett meglepett és elfogott, a deési gyönge helyőrséget hősies ellenállás után elűzte Deésről. Ritzkó ezredes ugyanis a Sándor-gyalogsági zászlóalj és 400 lengyel kiséretében, kikhez később még egy honvédzászlóalj csatlakozott, figyelö hadtest gyanánt hátramaradt Bukovina felé. Urbán febr. 14-én hat zászlóalj és két üteggel Bayersdorf felé nyomult, hol Ritzkó elsánczolta magát és egy hadoszlopot küldött bekerités végett Wiszner ezredes parancsnoksága alatt Szeredafalvára. Reggeli 10 órakor megtámadta Urbán a jól elsánczolt falut, melyben a mieink derekasan védelmezték magukat. Élükön állt Ritzkó kivont karddal, folyton tüzelve csekély számu csapataink bátorságát. A támadók háromszor lőnek visszaverve; mikor negyedizben támadtak, egy ágyugolyó halálosan találta Ritzkó ezredest és a vezér eleste elcsüggesztette csapatait. A honvédek visszavonultak, a lengyelek még két óra hoszáig védelmezték a helységet, hogy övéiknek Deés felé irányzott visszavonulását födözhessék. Tóth alezredes Kolozsvárról Urbán ellen elindult ugyan, de csapatait sokkal gyöngébbnek gondolta, hogysem sikeresen összetűzhessen az ellenséggel. Bem 16-án hallotta meg e szomoru hirt és 17-én már elindult három székelyzászlóalj, a 12. honvédzászlóalj, egy svadrony Vilmos-huszár, a Kresz-vértesek és 12 ágyu kiséretében a Beszterczе felé vivő uton. Éjjelnappal ment és 20. éjjel Budakra ért, mely falu Beszterczе közelében fekszik. Urbán e hirre gyorsan visszavonult Bethlentől Beszterczére és 20-kán, mikor Bem közeledéséről értesült, Jáádra visszavonult, e helységben csupán utóhadait hagyván hátra. Bem ezeket már 21-én kiverte Beszterczéről és csapatainak egy napi pihenésiidőt hagyott. 23-án megtámadta Urbánt erős jáádi állomásán. A székelyek az első tűzben oroszlánokként harczoltak, a tizenkettedik zászlóalj csodákat mivelt bátorságával és Bánfy János ezredes bátorsága, rettenthetlensége, és csapatainak ügyes vezetésével rendkivűl kitüntette magát. Urbán jelentékeny veszteséget szenvedett, végleg megveretett

és túlüzetett a határokon. Bem ezuttal csak Tihuczáig üldözte s ott elzárta előtte a határokat. Beszterczé katonai parancsnokául Tóth alezredest nevezte ki és csapataihoz adta még a vele hozott gyalogságot. Igen tekintélyes haderőt hagyott tehát hátra, ő maga pedig megnézte Deést és a nagybányai ügyeket, hol rendeléseket tett a lőszerkészleteknek Medgyesre történendő szállitása iránt. Kolozsvár és környékének parancsnoka Kemény alezredes volt.

X.

(Bem serege Medgyesen. — Előzmények a szebeni osztrák hadseregnél. — Czetz intézkedései Medgyes védelmére. — A Küküllő-völgy leirása. — A medgyesi ütközet 1849. márcz. 1. 2, és 3-án. — A magyar hadsereg visszavonulása Segesvárra.—Bem hadtani működése e helységben. — Az osztrákoknak Segesvár ellen intézett kisérletei s azok következményei.)

Ideiglenesen Czetz ezredes vezette Medgyesen a fősereg parancsnokságát és maga részéről azon fáradozott, hogy e rövid pihenési időt a zászlóaljak kiegészitésére, a hosszu rendetlen utazások alatt meglazult rend és fegyelem helyreállitására, a csapatok öltözékei és fegyvereinek kijavitására forditsa, hogy gondoskodjék a sereg számára szükséges előfogatokról és Medgyesnél állást keressen ki, melyben Bemet nyugodtan bevárhassa. Hirhozók tudomására juttaták a szászföldi eseményeket. Az egész császári hadsereg Szebenben öszpontosult, leszámitva azon csekély őrséget, melynek Károlyfehérvárt szükségkép vissza kellett maradnia, ezenkivül az oroszok Engelhardt tábornok vezetése alatt 6000 emberrel Brassót, Skariatyn ezredes vezérlete alatt pedig 4000 emberrel Szebent tartották megszállva.

Olaszországból két táborkari tiszt, Van der Null alezredes és Marchichein őrnagy rendeltetett Erdélybe, hogy megpróbált katonai tehetségökkel segitsék győzelemre az osztrák fegyvereket. Ezek tanácsára aztán fölhagyott Puchner a védelmi harczczal, melyet eddig becsülettel és változó szerencsével folytatott, és határozó támadási háborura készült.

Febr. 27-én két hadoszlopban elindult Szebenből az osztrák sereg, melyek közül a másiknak csak febr. 28-án kellett volna az elsőt követnie, Bemet Medgyesen megverni és seregét megsemmisitnie. Az ellenségnek négy teljes dandára volt, összes ereje tehát 16,000 ember és 40—45 ágyuból állott. Mert az oroszok távolléte nélkülözhetlenné tette a brassói és szebeni helyőrséget. Seregünk ellenben Medgyesen következő csapatokból állott:

3. Máriássy zászlóalj	800	ember.
11. honvédzászlóalj	900	„
4. „	400	„
1. Székely-zászlóalj	1000	„
55. honvéd „	800	„
7. torontáli „	800	„
Szatmári önkénytesek	260	„
31. honvédzászl. 4 szakasz	400	„
Aradi mozgók	200	„
4. Székely zászlóalj, részint fegyverezve, részint csak kaszákkal ellátva	2000	„
összesen	9760	ember.

Az első székelyzászlóalj haza ment.

Lovasság:

1. osztály Würtemberg-huszár	300	ember.
1. svadrony Mátyás-huszár	400	„
1. „ Vilmos „	120	„
2. „ Koburg „	300	„
(csak a segesvári ütközet után csatlakoztak.)		
2. svadrony bihari nemzetőrség	300	„
(az ütközet előtt Maros-Vásárhelyre mentek.)		
	1420	ember.
Segesvárott volt még 1 osztály Székely-huszár	300	„
összesen	1720	ember.

Tüzérség:

	30 — 36 ágyu
és	— — 6 „
	40 — 42 ágyu

A medgyesi ütközetben azonban sem a segesvári helyőrség, sem a Coburg-huszárok, sem a bihari nemzetőrség nem vett részt; Bem tehát itt csak 5700 embernyi gyalogsággal, 820 huszárral és 30 ágyuval küzdött. Hogy azonban az olvasó pontos tájékozottsággal birjon e csatáról, először a csatatért kell leirnuk.

Medgyes városa a nagy Küküllő völgyében fekszik, szorosan a folyó bal partján, mint valamennyi szász város, tornyok által megszakitott falzattal köritve, melyek azonban a védelemnél nem sokat nyomnak a latban, miután fölöttük mindenünnen magaslatok uralkodnak. A várostól egy órányira a folyam mentében lefelé fekszik egy hegyhát lábánál Kis-Kapus helység, melyet szintén a Küküllő érint. E két helység közt a folyam völgye igen keskeny, legfölebb 1500 lépésnyi széles és e völgyet átmetszik — rohanó hegyi patakok, melyek meredek partjaik közt a Küküllőbe rohannak. E hegyi patakok közt egynehány száz lépésnyire kinyulik a Küküllőtől a középhegy utolsó magaslata, hol aztán terrasse-szerü lejtőségekben utoljára elvész. Ez utolso lejtőkön visz keresztül az ut és számos kőhid vezet e patakokon át. Kis Kapus és Medgyes közt féluton, a folyó tulsó partján fekvő Ekemező nevü helységgel szemközt állott egy kőfallal köritett tömör korcsma épület, mely mellett a Küküllőig meglehetőn mély mocsár nyulik el, s ennek apró szigetein itt ott téglaverő kemenczék állottak.

Az Ekemezőnél és Kiskapusnál levő Küküllőhidakat elhordták, maga e folyó meg volt áradva az olvadni kezdett hóletől és nem volt átgázolható. Medgyestől délnek egy órányi távolságra a hegyek közt fekszik egy Szász Musna nevű helység, melyet el kellett foglalni, miután a pártütő Haydte Szt. Ágota körül czirkált és a medgyesi szárnyat fenyegette. Éjszak felől nem lehetett attól tartani, hogy az ellenség be fogja keriteni a magyar seregeket,

mert Balázsfalvát a mieink tartották megszállva és naponkint kikalandoztak Holdvilág és Sidve helységekig.

Czetz ezredes Kis Kapust erős előőrseivel, melyek 1 zászlóalj gyalogságból, 1 svadrony lovasság és 6 ágyuból állottak, megszállotta és megparancsolta ezeknek, hogy a helységet mindaddig tartsák, mig csak a magyar főhadsereg Medgyes és Ekemező közt kijelölt állomását el nem foglalta.

Ez állomás igen kedvevő volt a tüzérségre, miután ezek a támadókat innen kereszttűzbe vehették. A vadászok a patak egész partját, a hegységtől a Küküllőig elfoglalták és igy teljesen födözve voltak. Az ellenség csak a nyilt rónán közeledhetett feléjök és igy a támadásnál meglehetős veszteségre lehetett kilátása. A tartalékseregek a lejtőségek mögötti állomásokat foglalták el és a lovasságot a második vonalban teljesen födözték az ellenség elől a dombok. Ezenkivül azt sem lehetett föltenni, hogy seregeink balszárnya be lett volna kerithető. E kedvező positiót azonban Bem a szükségtől kényszeritve csupán az utolsó perczben használhatta.

Márczius 1. megindult a császári sereg Asszonyfalváról Kis Kapus felé és a mieinket onnan kiszoritani igyekezett. Ezek azonban Herkalovics ügyes vezetése mellett oly vitézül ellenálltak, hogy az ellenség négy órai heves harcz után asszonyfalvai állomásába visszavonulni kényszerült. Herkalovics ereje természetesen kimerült, de föladatának mindennek daczára tökéletesen megfelelt. Ez éjjel Deus ex machina gyanánt Bem tábornok is megjelent Maros-Vásárhely előtt, és a csapatok vidoran várták a hajnal hasadtát. Bem ösztönszerüleg megérezte a feje fölé tornyosulni készülő veszélyt és alsóbb tisztjeinek nem igen engedett időt arra, hogy saját felelősségükre jelentékenyebb vállalatokba bocsátkozzanak. Igy tett most is. Márczius 2-án már megérkezett Asszonyfalvára a császári seregek zöme és 8 órakor reggel már Herkalovicsot ütközetre kényszeritette Kis Kapusnál. Ez még egy óráig tartotta magát, mig Czetz ezredes a Bem-féle sereg zömével el nem foglalta a fönebb leirt állomást, aztán

folytonos csata közt visszavonult és Medgyesen ő képezte a tartalékot.

Hrabovszky alezredes a torontáli zászlóalj, s egy osztály lovassággal négy ágyu kiséretében Medgyestől balra Musna felé foglalt állást. A császáriak egyelőre egész a fönebb emlitett korcsmaházig nyomultak előre, azt megtámadták és ágyuikat a hegy tulsó magaslataira vonták föl. E pillanatban jelent meg Bem a csatatéren, a védelemből azonnal támadó harczot csinált, és Bánffy alezredest a 11. és 24. zászlóaljjal tüstént kiküldötte a korcsmaház elfoglalására. Ágyuinkat egy pár száz lépéssel előbbre vonták, és elkezdődött a tüzelés a császári tüzérség ellen, mig a többi csapatok kitartón megmaradtak állomásaikon. Ekkor iszonyu küzdelem fejlődött ki. A 11. zászlóalj rövid ideig tartó lődözés után gránát, kartács és golyóeső közt szuronytámadást intézett a derék Inczédy vezetése alatt a korcsmaépület ellen, s kiverték abból az ellenséges gyalogságot. Ez azonban tüzérségének palástja alatt csakhamar megint összegyült, s egynehány uj zászlóaljjal erősödve ujból megtámadta a csárdaépületet. A 24. zászlóalj bomladozni kezdvén, a 11.-nek sem maradt más hátra, mint odahagyni a teret. De csakhamar összegyült megint, és a legnagyobb golyózápor közt mindenütt jelenlevő, rendületlen Bánffy ezredes és a derék Inczédy példáján lelkesülve visszavette megint véres küzdelem után a magaslatokat és a csárdaépületet. A 24. zászlóalj őrnagyát, mivel jó állomását elhagyta, tüstént letette és utódjának megparancsolta, hogy az elhagyott positó visszafoglalásával köszörülje ki a csorbát. Igy tartott az ütközet majd 5 óra hosszig. A császáriak most uj csapatokkal erősödve szuronytámadást intéztek és megint visszavonták a 11. és a Máriássy-féle zászlóaljat; sőt lovasságuk oly merész volt, hogy körülkeriteni akarta egy kissé zavarba jött lovasságunkat. Ekkor Zsurmay őrnagy és Bethlen alezredes a Vilmos és Mátyás huszárokkal a mocsárok és téglavető kemenczéken tul támadást intéztek a császári lovasság ellen s azt megszalasztották; a 11. zászlóalj megint összeszedte magát, az 55. zászlóalj és a Károlyi őrnagy

vezérlete alatt levő Würtemberg-huszárok hozzájuk csatlakoztak, és esti 6 óra felé kiszoritották az ellenséget a csárdán tul fekvő hegyoldali főállomásából és Kis Kapus felé nyomták. Bem itt sem hagyott nekik békét: a Würtemberg és Vilmos-huszároknak szünet nelkül támadásokat kellett intézniök az ellenséges tüzérségre, és gyalogságunk minden pihenés nélkül követte a lovasságot. A császáriak ijedten nyomultak Kis Kapus felé, s az utczákon még védelmezni akarták magukat, a hevesen előnyomuló 11. zászlóalj azonban innen is kiszoritotta őket. Az ellenség azután a Kis Kapus és Asszonyfalva közt fekvő hegységekbe vonult. Innen is el akarta őket Bem kergetni, de kifáradt csapatjai már nem birták tovább, miután már különben is esti 9 óra volt. Csupán tüzérségét vette tehát igénybe és az ágyuzás még $^1/_2$11-ig folyt. Kis Kapus egy részét a gránátok fölgyujtották. Bem maradt tehát e napra a győztes, de nem minden veszteség nélkül. A 11. zászlóalj kilencz legderekabb tisztje, köztük Inczédy őrnagy megsebesült, a zászlóalj pedig 300 közkatonát vesztett; lovasságunk is sokat szenvedett. Bem azonban nem akart Medgyestől ily könnyü szerrel megválni.

Kis Kapust erősen megrakatta őrséggel, és csapatai többi részével visszatért Medgyesre. Másnap azonban mégis belátta, hogy a hosszasabb harcz a császári összes haderővel nem lesz ránézve valami szerencsés kimenetelü; elhatározta tehát, hogy Medgyest tüzércsatával fogja védelmezni és mindaddig tartani, mig Segesvárról és Maros-Vásárhelyről meg nem kapja a várt erősitéseket.

Márcz. 3. reggele mindkét részről előkészületekkel telt el. Bem alkalmas helyiségről gondoskodott, a császáriak pedig tartalékaikat várták). Bem a jobb parton, Ekemezővel szemközt levő állomást választotta ki. Ez egy meredek hegyhát volt, melyről a tulsó völgyszél fölött meglehetősen lehetett uralkodni s mely a csárdától a baromlaki hegyszorulatig félkörben terjedt el. E hegyhát legmagasabb pontját tüzérségünk foglalta el, az ut mellett, a csárdán fölül levő lejtőn pedig a tüzérség volt fölállitva. A lovasság hátul a sikságon s az országuton állott. Ez

állomásnak csak azon egy hibája volt, hogy balszárnyunk egészen az erdőszélén volt fölállitva, honnan azt az ellenség könnyen bekerithette. Bem ez esetről is gondoskodott ugyan és Zsurmay őrnagyot, négy szakasz gyalogság, egy svadron lovasság és 2 ágyuval Baromlak felé küldötte, de csapatainak csekély volta megakadályozta őt a bekerités lehetőségének tökéletes meggátlásában.

Kis-Kapusban maradt még a mieink közül egy kis utohad, mely azonban az ellenség közeledtével azonnal visszavonult. A császáriak a tulsó völgyszélen foglaltak állást. A tüzelés délutáni 3-tól 6 óráig tartott; mindkét rész védte saját positióját. Az ellenség sok kárt tett tüzérségünkben, 5—6 ágyut lefegyverezett, és egy lőszeres kocsit légbe röpitett. A hegyháton fölállitott gyalogságunkat megrenditette a jól irányzott ágyutűz, és balszárnyunk az erdőrészről fenyegetve mindinkább dél felé nyomult, elhagyva jó állomását. Erre az ellenség megmászatta gyalogságával az elhagyott hegyszéleket s lovasságával megtámadta tüzérségünket. E mozgás döntő volt. Bem csapatai mindenütt hátrálni kezdettek, mihelyt a tüzérség megfutamodott s őt magát is csak a Vürtemberg-huszárok bátorsága mentette meg a minden oldalról előözönlő ellenség kezei közül. Bem ugyanis hosszasan időzött tüzérsége mellett s egyszerre csak azt látta, hogy minden oldalról körül van véve. Bem még két izben igyekezett az ágyukat fölállitani, de már esti 7 óra felé járt az idő s az ellenség támadása igen heves volt. Ekkor mondta Czetz ezredesnek: Védelmezze ön positióját s mentse meg, ami megmenthető! Ez megtörtént. Czetz összeszedte a futó csapatokat és már megint csatarendben állott előbbi positióján, mikor az ellenség azon utkanyarulatot elérte, honnan a mieinket körülkerithette. A tüzércsata megint megujult és tartott körülbelül egy óráig. E közben Maros-Vásárhelyről is megérkezett a 4. zászlóalj két uj szakasza, és Musna felől a két szathmári szakasz, még pedig tele tölténytáskával. Ezek megállitották az ellenséges vadászokat, és most már csak az alkonyatot kellett bevárniok, hogy a visszavonulást megkezdhessék.

Ezt azonban hosszalta Bem). Mikor észrevette, hogy a négy uj szakasz föltartóztatta az ellenséget, minden áron csatába akart velök ereszkedni, és Czetz ezredes minden tiltakozása daczára szuronycsatát parancsolt. Ezt is megkisérlették, természetes dolog, hogy nem sikerült; az ellenség tulnyomó számmal volt s hozzá még nagyon födözte az erdő. Erre aztán az következett be, amit a csapatok végleges kimerültsége után várni lehetett, hogy t. i. a mieink Medgyesen keresztül rendetlenül futni kezdettekErzsébetváros felé. Csak a derék Würtemberg-huszároknak köszönhetjük, hogy tüzérségünk megmenekült; Bethlen a Mátyás-huszárokkal még éjféltájban is csatározott az ellenség ellen, mely azonban jónak látta megelégedni az eredménynyel.

Ez ütközet alatt egy 2000 emberből álló császári csapat balszárnyunk elől el akarta vágni a visszavonulási utat; Daun gróf vezérlete alatt a Medgyes felé érő magaslatokat a szó szoros értelmében megmászta és a mieink megtámadásához készült. Ekkor azonban előtört Eibesdorf faluból Zsurmay őrnagy czirkáló hadteste és visszavette az osztrákok által annyi nehézség árán megvett magaslatokat. Ezekre azonnal fölvonták a magyarok ágyuikat és szétriasztották velök a császáriakat hátulról, mig Bem elölről üldözte őket ágyugolyóival. Meg volt tehát ezáltal akadályozva az ellenség szándéka, de a sereg zömének gyors visszavonulása által Zsurmay csak Holdvilágnál egyesülhetett ismét Bemmel. Zsurmay ugyanis a Küküllő balpartján ment, mivel azonban Ebesfalva mellett nem állott már fönn a hid, Bemnek a jobb parton kellett a helységet elérnie. Midőn a császáriak ismét összeszedték magukat Bem az éj palástja alatt már elmenekült, és czirkálásra kiküldött dragonyosaik azon hirrel tértek vissza, hogy az ellenséget a sötétség miatt nem érhették el, és hogy az Máros-Vásárhely felé huzódott vissza. Az osztrákok 4. vonultak be Medgyesre.

Bem márcz. 4. éjfélutáni 1 órakor ért Ebesfalvára, utközben találkozott a segesvári csapatokkal, kiket egy kis félreértés késleltetett meg. 5. reggel érkezett vert

seregével Segesvárra. A város annyira el volt torlaszolva, hogy az ágyukat csak nagy bajjal lehetett a szük, szabályzatlan utczákon átvonszolni. Segesvár lakosai ugyanis, daczára annak, hogy közvetlen érintkezésben állottak a székelyekkel, mégis esküdt ellenségeik voltak, annyival inkább, miután ez uttal az öröklött gyülölethez még fanatismus is járult. Sem Kiss alezredesnek, sem Bemnek nem volt annyi ideje, hogy e torlaszokat széthordathatta és a segesváriakat a betegeink irányában tanusitott embertelen magukviseleteért megleczkéztethette volna. Mindössze arra szoritkoztak, hogy hadi sarczot vetettek a városra, Segesvárt azonban nagyon czélszerüen lehetett ellenvértül használni a császáriak ellenében, s ha a császári seregek erőszakolták volna a dolgot, Segesvárból nem marad kő kövön. Bem e részben is megtette a kellő előkészületeket, és az amugy is erős positiót még föld-sánczokkal is megerősitettte. Ő maga jelölte ki az ütegek számára a helyet, és hatalmasan hozzáláttak a munkához. Három zászlóalj dolgozott éjjel nappal fölváltva az árkok ásásán és a sánczok fölhányásán, a többi szolgálatott a lovasság végezte, a tüzérség pedig a demontirozot ágyuk helyreigazitásán és fölszerelésén fáradozott. A városi munkásokat eközben a katonaság öltözéke és fegyvereinek kijavitására alkalmazták.

Marcs-Vásárhelyről lőszereket rendeltek, és a Coburg-huszárok osztálya szintén utban volt Segesvár felé. Herkalovics őrnagyot mindjárt a medgyesi csata után Balázsfalván át Kolozsvárra rendelték, hogy az ott nélkülüzhető csapatokat hozza magával ide. Egy szóval, Bem akkor dolgozott leghatalmasabban, mikor legtöbb leküzdeni való akadály forgott fönn, s mikor más közönséges természetü ember fejét vesztve csupán a kétségbeeséshez tudott volna folyamodni. Ebből magyarázhatók meg e hadjárat csodás fordulatai. Segesvárott Bem csak két rosz közül választhatott: vagy addig kellett tartania a várost, mig Székelyföldről uj segitséget kap, hová Gál Sándor ezredest küldötte; vagy pedig Maros-Vásárhelyre kellett vonulnia, s ott öszpontositnia erejét. Ez esetben

azonban a székelyeket megint magukra kellett volna hagynia, a minek végtelenül hátrányos következményeit könnyen a Küküllővonal elvesztésével fizethette volna meg. A harmadik eshetőség volt a Székelyföldre vonulás, honnan aztán a nemzetőrség segélyével Brassó ellen intézhetett volna támadást. Ezáltal azonban ugy hadmüveletei vonalától, mint vágyainak központjától, Szebentől is elesett volna s ez egészből nem várhatott csak másodlagos előnyt. Bem tehát az első terv mellett maradt, habár tulajdonképeni szándékát még táborkara előtt is titokban tartotta; s ez volt, hogy kénytelen visszavonulás esetére Szebent jelölte ki hadműködése czéljául. Bem titoktartó természetéről ime egy példa.

S. . . . ck táborkari tiszt egyszer megkérdezte tőle, mit akar tulajdonkép tenni·

— Tud ön hallgatni? — kérdé a tábornok.

— Igen, —hangzék a felelet.

— Ha ön tud hallgatni, én is tudok,—válaszolta röviden.

E tervének megfelelőleg Dánost, mely Segesvár és Erzsébetváros közt féluton fekszik, megrakatta egy vegyes dandárral és ezalatt egyre erősittette a főpositiót. Serege márczius 5-étől 8-áig sánczkészitéssel foglalkozott és nem kevéssé bámult azon, hogy az osztrákok még mindig nem jönnek Medgyes felől. Végre 8. délben mutatkoztak először az osztrák hadoszlopok Holdvilágon innen, és dragonyos sisakok fénylettek a Küküllőn tul is a pródi és nagyszöllősi erdőszéleken. Bem serege egy pillanat alatt elfoglalta kitüzött helyét és nyugodtan várta az ellenség támadását. Ez azonban egyelőre megelégedett azzal, hogy Dános ellen demonstrált és ez után a Holdvilág melletti magaslatokra vonult vissza és egy mértföldnyi területen mindenütt tábortüzeket gyujtatott a hegyormokon. Bem serege sánczai közt táborozott és vágyakodva leste a csata reggelének elérkeztét. Midőn azonban 9. reggel nem költötte föl ágyudörej a mieinket, a kiküldött portyázók pedig Holdvilágnál nem találtak ellenséget és csak egy lovas ordonánczot

fogtak el, ki épen a Küküllőn akart átkelni, s valószinüleg a nagyszőllősi lovasosztálynak volt parancsot viendő, midőn végre a Bese és Keresd felől visszaérkező portyázók azt jelentették, hogy az ellenség apró csapatokban vonult a 8. és 9. közti éjjel e helységeken keresztül, ekkor világos lett Bem előtt az ellenség terve és igy szólt táborkarához: Most Szebenbe megyünk. A hadsereg félóra alatt indulásra készen állott és 11 órakor az egész sereg megindult a Küküllő balpartján Medgyes felé.

XII.

(Bem működése a közigazgatás és szervezés terén, Erdély meghóditása után. Félszeg és esztelen eljárása a polgári hatóságoknak. A vezénylet átadása Czecznek. Bem Károlyvár előtt. Károlyvar ostromlasát Stein őrnagy veszi át. Forró őrnagy Déva várát cernirozza. Bem elvonul a Hátszeg-völgybe. A Vaskapu. Bem Bánátba megy. Czecz szervezi a reservistákat. A hadsereg állása Erdélyben. Visszatekintés.)

Brassó bevétele után mutatkozott Bemnek rendező tehetsége legszebb fényében. Mindegyik gyalogzászlóaljnak s mindegyik huszárosztálynak hátra maradt egy-egy zöme (cadre), mely a sereg javából választatott, s teljes tisztikarral volt ellátva. A székely ujjonczokkal egészittettek ki ezen testek, s igy két-három heti időközben uj zászlóaljak alakultak, melyek jól begyakorolva, a hadi szolgálatra készen állottak. Ezen zászlóaljakat a hadügyminiszterium következő számokkal látta el: 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. Ezeken kivül még 10 tartalék határőr-zászlóalj alakittatott, székely nemzetőrökből, melyeket sajnos, hogy nem lehetett lőfegyverekkel ellátni. — Maguk a zömeknek egy része is csak lándzsákkal volt felfegyverkezve. A lovasság rendezése ugyan lassabban haladt, de mégis eredménynyel. Marosvásárhelyt lőporgyár állittatott, Kézdi-Vásárhelyen is volt ilyes, és az itteni ágyu-öntőde nagy mérvben kiterjesztetett. Az országos községek folytonosan dolgoztak a csapatok felruházásán és felszerelésén; szóval, mindenfelé egység és mozgalmas tevékenység uralgott, s csak félévi harczi szünet kellett volna, hogy Erdély második Kau-

kázzá tétessék, bevehetlenné bármily nagy hatalomnak. Bemnek politikája: az idegen nemzetiségeket amnestiával megnyerni, az egyedül czélszerű volt, mi onnan is kiviláglik, hogy az oláhok, Szeben bevétele után a topánfalvi hegyekbe visszavonultak, s a magyarokkali kiegyezésre készeknek nyilatkoztak. A hunyadmegyei és hátszegvidéki oláhok, Bem által, Bánátba vonulásakor lefegyvereztettek. A vidéken lakó szászok tisztelték, szerették Bemet, és serege előttük lassankint a valódi nemzeti védsereg tekintélyére jutott. De a sors másként akarta, s eszközül a magyar kormány tagjait választotta. Ezek Kossuttal élükön nem adhattak elég hálát Bemnek, mert csak neki köszönhették, hogy télen át nyugodtan vitatkozhattak Debreczenben, s mert Bem hadseregének erőkifejtése tette lehetővé a magyar hadsereg fegyverének Tisza melletti eredményét. Azonban ha valaki genialis tetteivel, azon urak középszerüségén fölülemelkedett, irigykedtek reá, s azon törekedtek, hogy fondorkodás által gyengitsék. Igy volt ez Erdélyt illetőleg is. Kossuth, kormánybiztosa, Csányi által Bem amnestiáját érvénytelennek nyilvánitotta, a hazaárulók megbüntetésére mindenfelé vérbiróságokat állitott fel, s azoknak javait lezároltatta. Ez épen oly haszontalan, mint politikátlan tett volt; mert a reactionarius párt főnökei ugy is a császáriakkal Oláhországba futottak, a másodrendü vezetők pedig, könnyebben voltak kegygyel, mint szigorral, számunkra megnyerhetők. Különben is még az oláhok nem voltak egészen lecsendesitve, nem voltak egészen lefegyverezve. Ily jelenetekkel szemben, s minden megfontolás daczára, Csányi — különben eszélyes és igazságos ember — nem szünt meg a Kossuth által elrendelt intézkedéseket életbe léptetni, s csak a katonai főkormányó erélyes ellenintézkedéseinek, a ki az erőszakos rendszabályokat teljes erőből gátolta, — lehet köszönni, hogy azon vérbiróságoknak oly kevesen estek áldozatul.

Bem volt az első, a ki a magyarországi ügyállás valódiságáról, a külföldet, barátjához a franczia köztársaság alelnökéhez, ugy szinte a bukaresti és constan-

tinápolyi franczia és angol consulokhoz küldött jelentéseivel felvilágositotta, és utat egyengetett Magyarországnak a portávali barátságos viszonyához. Szándoka volt a szultánhoz fényes követséget küldeni, s ismét a kormány késlekedése volt oka annak, hogy a küldöttség, állitólag készpénzhiány miatt — nem készülhetett el elég idején. Hihetőleg — a mint a következmény is mutatta, nem maradt volna ezen lépés eredmény nélkül Magyarország sorsára nézve. Meg vagyunk győződve, hogy Bem a diplomatia daczára, vagy talán ennek segélyével, módot és utat talált volna czéljainak eléréséhez. Általában Bem minden eredményeit egyedül csak szellemének és erélyének köszönhette; a magyar kormány inkább akadályára volt vállalataiban, mintsem segélyére, s az ő erős meggyőződése, s az igazság és szabadság iránti tántorithatlan hűsége volt szükséges ahhoz, hogy a kormánynyal már előbb nem szakitott, mint ezt — sajnos hogy már későn — az által tette, hogy egész Erdélyt ostromállapotba helyezte, s ez által a kormánybiztosoknak, ezen vészmadaraknak, kik aranyat akartak gyüjteni ott, hol burjányt veteményeztek, — hatáskörét felfüggesztette. Erdélyben azon veszedelmes emberek közül kivételt érdemel, a mivelt és mély belátásu Berde Mózses.

Bem már Nagy-Szebenben kapta azon parancsot, hogy Erdély elfoglalása után Bánátba vonuljon, hogy Magyarországnak ezen részét is megtisztitsa az ellenségtől. Brassóból már ezen irányt követte, azonban egészen más — alább felhozandó — okokból, mint Kossuthéi voltak. Előbb azonban Károlyfehérvárt akarta, ha nem is bevenni, legalább bekeriteni. Ezen kettős czél elérése tekintetéből, vöröstoronyi szorosnál történt második összecsapás után, seregének zömével, Brassóba sietett, s a Bánátba szánt hadtestet, Bánfy János ezredes vezénylete alatt, előlegesen Szászvároson át, a Kemény ezredesnek Kolozsvárról Tordán át megérkezett csapataival pedig cernirozott. Márcz. 31-én 1849-ben egész tűzerővel lövette az erősséget, s feladását követelte. A parancsnok, August ezredes, megtagadta a kivánatot, s igy az erősséget

ostromló sereggel kellett féken tartani. Ezen hadtest a következőkből állott:

Gyalogság.

A 32. zászlóalj	1000 ember
Két zászlóalj-törzs	1200 „
Aranyosszéki önkénytesek	200 „
	2400 ember

Lovásság.

1 divis. tartalék Mátyás-huszár	160 ember
Aranyosszéki önkénytesek	60 „
	220 ember

Tüzérség.

Eleinte csak 6 hatfontos ágyu, melyhez utóbb Aragról 4 hatfontos, 3 háromfontos, 2 huszonnégyfontos ágyu, 2 harminczfontos és 2 hatvanfontos mozsár érkezett.

Ezen csapat csakugyan igen gyönge volt arra, hogy az erősség ellen komoly támadást lehessen intézni, s azért történhetett, hogy az oláhok Janku alatt a külerődöket elfoglalhatták, s innen magukat készlettel elláthatták. Az ostromló sereg fölötti parancsnoksággal, s az ostrom körüli intézkedéssel april 20-án a hadügyminiszter tábornoksegéde, a katonai tudományáról és erélyéről hires Stein (utóbb Törökországban Ferhad basa) ezredesre bizatott. Kemény ezredesnek pedig ismét a kolozsvári parancsnokság adatott át.

Ha Marosvásárhelyről a Marosvölgyben lefelé megyünk, nehány órányira Csombordon tul, a Maros jobb partján egy nyilt városkát találunk, melyszéles, kövezetlen utczáival, fazsindely és zsuppal, s csak kivételesen cserépzsindelylyel födött házaival a belépőnek mindjárt elárulja a magyar várost. Ezen városnak (Károly-Fejérvár) a rómaiak Alba Juliájának közepette fekszik a török időből még Bazarnak nevezett vásártér, s ezen át vezet a városon és a váron átkanyargó meredek s köves, Kolozsvárról Szebenbe vezető országut. A Maros mellett, mintegy negyedórányira lejebb, felszik Maros-Portus, magyar-oláh lakosságu helység, kamarai sóraktárral. Károlyfehérvár meglehetősen közepén fekszik Erdélynek, a két főbb

várost, Szebent és Brassót Dévával és egyszersmind Magyarországgal öszszekötő országutban, épen ott, a hol ez a Maros vizét átszeli, melyen az ország főkincse, a só elszállittatik. Közelében vannak a zalathnai és abrudbányai aranybányák is. Katonai szempontból itt van a két hadműködési vonal főpontja Erdélyben, ugymint egyik a Marosmenti, másik a Kolozsvárról Szebenbe vezető vonal; tehát egyuttal a kiindulási pont minden a centrumból akár északra, akar délre teendő hadműveletekhez. Már régebben belátták ezt, s Báthory és Bethlen Gábornak itt volt középkori vára, a hová a hazafias magyarok a Hunyadiak sirját jártak látogatni. Negyedik Károly császár ezen várat valódi erőddé alakittatta át. A vár falai alatt casamaták voltak, de a régi rendszer szerint épitve, igen szűkek. Az erődön azonban épen ugy, mint Budán, a nyugatnak fekvő dombok uralgnak, igy tehát, elégséges emberszámmal és hadiszerrel könnyen bevehető. Az őrség akkor 2000 rendes oláh katonaságból, nehány század szászokból és fél escadron Max könnyü lovasságból állott. A várparancsnokságot, az előbbi parancsnok megbetegedésével, az előbbi marosvásárhelyi parancsnok, August vette át, ugyanaz, a ki nejével együttesen a marosvásárhelyi nőktől ékszereiket rabló módon elvette, s kinek azért elég oka volt, az elkeseredett magyarokkali találkozástól őrizkedni.

Puchner itt, épen ugy, mint Windischgrätz Budán, feltalálta, azon embert, a ki személyesen levén compromittálva, magát lehetőleg védelmezendi. Különben ezen ember öreg és gyenge, de igen tevékeny volt, s hiányzó belátását pótolták a várbeli tüzér és várnoktisztek ismeretei. Kétségkivül már aprilban elfoglalhatta volna Bem a várat, de őneki továbbható strategiai tervei voltak, s a magyar kormány sokkal elbizottabb volt, hogysem egy mindenesetre használható helyecskével gondoljon. Bem tehát parancsot kapot a Bánátba vonulásra, s igy Károlyfehérvár és az oláhok ezuttal figyelmen kivül hagyattak. Eleinte itt Kemény alezredes parancsnokolt, s megtette a lehetőt, hogy a várőrséget zabolán tartsa, különösen miu-

tán utóbbi néhány kirohanásának vitézül lett visszaverésével nyugodtan maradt. Aprilban a kormány Stein ezredest bizta meg az ostrom vezetésével. Ez belátást, ismereteket és haditapasztalást hozott magával, de nem azt, a mi főleg kivántatott; jelentékeny ostromágyukat, s igy kénytelen volt csak az erősségnek lehető szoros elzárolására szoritkozni. Stein most nagy erélylyel egy kis ostromló csapatot alakitott, ezt toborzotta és felszerelte, Maros Portusban fegyverigazitási műhelyt állitott fel, gyutacsokat készittetett. Vajda-hunyadról bombákat rendelt, ágyu telepeket szereltetett, s Nagyváradról egy gyujtó ágyutelepet hozatott; de mindezen intézkedések mellett sem lehetett rendszeres ostromot kezdeni. Csakis Arad és Deés eleste után kapott Stein négy huszonnégy fontos ágyut és négy mozsarat; de már ekkor junius közepe volt, s a kedvező idő elszalasztatott. Mind e mellett futóárkok gyors megnyitásával még czélt lehetett volna érni, de egy részről Janku folytonosan háborgatta a zároló csapatot, más részről pedig az oroszok már Erdélyben voltak, Stein pedig még egy pár drága hetet töltött el az ostrom előkészületeivel. A lövetés julius közepén kezdetett meg. Huszonnégy órai lövetés alatt, a pénzügyi hivatal, a püspöki vár, a szertár, s Báthory csillagdája leégett, s midőn Stein az őrséget feladásra szóllitotta, azon választ kapta: „hogy még nem tétetett elég a katonai becsületnek.“ Mindenki szükségesnek látta most már a lövetés folytatását, de hiányoztak a töltött bombák, s az őrség már értesült az oroszok előnyomulásáról. Károly-fehérvár tehát kisiklott a magyarok kezéből. Valjon Steinra vagy a kormányra háritandó-e e miatt a vad? nehéz elhatározni; annyi bizonyos, hogy Stein az egész hadjárat alatt kitünő tevékenységet tanusitott, jogosan tiszteltetett, s bizonyára mindig a legjobbat akarta, habár irigyei s járatlanok nem késtek a károlyfehérvári őrség irányábani lovagias magaviseletét árulásnak bélyegezni. Bizton állitható, hogy Stein annak idején urává lesz a várnak, ha elég jókor megküldik neki a szükséges eszközöket; igy azonban a végzet ellenünk intézkedett, miután utóbb az oroszok Károlyfehérvárt felmentették.

Déva várának ostromlása és zárolása Forró ezredesre bizatott, kinek 2000 ember és 6 ágyu volt rendelkezésére. A vár, melynek eredete Trajan idejéből való, mint már fölebb emlittetett,— a Maros balpartján, mintegy 800 láb magas, meredek sziklán fekszik, ép ugy mint egy sasfészek, s Déva városán és az alatta elvonuló országuton uralg. Az 1844-ik évben épült, igen vastag bástyái vannak, s ámbár jelentéktelen kiterjedésü, mégis majdnem megközelithetlen fekvésénél fogva, nem egy könnyen bevehető. Forró ezredes, midőn Bem a Bánátba vonult, 1500—2000 fönyi zászlóaljjal megszállotta Déva várost, s a körülfekvő magaslatokat, és a vár parancsnokát, Kudlich főhadnagyot megadásra szólitotta fel. Ez azonban bizva Leiningen császári tábornok biztositásában, a ki rövid időn felmentését igérte, miről sem akart hallani, s a magaslatot védő zárvivókra, ugyszinte a városra is irányzott lövésekkel válaszolt. A vár parancsnoka katonai szempontból elismerést érdemel; mert képes volt 200 ember őrséggel, csekély élelmi készlet, s vizhiány mellett, három várágyuval s néhány kisebb lőfegyverrel, magát négy héten át Forró ezredes ellen védelmezni. Egyuttal erélyes magatartásával Déva lakóit folytonos félelemben, Hunyadmegye oláh lakosságát pedig éberen tartotta. Nem mehetett két egyén az utczán együtt, nem világithatott gyertya az utczára, nem mutatkozhatott honvéd az utczán a nélkül, hogy ne röpittetett volna le egy 18 fontos golyó, a békés polgárokat más hely keresésére kényszeritendő. Igaz hogy ez gyakran nem volt egyéb, miut lőporvesztegetés, katonai henczegés; de ez tetszett az oláhoknak, pedig ezeket ébren kellett tartani. Forró ez ellenében nem sokat tehetett, mert ostromágyuit csak május végével kapta meg. Midőn ezek megerkeztek, már Kudlich készlete elfogyott, a legénység scorbutban szenvedett, szökések fordultak elő, s a vitéz harczos jónak látta, igen tisztességes feltételek mellett capitulálni. Május 24-én katonai tisztességgel való kivonulást nyert, betegeiről és sebesülteiről gondoskodtak, katonáinak egy havi zsold kifizettetett, s ezek a fegyverletétel után háboritlanul vonulhattak Temesvárra.

Bem tábornok időközben Bánfy ezredes alatt előre küldött csapatait a hátszegi völgyben utolérte, s velük együtt Hátszegről a hires Vaskapun átnyomult. Ezen helyet két zászlóalj bánáti határőrök, több rendü ágyuval tartották megszállva, azonban Bem közeledtével a szoroslat kijárásánál levő Vaiszlova állomásba huzódtak vissza.

Itt azonban két órai csatázás után, az ellenség szétszóratott, négy ágyut, számos halottat, sebesültet és foglyot hagyván hátra. Erre Bem benyomúlt Bánátba s ott is győzedelmeskedett. Forduljunk még egyszer Erdély felé.

Az őrségi és ostromló csapatok többfelé lett küldésével, a Czetz tábornok alá rendelt sereg jelentékenyen meggyöngült, s gondoskodni kellett a kiegészitésről. Ennél sokat segitett Gál Sándor ezredes tevékenysége, és sikerült is a sereget tekintélyt-parancsoló számra emelni. Ezen szám, az oláh és szász ujjonczoknak, kiket a kormány, az erdélyi katonai főkormány ellenmondásai daczára besoroztatott — hozzáadásával 30,000 emberre ment. Kézdi-Vásárhelyen 70 különbféle nagyságu ágyu öntetett, Nagybányán, Szebenben, Kézdi-Vásárhelyen lőpor, Kolozsvárott, Nagybányán, Marosvásárhelyen, Szebenben és Kézdi-Vásárhelyen gyútacsok gyártattak, Kőhalmon nyergek készittettek, Marosportusban Stein ezredes felügyelete alatt lőfegyverek igazittattak ki, a székelyföldi végszorosok, mint Gimes, Tölgyes, Ojtoz, Bozza és Tömös, északra Tihucza földhányásokkal erősittettek meg; végre Déva vára átadásra kényszerittetett. Szóval, mindenfelé a legnagyobb tevékenység, mozgékony harczi élet uralgott. E mellett a legyőzött oláhok és szászok nem panaszolhattak, sem zsarolásról, sem elnyomásról, mert uj tisztviselőiket maguk választották, s ezek által ügyeiket egészen önállólag vezethették. A beszállásolás s a sereg számára tett szállitmányok készpénzzel fizettettek, vagy pedig az adóba lerovattak, a hirlapok teljes szabadsággal közölhették mindennemü czikkeiket; szóval, az emberiség és szabadság szelleme uralkodott az egész országban. Csak egy esetben, Roth lelkész elitéltetésénél, volt kénytelen a

katonai főkormányzó sajnálkozni, hogy idejekorán nem értesittetett, hogy ezen, a kormány főbiztosa által elrendelt intézkedést megakadályozhatta volna; mert a többiek, a kik a rendkivüli törvényszékek által elitéltettek, kevés számmal voltak, s ezek is bebizonyult rablógyilkosok, gyujtogatók stb. Sőt maga Roth lelkész sem méltó mentegetésre; mert már egyszer elfogatott a magyarok által, s azon igéret mellett, hogy békén marad, szabadon bocsáttatott — s gyülölsége és boszuvágya mégsem hagyták őt nyugton maradni. Másodszor is elkezdte az elbizakodott a magyarok elleni keresztes hadat a községekben a szószékről hirdetni s maga is népfölkelést vezényelt Ebesfalva és a székelyek ellen. Igy tehát nemcsak adott szavát szegte meg, hanem Bem első amnestiája ellen is vétkezett, s igy mint hazaáruló, joggal itéltetett golyó általi halálra. Halála egyébkint méltó volt a mivelt és szilárd emberhez, s csak sajnálni lehet, hogy ily szellem, ennyi tudomány, ennyi akaratszilárdság, ily vaskövetkezetesség oly rosz ügyhez szegődött, a milyen az osztrák fekete-sárgaság. A szász lakosok maguk is nyugalmat és békét óhajtottak, s a magyar kormányzattal megelégedettek voltak; a városokban az által nyilvánult a rokonszenv, hogy a szász hölgyek a magyar tisztek által adott tánczvigalmakon szorgalmasan megjelentek, az előbb gyülölt csárdást is tökélylyel tánczolták, s hogy még Szebenben is a honvédtisztek és szász leányok között többrendü házasság kötetett.

Hadseregünk 1849. május hóban következőleg volt az országban elhelyezve:

Beszterczénél a az északi szorosoknál	6000 ember	14	ágyuval
Székelyföldön:			
Tölgyesnél	2000 „	4	„
Gimesnél	1000 „	4	„
Ojtoznál	2000 „	6	„
Bozzánál	1000 „	4	„
Csik Szeredánál	1000 „	6	„
Kézdi-Vásárhelynél	1000 „	6	„

A brassói kerületben:

Sömösnél	2000	ember	6	ágyuval
Törcsvárnál	1500	„	4	„
Brassónál	2500	„	6	„
A szebeni kerületben:				
Vöröstoronynál	2000	„	6	„
Fogarasi várnál	1000	„	—	„
Szebennél	2000	„	12	„
Ezek között egy lengyel század.				
Medgyesnél	1000	„	—	„
Károlyfehérvárnál	3000	„	12	„
A hátszegi kerületben.				
Dévánál	2000	„	6	„
Hátszegnél	800	„	—	„
A kolozsvári kerületnél	6000	„	12	„

Ezek között 3000 nemzetőr, a Rákóczyönkénytesek, az Ormayvadászok s egy zászlóalj lengyel.

Összesen 31800 ember, minden fegyvernemet összevéve pedig 110 üteg.

Miután az itt fölsoroltak között 8000 ember lándzsával volt fölfegyverezve, 3000 önkénytes pedig teljesen fegyvertelenül állott, harczképes haderőnk számát csak 20000 emberre és 110 különböző kaliberü ágyura. Ezenkivül meg a fegyveresek mind önkénytesekből állottak, mert a hadsereg magva, számra mintegy 10000, Bemmel Bánátba ment s ott később igénybe is vétettek, s csak a 11. zászlóalj és a Würtemberg-huszárok jöttek vissza Erdélybe.

XIII.

(Bem bánsági hadjárata. — Ütközet Vaiszlova alatt. — Ütközet Kiszető alatt. — Temesvár megszállása. — Fejértemplom — Petrilova és Szászka. — Puchner e tájról is Oláhországba üzetik. — Perczel tábornok Pancsova alatt befejezi a Bánság és Bácska meghóditását Titelig. — Bem politicai működése Bánságban. — További hadi tervei. A Szemere-minisztérium megsérti és ő visszatér Erdélybe. — Visszapillantás.)

A vaskapui szoros megrohanása után Bem még Vaiszlova alatt ütközött meg az ellenséggel, mely alkalommal az ifju székelység különösen az által nyerte meg hajlandóságát, hogy a nélkül, hogy csak egyetlen puskát is elsütöttek volna, — derékig vizben járva, átgázoltak a Ruszkiczán és a tulsó parton sorba szedett ellenséges ágyukat minden teketória nélkül szurony hegyével kezükbe ejtették. A 78. honvédzászlóaljból vált eme hős csapatnak, négy közvitéze, névszerint Deák Máté, Nagy József, Nagy Imre és Szabó Márton egy egy ellenséges ágyut foglaltak el, a többit meg bajtársaik. Vaiszlováról Bem Karansebesre indult, a hol a határőrök ujjongva fogadták mint szabaditót a katona járomból. Hadd következzék itt Bem eredeti jelentése, melyet április 17-éről Karansebesről Kossuthhoz intézett.:

„Elnök ur! Karansebesen vagyok, hova csak az imént szálltunk, miután az ellenséget Vaiszlova alatt megvertük, honnan 50 halottat és 2 állásbeli ágyut vesztve megfutott. Hadi ereje 2000 ember rendes katonaságot és 15 (?) ágyut (alkalmasint 5-öt) tett. Az ezen foglalásomból származó

előnyök nagyon jelentékenyek, mert ennek folytán a közlekedés Temesvár és Orsova közt meg van szakitva és mi parancsolunk a ruszkabányai öntődékkel; ezek látták el csaknem egyedül mindenféle lőszerrel az ellenséget. most majd bennünket látnak el vele, és pedig naponta százasával. Legtöbbet annak örülök, hogy ezen vállalatom alkalmával mindössze csak 9 század székelyujonczot vittem csatába, kik sajátképen csak most állták ki az első tüzpróbát hősiesen megállván a gáton s legyőzvén az ellenség gyakorlott sorkatonaságát.

A bánsági határőrök tegnap közeledtünkre odahagyták tüzhelyeiket, de ma már csapatostul szállinkóznak vissza és szelid bánásunkon álmélkodva hódolásra jelentik magukat; nem hiszem, hogy az osztrákok ezentúl is akadjanak e tájon olyanokra, kik őket vakon kövessék.“

Karansebesről Bem Lugosra indult, a hol néhány huszárnak arra száguldozása elégséges volt, miszerint Leiningen tábornok előhadát, ki Temesvár felől 6000 emberrel utban volt, visszavonulásra birja. Csaknem ugy látszott, mintha Bem puszta neve is elégséges lett volna, az ellenség meghátráltatására. Itt következik megint saját jelentése:

„Lugos ápril 19. Elnök ur! Lugoson vagyunk. A fogadtatás, melyben itt részesültünk, tanubizonyság azon lelkesültségről, melynél fogva az idevaló papság feje pláne a sik utczán térden állva várakozott reánk, hogy üdvözöljön bennünket, szabaditóit. Az ellenség, ki Lugost megszállva tartá, közeledtünkre kereket oldott. Mindakét, Temesvárra vivő ut irányában lovassággal vétettem üzőbe, Elnök ur meg lehet győződve róla hogy egyetlen percznek alkalmát sem mulasztandom el az ellenség megsemmisitésére, csak azt sajnálom, hogy az ellenségben nem mutatkozik valami nagy kedv, előttem helyt állani.

Közben gondom van reá, hogy két tüz közé szoritsam.

(Az április 26-ról való 89. számú Közlönyből.)

Bemnek ugyanis Bánságra szálltában az volt terve, hogy a Leiningen hadtestének az Oláhországból utban

levő Puchnerfélével való egyesülését meggátolja. E végből Karansebes alatt a kettő közé ékelé magát és hadi czélját műveleteinek villámgyorsasága és azáltal, hogy hirtelen meg tudott jelenni ott, hol legkevésbbé sem várták, — teljesen elérte. Ez volt oka annak is, hogy nem vette utját Facseten át, merre csak Pereczy ezredes csekély hadoszlopa indult u. m. a 11. zászlóalj, Kresz-chevauflegers-ek két ágyuval, a többi hadaknak zászlóaljonként történendő beérkezését várva.

Leiningen tábornok Temesvárról Rékason át Kiszetóig Bem elejbe került volt, és Lugost készült megszállani, midőn a város elfoglalásával megelőzte. De Bem Leiningen hadtestének egy csapással való megsemmisitését forralta s e végből Vécsey tábornoknak, az Aradot ostromló had parancsnokának Vingába megüzente, szállja meg tüstént Rékast. Ha e rendszabály foganatosittatik, ugy Leiningen Temesvár felé elesik menekvési utjától és vagy meg kellett volna adnia magát összes hadtestével, vagy pedig a Béga és a temesvári csatornába szoritják vala.

Vécsey tábornok ezen utasitásnak fájdalom! nem felelt meg — és igy Leiningen a Kiszető alatti jelentéktelen ütközet után bántatlan visszavonulhatott Temesvár sánczai közé, Bem nyomban követte és megrohanta Temesvárt, a hely körülzárolására Pereczy ezredest egy hadtesttel oda rendelve. Itt következik nehány a Freydorf alatti táborából kelt jelentés (L. a Közlöny május 10. és 11-éről való 101. és 103 számaiban.)

„Freydorfon, a Temesvár alatti táborból, május 6-án 1849. Ép e percben érkezett Bem tábornagyhoz azon örvendetes hir, hogy az alatta való sereg egy része, Arange Vilmos huszárőrnagy vezérlete alatt egy órai kemény csata után elfoglalta Oraviczát. Az alája adott katonaság 1 század gyalogságot, 3 szakasz lovasságot és 2 ágyut tett. Az ellenség hadserege $1^1/_2$ zászlóalj Sivkovich gyalogos és határőr, valamint némi sorlovasságból állott. Részünkről nem esett el, és nem sebesült meg egyetlen ember sem;

az ellenség közül 4 lovast és 1 Sivkovich zászlóaljbeli gyalogost foglyul ejtettünk."

Freydorf, május 3. Maig semmi különös dolog nem adta elő magát táborunkban, ma délután azonban a várőrség kirohanást tőn a Józsefváros felől. Bem épen kémszemle alá vette e városrészt és vakmerősége mián majd hogy ellenség kezén nem rekedt. De huszárjai kantáron fogták paripáját és őt közre fogva elvágtattak vele. Bem csatarendbe állitott bennünket s $2^1/_2$ órai ágyuzás után az ellenség tetemes kárt vallva visszavonult. Mi 3 ágyuvontató lovat vesztettünk.

Később junius 8-án, az őrség megint kirohanást tőn, mely azonban szintén véresen visszautasittatott és ez alkalommal a mi részünkről Győry hadnagy különösen kitüntette magát.

Többi hadaival Bem Uj-Pécs és Nagy-Becskereken át összeköttetésbe helyezte magát a Perlasz alatt álló Perczel tábornokkal és Csákova, Denta és Verseczen át az Orsova táján Oláhországból Fejértemplomnak indult Puchner elé került. Ez Fejértemplom alatt kivált a Károlyi alezredes alatt volt huszárok vitézsége folytán május 8-án megveretett és szintugy Petrilova alatt május 10-én, aztán Szászka alatt, hol még egyszer iparkodott megvetni magát, ujból visszaverték és május 16-án Orsován keresztül megint Oláhországba szorittatott. Bem jelentése a május 20-ról való 110 számu Közlöny szerint ekként hangzott:

„Bem tábornagy hadseregfőparancsnok orsovai fő-hadi szállásáról 1849-iki május 16-ról irja:

Különös szerencsének tartom, az ország kormányzójának jelenthetni, hogy isten segitségével sikerült a Bánságot nagy áldozatok kikerülésével Magyarország számára visszahóditanom. A merre csak közeledtem, az ellenség oly sebesen s oly messzire elillant, hogy nem birtam utolérni, Orsovát pedig megszállottam egyetlen kardcsapás nélkül. A nép mindenütt barátságosan fogad bennünket, mert a karansebesiek példájából tudja, hogy csak javát akarjuk.

Az ellenség nagy erővel volt: katonasága kevés hijával 14000 emberre ment és 40 ágyu volt vele; éjszakának idején odahagyta Orsovát és Skella Gladova alá, Oláhföldre vette utját. Én az ellenség ilyetén határszegése ellen tiltakoztam a török pasához intézett sürgönyöm utján, és felszólitottam őt a népjog tiszteletbentartása, megóvása és ennélfogva a földjükre átcsapott hadtest lefegyverzésére.

A sereg, melyet a Bánságból kiüztem, Puchner régi hadteste, a temesvári őrség egy része és két zászlóalj gyalog határőrből állott. Az ellenség már jórészt kiszivta összes erejét a szerencsétlen népnek, mert a hádi szolgálatra alkalmas egyéneket mind elhurczolta magával és csak aggástyánokat, fehér népet és gyermekeket hagyott meg a ház körül.

Kötelességemnek ismerem, ez alkalommal megemliteni, hogy ezen műveleteim folytában Perczel tábornok készségesen és serényűl volt segitségemre; nem szólok bátorsága és tehetségeiről, mert ezek nyilván valók; de megvallom, hogy az ő közreműködése nélkül, ezen feladat ily gyors sikert nem ért volna.

Már most csak Temesvárt kell még meghóditanunk; a várat már oly szorosan körül fogtuk, hogy az őrség biz onnan nem jöhet ki többé, ha csak a végre nem, hogy lerakja fegyvereit. Az őrség kirohanással próbált szerencsét. Ebbeli kisérletei mindannyiszor vissza lőnnek vetve a vár megszállásra oda rendelt hadtest által és hiszem, a legutóbb tett kisérlete óta többé nem igén meri majd megpróbálni. Az ellenség visszaverése alkalmával Pereczy alezredes, különösen kitüntette magát, és fősikerét teszi majd az őrség merőben elcsenevészedése. 15 az ellenség részéről való katonát, kiket Orsován foglyul ejtettem, a várba küldöttem, hogy a várbeliek lássák milyen sorsra jutottak azok, akiknek a várat felszabaditani kellett volna; azt hiszem ez csak siettetni fogja a vár feladását, közben Perczel Nagy-Becskerekről Pancsova alá került és az erőditett helyet ostrommal megszállta volt.

Eszerint tehát a Bánság 20 nap alatt vissza lőn hóditva, egy császári hadtest Temesvár alatt körülszoritta-

tott, másik Oláhföldre üzetett, a ráczok és szerbek Titel alatti állásukra szorittattak; oly siker, melyet csak is egyedül Bem lángeszével párosult tetterejének lehetett köszönni. Sajnálatos ránk nézve, hogy ez emlékezetes hadjáratot nem vázolhatjuk részleteivel is, de mi nem valánk szemtanui a benne végzett tetteknek; az a kevés azonban, mit Róluk e helyt nyujtunk, oklevelekkel begyőzhető merő igazság. Bem sikerei nem téveszték hatásukat a bánsági németek és határőrökre. Lelkesedésük oly fokra hágott, hogy a maguk jószántából saját költségükön állitottak sikra egy zászlóaljat, Franzensberg hegységet Bemhegyre keresztelték, az előfogatokat s egyéb a sereg körül szükségelt fuvart ingyen szolgáltatták és a ruszkabányai öntő műhelyekben nyakraföre ágyugolyót öntöttek. De Bem meg is szüntette volt ám itt is, valamint Erdélyben, a határőri intézményt és a határőrcsaládokat felszabaditotta a katonai önkény járma alól, a széles hazának szabad polgáraivá tevén őket. Ebbeli intézkedése oly kedvező hatást szült, hogy 2000-nél több határőr Oláhföldről legott megtért tüzhelyéhez. Azután még a só árának leszállitásával nyerte meg Bem a bánságiak jó indulatját. És mégis neheztelt rá a magyar kormány, kivált a legutóbb felsorolt intézkedéseért. Bem azonban ki nem vétette magát sodrából: május folytában szervezte az összes Bánságot, kiaknázva mindent, ami seregének valamely tekintetben hasznára válhatott; teszem, Alibunáron salétrom gyárt állitott. Söt Bem még tovább terjeszkedett gondolatával. Ugyanis 10000 főnyi hadtesttel Péterváradnak nyomulni, e vár és Baja közt aztán a Dunán átkelni és Györnek fordulva, Bécset fenyegetni volt szándékában, de aztán hirtelen délnek fordult, Horvátországot és a tengerpartvidéket meghóditotta és Fiumét megszállva a külföld, jelesül Olaszországgal való összeköttetést helyre állitotta volna. Ez oly terv volt, melynek következményei, sikerültének esetében, kiszámithatlanok valának, és sikere annál valószinűbbnek látszott, mert akkortájt a hadi szerencse a nagysarlói és szőnyi diadal folytán a legszebb kilátásokkal kecsegtette a ma-

gyar fegyvereket. De a kormány megtagadá Bemtől az e végre szükségelt pénz, mivel ő nem bánt valami nagyon kimélve és azonfelül mindenféle ármányhoz folyamodott Bem terveinek meghiusitására.

Bem továbbá nagybani fegyverszállitást rendezett a Dunán, és a Belgrádon székelő külföldi consulok, valamint az orsovai pasával politikai ismeretséget kötött, utóbb Kossuth csakis ennél fogva ejthette módját Oláhföldre menekülésének. Közöljük e részben a május 24-éről való, 113 számú „Közlöny"-ből azon érdekes tudósitást, melyben Kiss Sándor kapitány számot ad arról, hogy mint járt el Osman pasához, a török figyelő hadtest főparancsnokához Uj-Orsovára lett küldetésében:

„Tábornok, főparancsnok úr!

Az általunk tegnap vett szóbeli rendelet folytán Uj-Orsovára mentünk, a hol is hogy a Duna innenső széléhez értünk, miután az átellenben levő sziget török őrségének jelt adtunk volt, legott 24 török katonával megrakott dereglye evezett felénk a városból, köztük volt még Hasszan Effendi őrnagy, a pasa veje és Ali Soleiman tüzér-kapitány, kik uj-orsovai parancsnok, Osman pasához vezeténék bennünket. Midőn a Duna közepe tájára értünk, (a török tisztek magyarázata szerint) tiszteletünkre az uj orsovai várra és a pasai lakra kitüzték a török lobogót; mi pedig a várba érve s az en parade sorakozott őrség közt végighaladva bevezettetének Ozman pasához, aki talpon állva fogadott bennünket s a kölcsönös üdvözlés után meghallgatta, voltaképp mi ügyben küldettünk hozzá. Minthogy a neki szóló leveleket emberei közül egy sem tudta leforditani, azokat feltörötten visszajuttatá kezünkhöz, megmagyarázásukat kérve tőlünk. Mi elolvastuk és tudattuk vele, hogy az első levélben tábornok ur független kormányunk nevében felszólitja (a pasát), hogy miután az ország független kormánya most már másodszor jutott azon kellemetlen helyzetbe, misszerint észrevette, hogy ellenségeink, az osztrák hadak már másodizben menekültek fegyverestül török földre, a fényes porta pedig ezen fegyveres átszállást eltüri és az által mintegy közvetve ellenséges szándékot

tanusit a független Magyarország ellen, hasonló ellenséges szándék viszonzásának kikerülése végett a magyar kormány azt ohajtja, hogy az összes osztrák hadtest lefegyvereztessék, fegyverei s ágyui adassanak át tábornok úrnak, a legénység pedig mig sorsáról további megállapodás nem történik, hadifoglyul tartassék.

Erre elolvastuk a második levelet, melynek értelmében az osztrákoktól elorzott két gőzös és három remorqueur mint magántulajdon visszaköveteltetnek, végül elolvastuk a harmadik levelet, melyben tábornok úr felszólal a Duna tulsó feléről hadainkra intézett ágyulövések miatt. Mind a három levél meghallgatása után a pasa szóval igérte hogy tábornok ur kivánsága szerint fog cselekedni. Még abban a perczben tovább szállitotta a hozzá intézett ügyet.

Miután még török szokás szerint kávé és dohánynyal jól tartott, és barátságos kézszoritással elbocsátott bennünket, még a jó szomszédokhoz illő egyetértést és látogatásunk gyakori ismétlését sürgette és a maga részéről engedelmet kért, miszerint ő is meglátogathasson bennünket. Végül tiszteletteljes üdvözletét küldi meg általunk tábornok urnak és az összes hadseregnek, le az utolsó közlegényig.

Emlitést érdemel az is hogy midőn apróságokat vásárolva bankóval akartunk fizetni, a kereskedők a velünk volt török tisztek hallatára kértek bennünket, hogy ne osztrák, hanem magyar bankóban adjuk meg a portéka árát.

Kiss Sándor,
kapitány, a küldöttség elnöke.

Ez oly okosan foganatositott összeköttetés, a bel- és külügy két magyar minisztereinek ármánykodása miatt fájdalom nem lett továbbra használva. Bem azért nem szenvedett csorbát nagyságában, sem mint közigazgatási tehetség, sem mint a gyakorlat embere és nemes szabadságharczos, és a szegény határőrök, kik a jogokat, miket Bem szerzett nekik, elvesztették az ugynevezett patriarchalis határőri boldogság ellenében, elvesztették meg azt is, hogy sét le-

szállitott áron vehettek, és polgári viszályaikat strázsamesterek és káplároktól kell elintéztetniök — nyilván epedve emlékeznek meg a derék öreg tábornokról! Ha életében nem is találta érni az abbeli elégtételt, hogy szerte hiresnek tudja magát az iránt, hogy az egyszerű nép őt mennyire tisztelte mint barátját és jóltevőjét; legalább a megvesztegethetlen történelem teljes igazságot fog neki szolgáltatni, daczára a Wallensteinok együgyü ivadéka és a bresciai hyéna fitogtatásteljes jelentéseinek!

Midőn látta, hogy mindenfelől csak akadályokat háritanak utjába, Bem csak Kossuth üdvözlésére Nagy-Váradra ment s eltökéllé magában, hogy megint visszatér az előtte oly kedvessé vált Erdélybe. Még junius hó folytában valósitotta ebbeli szándokát a 11. zászlóalj és a Würtemberg-huszárok kiséretében, és hogy Erdélybe érkezett, Kemény ezredes vezérlete alatt nagyszerű müveletet rendelt az oláhok ellen, kik közben ujra megmozdultak volt. Mielőtt e járatban követnők, vessünk még egy pillantást egy a ruszkabányai hámorban talált okmányra, melyből, a nékül, hogy magyarázatra szorulna, a reáctio aljas eljárása nagyon is kiviláglik; az okmány igy szól:

„Hunyadmegye katonai parancsnokságától 43 sz. a Hátszeg october 16-án 1848.

A bekövetkezett körülmények folytán, mert a bányatársulatnak rosz hire terjedt, arra szántam magam, hogy felszólitom, nyilatkozzanak himezetlen világosan: vajjon császári vagy magyar nemzeti érzületűek-e? s e végből küldjenek ide tanácskozásra két egyént, kiknek becsület s zavamra minden tekintetben szabad menedéket igérek.

Azon nem várt esetben pedig, hogy ha a tisztelt társulat ezen tisztességes felszólitásnak megfelelni vonakodnék, majd kényszeritve érzem magamat egy zászlóalj gyalogság, 2 osztály könnyü lovasság és 20000 felkelő sereggel járásukat megszállni, és a felséges császár érdekében eljárni.

Rubel S. K. őrnagy.

„Az ezred-parancsnokságtól 1957 száma.

A ruszkabányai állomás parancsnokának ezennel meghagyatik, adja tudtára a ruszkabányai öntődék kezelőinek, miszerint a szóban levő ágyugolyók öntéséhez haladéktalanul hozzáfogjanak. Ha ezen parancsot netalán nyomban meg nem fogadnák, erről ide jelentés teendő, tőlük minden védelmi és biztossági kezesség megvonandó és más alkalmas intézkedések teendők.

Ennek tudtul adásával egyuttal meg kell nekik mondani, hogy az ily szántszándékos halogatással csak arról győznek meg bennünket, hogy mennyi minden uton módon igyekeznek a cs. k. katonai parancsnokság ellenére cselekedni. Kelt Karansebesen deczember 11-én 1848."

Gerlich s. k. alezredes.

XIV.

(Az oláhok másodizbeni lázongása. — Janku vezérök. — A csatatér. — Az oláhok állása. — A magyarok részéről tett intézkedések. — Az oláhokkal folytatott alkudozások. — A magyar kormány részéről szabott alkupontok. — Drágus. — Hatvani és kétrendbeli szerencsétlen vállalata. — Menekült császári katonatisztek befolyása. — Vasvári. — Az oláhok részéről Abrudbányán véghez vitt kegyetlenségek. - Kemény ezredes hadjárata az oláhok ellen. — Az erdélyi katastrófa vége felé közeledik. — Az oláhok eljárása a legyőzött honvédekkel szemben. — Janku császári ezredes lesz.)

Bem Erdélyt odahagyta, anélkül, hogy az oláhok lázadását teljesen elnyomta volna. Ez oly hiba volt, melyet utóbb keservesen megbánt ő maga, ki az egész oláh mozgalmat sokkal jelentéktelenebbnek nézte, semhogy maga elfojtotta volna, de még inkább a kormány, mely az ősz vezért — hiányos jelentésekből kiindulva — abbeli nézetében nemcsak megerősitette, de a megkezdett alkudozások sikerére való kilátástól eltántoritva eltiltá őt minden tulkomoly intézkedéstől, a felkelők ellenében.

1849-iki május hóban az Alsófejérmegye nyugati vidékei és a zarándi hegyek közé menekült oláhság aztán ujra felüté fejét és a Topánfalva, Bisztra Lupsa és Offenbánya körüli hegyek közt tábort ütött. Mintegy 40000-en lehettek, jobbadán hadi vagy vadászpuskával felfegyverzett felkelő sereg, és a nevezett helyeken oly hatalmasan befészkelték s eleséggel oly busásan ellátták magukat, hogy hegyi fészkeikből a magyarságnak majdnem minden vállalatát meghiusiták, sőt gyakran több kevesebb

szerencsével még kirohanást is próbáltak, Nagy-Enyed, Borbánd, a gyulafehérvári körulzároló hadtest, azután északra Maruczel és Gyalu irányában, Gyulafehérvár ostromát tetemesen háborgatták, és ami legbajosabb volt, őrlánczot kellett miattok állitani, mely Csucsától Bánfi-Hunyad, Gyalu, Kolozsvár, Thorda, Nagy-Enyed, Gyulafehérvár, Szászvároson keresztül Déváig és végre Brádon, Vaskóhn keresztül Nagy-Váradig ért és szertelen sok katonaságot vett igénybe, melynek az oroszokkal folytatott hadakozások alkalmával aztán nagyban érezték hiányát. Ez okozta egy részt azt a sok bajt, melyek az utóbb bekövetkezett eseményeket oly végzetesekké tették. Ez epizód különben oly érdekes és annyira tanulságos, hogy jó lesz részletesebben megvilágitani. Janku, az oláhok vezére, ki maga nevezé magát erdők királyának, bisztrai oláh pópának fia Iskoláit Nagy-Enyeden végezte, ügyvédségre készült, három esztendeig jurátuskodott az erdélyi kir. táblán és azután letette az ügyvédi cenzurát. Sugár magas termetű, meglehetős, kellemes külsejü ember, társaságban igénytelen és sehogysem tűnik fel, de ragyogó szeméből hatalmas elme tüze villog, és népének nyomasztó helyzete egész lényét nemével a buskomorságnak árasztá el, melytől teljességgel soha nem tudott szabadulni. Ha együtt volt barátaival, mindig ez képezte a beszélgetés tárgyát és népének felszabaditása a nyomasztó békókból bármely uton módon, ez volt eszménye. E férfiu eszerint mindenkép arra volt teremtve, hogy egy vad csordán uralkodjék s azt saját akaratához alkalmazkodóvá tegye. A mócz vagy móczán, legfőkép e néven ismerik e nyugotra eső vidéket lakó oláht, a természet vad fia. A polgárosodás fuvalma csak gyöngén érintette és alig van tisztában a keresztyénség első fogalmaival, mikre a pópa, ki ép oly tudatlan, mint ő maga, régi hagyomány szerint és a görög szertartás minden mysticismusával oktatja. A mócz kora gyermekségétől fogva pásztorember, vadász, halász vagy aranymosóként csatangol a havasok közt, s ezeknek ismeri minden zegét zugát, köztük otthon érzi magát. Ruházata és táplálékának egyszerűsége — a vá-

szon ing és gatya fölött rendesen gubát visel, fején meg szertelen magas kucsmát, lábán bocskort és tejjel juhsajttal és mamaligával (kukoriczalisztből sütött kenyérrel) él — és erőben egészségben tartja, azután hogy keveset érintkezik civilizált népekkel, a vele született, ős eredeti vadságából ki nem vetkőzik, és mert az aranyfövenyű folyókban könynyű szerrel jut aranyhoz, kincsszomjas, irigy önző, zsivány lesz, elszigeteltsége pedig magába szálló és boszúvágyóvá teszi. Végül az évszázadok óta gyökeret vert mély gyülölet a büszke felvilágosodott, jómódu magyarság iránt csak egy szikrára szorult, hogy lángra lobbanjon, a vad mészárlás oly véres jeleneteit elé idézve mint ahogy fönebb ecseteltük. Ezen borzasztó drámának második felvonása nem volt kevésbbé véres, mint az első. A különbség köztük csak az volt, hogy amaz a rendszeres intézkedés, a hadviselés elveihez alkalmazott tervszerű működés, az önálló kezelés hijával folyt. Most mindez megvolt a havasok királyában és ama jelenetek csak annál borzasztóbb szint öltöttek a keretükben véghez vitt ördögi kegyetlenség miatt. Janku épenséggel vezérének, arra vala teremtve, hogy ily népet vezéreljen és ezrek akaratát alárendelje önakaratának. Abbeli tehetsége, melynélfogva a népet rábeszélni s elragadni tudta, aranytól csillogó nemzeti viselete és a fény, melylyel magát környezé, tetszett a móczoknak: vakon követék és parancsait annál pontosabban és készségesebben teljesiték, mert jobbadán fosztogatásra, gyilkolásra, az általuk annyira gyülölt magyarok kiirtására szóltak s ekkép a maguk legbensőbb hajlamai szerint valának. Azonfelül Janku ebbeli intézkedései a császár nevében folytak, kinek ez-által hűséget tanusitottak s ekkép meg akarák nyerni jó indulatát. Csodálni való-e aztán, ha a rendetlen csőcselék ilyszerű befolyás következtében szervezkedett, és a zűrzavarból formált egész vált, s a gyáva oláh hatalmas voltának érzetében végre még bátorságra is kapott?

De meg a vidék minősége, melyben az oláhság izgáskodott, sokat tett előnyükre és a magyarok kárára. Mert képzeljünk csak egy sor magas hegyet mintegy

100 □ mérföldre elnyúlva, melyek közt megmászhatlan bérczek, örvényes szakadékok, mély szorosok és szűk beszorult völgyekkel váltakoznak. Ezen hegyek csucsai csaknem egész éven át hóval jéggel boritvák, teleszórvák sziklasorokkal és lejtőjükön ős erdő diszlik. Ezen jelleget viseli a havasok összes vidéke, melyet a belőle csörgedező Aranyos, Szamos, Ompoly és Kőrös aranyfövenyű folyók öntöznek, kincseiket a zalathnai, offenbányai, verespataki abrudbányai, bojczai, herczegáni, szekerembi és kőrösbányai arany- és ezüst bányákba szolgáltatva.

Azonfelül a falvak és tanyák e szűk völgyekben, melyek megannyi defiléet képeznek, mértföldnyire vannak egymástól és jobbadán nyomorúlt fagunyhók vagy szalmaviskókból állnak, melyekben az utas sem lel élelmi szert, annál kevésbbé csatázó hadtest.

Sajátképi utak ezen hegységen nem visznek keresztül, csakhogy szertelen sok költséggel több a sziklákba vágott vagy puskaporral közülök formált kocsiuttal összekötötték egymással a jelentékenyebb bányavárosokat, teszem, Zalathnát Abrud-Bányával, ez utóbbi helyet pedig Bráddal. Más különbán a hegyszakadékok medrében kétkerekű taligán vagy pedig oláh hegyi lovakon, melyek szintén móczán néven ismeretesek, lehet odább jutni. Ezen előzményes vázlatok után térjünk vissza történelmi elbeszélésünkhöz.

A magyar kormány 1849 ki május hóban Drágus Belényesjárási képviselőt, ki maga is oláh volt, Topánfalvára küldte volt avégből, hogy az oláhok lázongásának formaszerű békeszerződéssel teljességgel véget vessen. E képviselő a következő békepontokat vitte magával a topanfalvi oláh táborba:

I Az oláhok, mint elkülönitett nemzetiség a közokmányokban ezentul saját nevükön románokul fognak emittetni.

II. A magyar kormány áthatva azon ohajtól, miszerint Magyarországnak **minden** nemzetisége önállólag fejlődjék, az oláhoknak nemzetiségük biztositásaul a következőket kész megadni.

III. A magyar nyelven való diplomatiai közlekedés csupán a törvényhozásra, a nyilvános kormányügyek kezelésére szoritkozzék, amennyiben az államegység fentartására elkerülhetlenül szükséges. A községek igazgatására tehát azt használandják, a melyben a lakosság többsége jártas.

IV. A kizárólag román megyékben és törvényhatóságoknál, vagy pedig ott, ahol ezen nemzet többségben van, a viták alkalmával egyaránt szólhatni románul vagy magyarul. A jegyzőkönyvek mind a két nyelven vitetnek. A nemzetgyülés, a kormány és a törvényhatóságokkal a levelezés magyar nyelven vitetik, azon törvényhatóságok kivételével, melyeknél mind a két nyelv használatban van.

V. Mindazon iskolákban, melyek már fenállanak, valamint azokban is, melyeket ezentul fog a kormány a rómanok számára alapitani, román lesz az oktatási nyelv.

VI. Azon esetre, ha az esküdtszéki intézményt vagy pedig a szóbeli eljárást fognák az alsóbbrendű törvényszékeknél alkalmazni, a IV czikk alatt részletezett elv a törvényszéki eljárásra ez értelemben alkalmazandó.

VII. Minden románnak szabadságában áll a maga nyelvén szerkesztett kérvényeket beadni.

VIII. A görögegyházrészén levő románok ugyanazon jogokat élvezik egyházaik és iskoláik autonom kezelését illetőleg, mint bármely más vallás követői. Következésképp függetlenek a szerb papságtól és szabadon választják püspökeiket, kiknek feje patriarcha-czimet fog viselni.

IX. Külön osztály fog a görög egyház követői számára a közoktatási ministeriumban müködni. Csupán az e hiten levő románokból lesz alakitva.

X. Az e hiten lévők iskolái és egyházai ugyanazon jogokat élvezik, mint a más vallások követői.

XI. Maguk kezelik egyházi és iskolai alapitványaikat.

XII. A buda-pesti egyetemen részükre külön hittudományi kar fog alapittatni.

XIII. Ha elölegesen jelentik és a kormány helyben hagyja: a románok vallási és iskolai ügyeik megvitatására,

kormánybiztos felügyelete alatt minden évben összegyülhetnek kisebb és főbb zsinatokra.

XIV. Azon járásokban, melyekben a románnyelv az uralkodó, a nemzetőrség vezénylete románnyelven vitessék.

XV. Valamint a többi állampolgárok, a románok is felvehetők minden köz hivatalba, és multja e részben közülök senkinek nem szolgálhat akadályul.

XVI. Azon románok, kik Magyarország ellen fegyvert ragadtak, két hétre ezen szerződés megkötése után kiszolgáltatják fegyvereiket a legközelebb érhető polgári vagy katonai hatóságnak.

XVII A magyar kormány mindazon románoknak, kik az előbb esemény folytán kompromittálták magukat, de az előbb idézett czikkben megszabott föltételt teljesitik teljes s általános amnestiát nyujt.

XVIII. A román felkelők, miután fegyverőket lerakták, megeskedtetnek Magyarország függetlenségére; aki ezen esküt két hétre a békeszerződés megkötése után le nem teszi, az amnestiából kizáratik; ugyanez áll mindazokról, kik a XVI czikkben kiszabott határideig fegyveröket ki nem szolgáltatják.

Valóban furcsa okmány! Az ember nem tudja, vajjon az oláhok kábultságát és elvakultságát nevesse, vagy pedig azoknak végtelen nyomorúságát s gyávaságát sirassa e, kik ily okmányt birtak szerkeszteni. Az oláhokat méltán gúnyolhatni, mert el nem fogadák (vagy legalább oly sokáig haboztak vele) amit eszményekül tekintének: Dáko-Romania megalakítását. A magyar kormányt megbélyegezhetni azért, mert Isten tudja mi okokból kész volt néhány tollvonással feláldozni mindazt, amit Bem és Erdély hős fiai eddig kivivtak volt. Mert hol volt Erdélyben a székelyek és szászok földjét kivéve magyar megye, melyben ne az oláhok tették volna a többséget, és hol eszerint a magyaroknak nem kellett volna oláhokká lenni? Ily föltételek már csakugyan pusztán kábult főben keletkezhettek, vagy pedig gyáva lélekben, aki már jó eleve sut mögé buji az orosz kancsuka csapások elől. Békét akartak. és ez kivánatos is lett volna, de csak nem a tulajdon nem-

zetiség árán! Vagy tán kelletén túl voltak emberszeretők és kelletén alul államférfiak, hogy ily őrületes áldozatokkal akarták megkérlelni a boszút? Valóságos szerencse, hogy az oláhok ostobaságukban még ennél is többet vártak a jóságos császártól, s elszalasztták a madarat, mit markuk közéeresztettek! Erdély Magyarországnak mindörökre elveszett volna, ha az ezen szerződésben kifejezett rendszert keresztül viszik vala. Szemere feltette vele miniszterelnökségére a koronát!

Láttuk e vázlatok elején, hogy 48-ki deczember hótól 49 ki február hóig a mély belátású Beke alezredes vala a Zarándmegyében levő csekély magyar figyelő hadtest vezényletével megbizva és hogy onnan utóbb az események folytában hadaival együtt Dévára rendeltetett, hogy részt vegyen a piskii csatában és az erdélyi hadjárat később bekövetkezett eseményeiben. Beke számára N. Váradon uj figyelő hadtestet alakitottak, melynek zömét 800 német legionarius, az ugynevezett halálfő legio tevé és a parancsnokság Bem seregéből elbocsátott szócséplő, különben teljességgel tehetetlen katonaemberre, Gutak Kálmánra bizatott. Ezen jó ember hadidolgokban teljes tehetetlenségét legvilágosabban bebizonyitá tetteivel. Marczius és aprilis hó folytában nem tudott többre menni mint hogy Vaskóhról, ahol már Beke is állást foglalt volt, Brádig haladt előre, mindösssze nehány mértföldnyire, és pedig oly időben, midőn Bem diadalai jóval lehüték az oláhok vakbuzgóságát és azok legfölebb erdőkben vagy más magyar katonaság megszállta helyektől messze eső tájakon mertek összecsődülni. Különben hadd következzék ezen kevéssé dicsteljes tettek áttekintése végett az ő saját hadijelentése:

Aprilis 10-ikéről való 75. számu Közlöny.

„Gutak Kálmán őrnagy és hadparancsnok 1849 ki április 4. éről Kőrösbányáról kelt hadi jelentése az országos honvédelmi bizottmányhoz.

E hó 2-án Zaránd megyei Lankoj falu alatt az oláh határőrök által segitett oláh csőcseléketmegtámadtam ugy intézkedvén, hogy hadtestem három csapatra oszolva Bojcz a-

ban sorakozzék s igy az oláhságot körülfogja. De ez nem sikerült, mert daczára annak, hogy a Liptai kapitány alatt levő egyik osztály 16 órával előbb utra kelt volt, hogy az oláhokat tournirozza, — mégis elkésett, mert az oláh csőcselék előlem rendetlen gyors futásnak eredt volt, és nekem arra kellett szoritkozni, hogy őket három mértföldnyire vétettem üzőbe, beHunyadvármegyéig, ahol is aBrányicska és Bojcza közt levő fensikokat megszállottam.

Ezen másfél nap folyt ütközetben hadtestemnek egyetlen sebesültje sem lett; az ellenség azonkivül, hogy 100 embere esett el, még 25 puskát, 400 gyutacsot némi fazekakban tartott lőszert és erdőbe rejtett több vég durva vásznat veszitett.

Hadtestem erre Bojcza bányaváros alá indult. Innen két követet küldtek elémbe, kik jelenték, hogy ők készek elfogadni feltételeimet és meghódolni a magyar kormánynak, ha őket békés polgártársakúl tekintem és velök olyakul bánok.

Én megszabtam nekik feltételeimet és ők eltávoztak. Midőn a kitüzött idő letelt és én hadaimat Bojcza alá vezettem, a városból megint négy követ jött elémbe s jelenté, hogy a lakosság elfogadja föltételeimet, s rászánta magát, hogy 5 nap alatt végrehajtja.

Bojczát tehát oda hagytam s april 3-án Szarabcz, Mihelye és Bucsesd felé vettem utamat, ahol Butyán oláh hadnagy, oláh határ őrzászlóalj által segitett oláh csőcselékkel földvárakba fészkelte volt be magát. Én megtámadtam és daczára az ellenem intézett ágyútüznek, erőt vettem a földvárakon. Butyán megszaladt.

Ezen földvárak egyikében (nyilván hosszú elsánczolt árkok) több mint 200 szarvasmarhát, 10 oldal szalonnát, 6 oláh lovat, 50 kecskét és ugyanannyi juhot és 80 pozsonyi mérő buzát, 3 kocsit tengerivel és több elorzott bográcsot találtunk, amit mindent zsákmányul ejténk. Több száz oláh lekaszaboltatott és a megzavart raj a havasokon keresztül futott, balra Abrudbányától.

Hadaim közül csak egyetlen ember esett el, a 27. zászlóaljból.

Közben várom a bojczai lakosság által tett igéret teljesitését, és ha ez a kitüzött időre be nem következik, müveleteimet folytatandom.

Meg kell még emlitenem, hogy a szétugrasztott oláhcsőcselék egyik kolomposát, valami Krecz Nikolajt — őrnagynak mondja magát, — elfogtam és ezen hős megigérte, hogy elárulja czimboráinak rejtekeit, csak kegyelmezzek meg neki.

És ily nyomorult gazemberek a Camarilla jóságos czimborái. —"

Igy végzi a jelentés.

Azonban úgy látszik, Gutak őrnagy jó sokáig pihenhetett babérain, Körösbányán és Bojczán, mert anélkül, hogy közben valamit végzett volna, csak aprilis 20-án találkozunk vele megint Brádon, a hol az oláhokhoz kiáltványt intézett, melyben nyugalom és békességre inti őket, véres boszuval fenyegetve mindazokat, kik a kormánynak szót nem fogadnának. Nem akarjuk untatni az olvasót ezen nem igen jelentékeny okmánynyal s egyszerüen a Közlönynek Debreczenben april 27 kéről kelt 90. számára utalunk. A kormánynak végre, daczára a sok jelentésnek, szemét szúrta Gutak őrnagy tunyasága és azonkivül az is tudtul esett, hogy ezen jó urnak jobban tetszett Kőrősbányán, Bojczán és Brádon a szegény lakosságot zsarolni, mint a sik mezőn müködni. Onnan tehát elszóliták és haditörvényszék elé álliták. Helyette valami Hatvani őrnagyra ruházták a parancsnokságot, ami ugyan szerencsétlen választás volt.

Hatvaninak nem volt egyéb érdeme, minthogy N. Váradon és más helyen agitátorkodott volt, amely érdemben, a közjó kárára, az idétt oly sok prókátor osztozott vele. De némikép népszerü ember volt és 6—800 önkénytest toborzott, minek fejében őrnagyi ranggal ezeknek parancsnokául lőn kinevezve. Minthogy csapata Brádra rendeltetett, egyuttal oda is parancsnoknak nevezték május elején. Ő Kőrösbányán és Brádon önkényteseivel ismétlé mindazon jeleneteket, melyeket elődje csapott volt és midőn végre tisztjei nyugtalankodni kezdének, és

a semmit tevést megunták: ép akkor, midőn Topánfalván Drágussal folytak az alkudozások, elszánta magát, hogy Abrudbánya ellen indul.

Gutak eltünt a csatatérről és vele hadteste is, mert sem a Közlöny, sem más egyéb magyar forrásokban nem leltem róluk adatot és az akkori időből származott jelentések szerént Hatvani csupán 800 emberrel jelenik meg Brádon, kik közt 400 puskával volt fölfegyverkezve. Ebből következtethetni Hatvani abbeli habozásának okára is, melynélfogva nem mert hadivállalatba kapni. Végre rászánta magát s úgy találomra, a Bucsezsd alatti havasokon keresztül utra kelt Abrudbánya felé. Alattomban nyilván a Drágus folytatta alkudozások sikerére számitott, mely esetben ő lett volna első, ki gyümölcsét szakasztotta volna. Különben már arra való útja is teljesen gondatlan volt, nem alkalmazott semmi katonai elővigyázatot. Nem is akadt sehol ellenállásra. Úgy látszott, mint ha az oláhok béke után vágyódnának.

Május 16-án Hatvani 1500-ra szaporodott hadával Abrudbányára érkezett és ott csak az imént kötött fegyvernyugvást megszegve néhány oláh főembert elfogatott s ott nyomban agyon is lövetett és 16-án, 17-én és 18-án mindfolyvást a városban időzött, mig végre belátta, hogy oly csekély haddal ehelytt meg nem álhat és csak a magyar lakosságot tenné ki az oláhság boszujának, 18-án tehát kereket oldott, ami már ugyancsak idején is volt. Mert alig volt egy két órányira a várostól, midőn az abrudbányai hegyeken köröskörül megszólalt a havasi kürt, szerte minden bérczen fellobogott a jeladó tüz és Abrudbánya pár percz mulva borzasztó jeleneteknek vala szinhelye. Minden oldalról raj raj után ment az oláhság a védtelen városra felfegyverkezve és vért szomjazva akár a hienák. Benn a városban az oláh lakosság már mindenféleképen hozzá látott volt a magyarok mészárlásához és vagyonuk fölprédálásához. Most még a többi csőcselék is oda került és az ördögi embertelenkedés pokoli irtózattal lőn folytatva.

Négyezer magyar, ki a várost lakta, nagyobbrészt

a legsiralmasabb módon lelte halálát, csak kevés lehetett oly szerencsés, hogy elmenekülhetett. Azok közt, kiket legyikoltak s azután láboknál fogva fölakasztottak, ott volt a békeszerző Drágus képviselő is. Egy bizonyos Tóth Györgynek leányát fölnégyelték, egy bizonyos Szánthó Máriát halálig fertőztettek, egy bizonyos Ducza nevű oláh saját jóltevőjét, aki őt jó módra segitette, de magyar volt, fejszével ütötte agyon, sirokat szedtek szét, holttesteket égettek meg s más ily gyalázatosságokat követtek el.

Ily következményei szoktak lenni a meggondolatlan, czéltalan cselekedetnek és ily felelősséget hárit magára az oly kormány, mely hivatalt hajlandó rábizni minden jött ment emberre, csak sebesen pörögjön a nyelve.

Abrudbányát jórészt felégették. És Hatvani csak a német légió parancsnoka ügyességének köszönheté, hogy Bucsezsd és Szarabczon keresztül Brádra menekülhetett.

Ezen jól sikerült csinjok és Hatvani gyáva futása, akinek vagy nem kellett volna oda menni, vagy ha már oda ment, helyt kellett volna állnia az utolsó szál emberig — ujból felkölté a móczok bátorságát egész a konokságig, úgy hogy megvetőleg utasitottak vissza minden béke ajánlatot. Ők már most az erdélyi császári seregből közéjük menekült tisztek vezérlete alatt guerillaharczot szervezének, mely egyetlen volt a maga nemében és mindaddig folytatva lön, mig Magyarországon a hadi dolgok véget nem érték és jóllehet alapelvénél fogva védelmi természetű volt és mindjárt nem szolgáltatott fényes eredményeket, mint teszem: térfoglalás sat.: mégis sokkal érzékenyebb s tartósabb következményű volt a magyarságra, semhogy a történelem megtagadhatná ismeretlen vezéreitől e részükről oly jól megérdemelt hadi elismerést. De amellett meg kell emliteni, hogy az arany, melyet Janku ezen embereknek oly bőkezűen osztott, a zsákmány megosztása, az itt folytatott élet újsága és kalandossága, aztán a csodaszép lányok, kik az erdélyi havasok közt virágzanak — nyilván főrugói valának ezen urak fáradozásainak.

Ezen szervezett guerillák gyakori portyázásai

északra Maruczel, Bánfi Hunyad, Gyalu, keletre Igen, N. Enyed, Borbáncz, Tartó felé fogyasztták a magyarság erejét, néha megfoszták élelmi szereiktől s különösen Déva várának váltak előnyére, melynek őrsége csakis az oláhok erőlködései segitségével birt oly sokáig helyt állni.

Junius 9 én Csanádi önkénytes őrnagyot Halmágy táján 4000 embernyi oláh felkelő sereg, közte hatalmasan fölvegyverzett móczok támadták meg. Az ellenség a csalitboritotta halmágyi magaslatokat megszállta volt és ezen előnyös állásban három óra hosszant helyt állott, mig végre kemény csatártüzelés után állásából kiszorittatott, 100 emberénél több elesett és ugyananynyi volt a sebesültje; mig az önkénytesek közül csak 6 ember kapott könnyű sebet.

(Junius 19-ki 135. számu Közlöny.)

Ilyformán gyakran indult a magyarság ezen guerillák ellen, de a vidéken való járatlanságuk, a hadviselés ezen módjának ujsága, vezéreik járatlansága és hogy azok olykor teljesen hijával voltak a hadi képzettségnek — okozák, hogy ilyes vállalataik alkalmával sohsem értek túl a közép forma hegység bizonyos határain. Mert ezentúl nyoma veszett útnak, ösvénynek és minden bokor, minden fa, minden kinyuló szikla mögött megannyi ellenség rejtőzött, kik gyalog csapásokon és sziklák közt kigyódzó ösvényeken hátunk mögé kerültek, menedékünk útját megakaszták és a csekély számú magyar csapatoknak aztán nem volt egyéb választásuk, mint hogy keresztűl vágták magukat, s ekkor természetesen nagyobb forma veszteséget szenvedtek.

Hatvani őrnagy 2—3 heti idő alatt, tehát június elejéig némi csapatokkal szaporitotta volt hadát és saját önkénytseit is lehetőképen felruházta s felfegyverezte volt. Körülbelől 400 halálfő, 600 önkénytes, 300 gyalog székely és egy fél svadron lovasság volt alatta és 4 ágyú. Ezzel elég erősnek hitte magát arra, hogy megint portyázást indithasson Abrudbánya s odább Topánfalva alá és junius elején Blesényen keresztül utra is kelt. Szertelen fáradságos út végével a Volkán hegyen keresztűl a Cser-

nicze patok völgyében, melynek mentében az út félórára nyuló defilét képez és a sziklába vájt út egyrészt az örvényes Csernicze meredélye, másrészt csupa megmászhatlan szikla — harmadnapra Abrudbányára ért.

A helység puszta elhagyatott volt, csak kevés ház maradt meg benne a tüzvésztől s ezek is üresen álltak és a fáradt katonának hajlékul szolgáltak ugyan az időjárás viszontagságai ellen, de eledellel semmikép. Hatvani haditervéből kifelejtettete volt hadtestének tartását, utközben pedig az eledelt mind elfogyasztották volt és most csak gyökerekkel csillapíthatták éhségüket. Szomorú helyzet volt, és Hatvani mégis egész nap ott időzött a puszta helyen, mert emberei éhség s fáradság miatt nem birtak tovább menni. Június 10-kéről való éjjel a hegyek közt megint megszólalt a kárhozatos havasi kürt, szerte a bérczeken megint lobogtak a jeladó tüzek és virradóra az oláhok rajai mintegy dúló hógörgetegek rohantak a szegény magyarságra azon borzasztó orditás közt, melyet a szájhős ellensége megrémitésére használni szokott, s még ha ez kevésbbé lett is volna meglepetve és a harczra jobban lett volna elkészülve, az oláhságnak pár ezerrel, több lett volna. Hatvani eszméletét veszté, amint ez rendesen megszokott történni az olyan bőbeszédű urakkal, tétovázása elragadt embereire is és hasztalan volt a halálfő legio parancsnokának minden abbeli igyekezete, hogy helyt állásra birja őket. Alig pár lövést váltottak az ellenséggel, mind szerte-széjjel züllöttek a legnagyobb rendetlenségben. A hátrálás borzasztó volt, mert szerte a hegyszakadékokon vert hidak fel valánók szedve, vagy elpusztitva, az út el vala torlaszolva és jobbra balra a tetőkön minden bokor, minden fa, minden kőszirt nyüzsgött az oláh puskásoktól. A gyalogság elveté bornyuját, tölténytáskáját, fegyverét és az erdőkbe futott az oláhoktól kegyelmet esdekelve. De ezek irgalmatlanul felkaszabolták, meztelenre vetközteték s a hegységről a mélységbe taszíták le őket. A Csernicze patak defiléjeig a derék Csutak kapitány vezényelte fél eskadron lovasság meg birta ugyan őrizni 4 ágyuját, de oda érve oly zápora fogadta a köveknek, pus-

kagolyóknak, nyilaknak, lándzsáknak és dzsidaszúrásoknak, hogy csak saját életük megmentését nézve, amennyire lehetett, keresztül vágták magukat a defilé előtt útjokat állt csőcseléken. Az álgyúkat ott hagyák az oláhoknak, kik az ereje fogyott tüzéreket leszúrták ágyúik mellett. Maga Hatvani nehány huszár és hadsegédei kiséretében első megfutamodott volt, kiált hogy „Fusson, ki merre tud!" és Dupapiatrán keresztűl Halmágyra menekült. Összes hadtestéből csak 3—400 ember menekült meg Forró ezredes körülzároló hadtestéhöz a legnyomorúbb állapotban Déva alá. Ilyen vége lőn Hatvani e másodrendbéli vállalatának, mely hijával levén minden alapnak, minden sikernek is hijával volt és még annyiban is bajt okozott, hogy az oláhságot ágyúkhoz juttatta, amitől még jobban vérszemet kaptak s még vakmerőbbek, vérengzőbbek lettek. Az oláhság ezen garázdálkodásának végre mégis csak gátot kelle vetni. Hogy Déva vára megadta magát az Erdélyben parancsnokló Czecz tábornok kiválasztott 6000 embert, 20 ágyút és egy üteg röppentyüt, az oláhok megfékezésére. Forró ezredes hidegvérű, hadi dolgokban jártas, nagy tehetségű és ritka tántorithatlan bátorságú ember vala parancsnokságra kijelölve és a következő főterv reá bizva. Az ellenség természetes menedékhelyére három oldalról működő dandárnak ugyan egy időben kell vala támadást intézni, ugyanis: Déváról, Brádon, Abrudbányán keresztül Topánfalvára maga Forró ezredes vezérlete alatt. Gyulafehérvárról Zalatnán keresztül Abrudbánya felé Forró ezredessel való egyesülés végett Beke alezredes alatt; Bánfi-Hunyad vagy Gyaluról Magurán, Györgyolujon keresztül Topánfalvafelé Kemény ezredes alatt. — A június 15-dike és 20-dika közti idő ezen művelet kivitelére volt szánva és legalább annyit ért, hogy ezen egybevágó előnyomulások folytán az oláhok ereje megosztatott és lehetlenné volt téve, hogy egyik dandárt a másik után megtámadjanak, tönkre tegyenek.

Mert ha ezt próbálták volna, a mind a három oldalról meglehetősen egyforma sugár a többi két dandárnak megengedte volna, hogy az álgyudörgés hallatára a

csata szinhelyére siessenek s az oláhoknak oldalt vagy háta mögé kerüljenek. Az egyes dandároknak az igaz, nagyobb számmal kellett volna lenniök, de az időtt nem volt több katonaság kirendelhető. Bem ez idő tájt ujra megjelent Erdélyben és elvetette abbeli tervét, hogy a Napoleontól eltanult rendszer szerént mindig nagy tömegekkel működött és a parancsnokságot egyuttal Kemény ezredesre ruházta, kinek erélyétől sokat várt. Ezzel jókora drága idő veszett kárba és az oláhok Gyalu és Gyulafehérvár felé végtelenül garázdálkodhattak. Keménynek Brádról Topánfalva felé kellett volna nyomulni és az oláhságot egy főcsapással elnyomni. A főhiba itt abban állott tulajdonkép, hogy nem voltak tekintettel azon rendszerre, melyen a hegyi harcz alapul, hogy t. i. a hegytetőket kell megszállni, mert a ki ezen parancsol, parancsol a völgyeken is. Ha az összes erő Bánfi-Hunyadról a hegyeken keresztül az Aranyos több ágú forrásaig nyomult volna előre és ezen forrásokat megszállta volna, Topánfalva, Offenbánya, Lupsa önmaguktól elestek volna kivált ha kisebb segédcsapatok megszállták volna Brádot és Gyógyot. A többi fontosabb helyek elégséges őrséggel voltak megrakva, úgy hogy az oláhoknak netaláni kirohanását hegyi fészkükből vissza verhették volna. Experientia docet az esemény szorongató árjában olykor a legélesebb látású szem figyelmét is elkerüli, ami a szobában pattogó tüzű kandalló mellett könnyen szembe tünik.

Kemény június 3-án elindult Deváról és még az nap Sólymos alat átkelt a Maroson. Utját szoros völgyeken keresztül, miknek lakosai a hegyek közé menekültek volt a még csak nem rég oly élénk Brád helységnek vette, melyet azonban június 4-én porrá égetve talált. Kemény itt nehány napig pihent, hadát fölszaporitá 4000 ember gyalogságra és 18 álgyú s egy üteg röppentyüvel június 8-án Bucsezsd alatt a tulajdonképi hegyvidékre lépett. Katonái, szoros, álgyúval gyakran járhatlan völgyeken és fölégetett, elhagyatott falvakon vonúltak keresztül, melynek lakosai folyvást viaskodtak a hegytetőkről. Június 9-én Kemény a Vulkán előtt magas hegyre ért, me-

lyen estig kinlódott, mig ágyuival átkelhetett rajta. Rákövetkezett nap az utat eltorlaszolva érte; egy napi időbe telt, mig a Vulkánt megkerülték és csak junius 11-én délre értek a fáradt hadak a teljességel elpusztitott Abrudbánya bányaváros alá, mely hegykazánban fekszik. Itt legott megtámadták őket az oláhok minden oldalról és csak az éj beállta vetett véget a viaskodásnak. Rákövetkezett egész nap megint elkeseredetten vivtak, de anélkül hogy a magyaroknak sikerült volna az oláhságot rendes ütközetre szoritani. Janku ugyanis az oláhsággal a havasok ormaira menekült és ami élelmi szerük volt, mind magával hurczolta. Minden egyebet pedig a kutakkal együtt elpusztittatott. Ily uton ugyanazon sorsra vélte juttathatni Keményt, amely Hatvanit érte. De Kemény sokkal tapasztaltabb ember volt, hogysem lépre ment volna. Ő Topánfalván túl nem folytatta utját és miután Abrudbányán 2 napig a legnagyobb nyomor közt tengődött (katonái nyers gyökeret főztek, csakkogy valami meleg ételt nyerhessenek, lábbeliök teljességel szét ment volt és mezítláb járának) további ott maradásának hasztalanságát belátva, Zalatnán keresztűl Magyar Igen felé igyekezett utat törni magának.

Június 16-án déli 12 órakor borzasztó hőség közepette Abrudbányáról utra kelt 4 mértföldnyi hosszú keskeny hegyszoroson keresztűl haladva, mialatt az oláh guerillák minduntalan zavarák sorait. Midőn a hadtest Bucsum alatt egy felszedett hid helyre ütésével volt kénytelen bajlódni, s emiatt útját megakasztá, az oldalt eső völgyek torkolataiból előnyomuló ellenséggel kemény csatába keveredett, mely alkalommal csupán a 11 zászlóaljnak 120 embere lett oda.

Forró ezredes és a derék 11. zászlóálj megrendithetlen vitézségének köszönheté Kemény álgyúinak megmentését, mert az oláhok körülfogták, az utakat előtte járhatlanokká tették, a hidakat pedig fölégették volt, s míg ő maga szuronyhegygyel utat szoritott magának, Forró meg a 11. zászlóalj a fegyveres ellenségnek töméntelen raját, kik oldalt viaskodtak, egy álló nap féken tar-

tott és ezzel megmenté önmagát s a magyar fegyver becsületét.

Június 16-án este Kemény Zalatna város romjai közé ért, ahol hadai kissé pihentek; rákövetkezett nap sikföldre, a magyar lakosságú Magyar-Igen város aláértek, nem messze Gyula-Fehérvártól.

Ezen művelettel egy időben Gyalu és Bánffy-Hunyadról egyszerre kellett volna támadásnak történni északra Mariczel felé. De itt nem volt egység a parancsosztásban, egy fiatal szeleburdi mágnás Bemtől kinyerte magának a parancsnokságot és Kolozsvárról küldte szét rendeleteit. Ezekre ellenrendeletek következtek és úgy aztán rendetlenség lett belőle. A Gyalun levők megnevezett napon maradásra kaptak rendeletet, a Bánffy-Hunyadon táborozók az első izben vett rendelethöz képest csatába indultak és Mariczel alatt az oláhoktól bekeritettek s nagyobbrészt lekaszaboltattak; csak kevesen menekedtek meg közülük. Ez alkalommal esett el Vasváry is az 1848 iki marcziusi napokban Pesten hirre kapott ifju Demosthenes. Oroszlánvitézséggel vivott, mig egy bokor mögül pár puskagolyó le nem terité, egy magyar hölgy később július hóban drága pénzen kiváltá holttestét az oláhoktól és a családi sirboltba temetteté.

Ezen balul sikerült vállalat után a magyarok csak a védelemre szoritkoztak és az oláhok kirohanásait ügyekvének meggátolni Gyula-Fehérvár, Déva, Kolozsvár és Torda felől. Másrészt meg az oláhok is nyugton maradtak bevárva az orosz fegyverek sikerét.

A világosi katastrofa bekövetkeztével még a szegény, fegyvertelen kiéhezett honvédeken tölték boszújokat, kik az oroszok és osztrákok elől a hegyek közé menekültek volt. Könyörtelenül legyilkolák, vagy legjobb esetben kifoszták őket és egy üngre vetkőztetve, mezitláb, hajadon-fővel eresztték a tövises vándor utra a hazai tűzhely felé.

Janku osztrák császári ezredes lett és két császár tisztelte meg érdemrendekkel; Haynau és czimborái pe-

dig az orgyilkos fosztogatónak tisztelegtek és gyakran meghivák asztalukhoz.

A fiatal császár, midőn egy alkalommal kihallgatáson fogadta, melyen Janku a népének tett igéretek teljesitését szorgalmazta, jóakarólag megveregeté vállát és ismétlé a Bach súgta szavakat, ki az oly alkalommal mindig háta mögött szokott volt állni: „Multum fecisti, vere multum fecisti!“ De Janku ennek mégsem látszott valami nagyon örűlni!

Az oláhok lázadása Erdélynek 300 falvába, 12 mezővárosába és 40000 oláh életébe került; ugyanannyi veszhetett a magyarság közűl.

XV.

(Az oroszok betörése Erdélybe. — A tömösi szoros. — A június 18, 19, 20-kán folyt ütközet. — Kis Sándor ezredes. — Bem intézkedései. — A Besztercze alatt június 27, 28-án folyt ütközet. — Bem emlékezetes napi parancsa. — A julius 10. 12. 16-án Besztercze, Nagy Sajó, Szeredafalva alatt folyt ütközetek. — Lüders július 21-én megszállja N. Szebent. — Az osztrákokkal Illyefalva és Aldoboly alatt folyt ütközet. — Bem július 23-án Moldvaföldre száll. — A moldvaiakhoz intézett kiáltványa. — A Szemerja és Szepsi Sz. György alatt július 31-én folyt csatározás. — Következményei. — Az augusztus 6-án N. Szeben alatt folyt csata. — A Gyula-Fehérvárról tett kirohanás. — Gaal Sándor ezredes megmenti hadtestét. — A Segesvár alatt augusztus 13-án folyt, Erdélyben utolsó ütközet. — Az oroszok megszállják Kolozsvárt. — A kolozsvári hadak Urbánt megverik Bánffy-Hunyadon és Zsibó alatt egyesülnek Kazinczyval. — Kazinczy leteszi fegyvereit. — Beke ezredes alkudodozásba lép Bem hadaival Piskiben. — Bem utolsó erőlködései. — A vezér oláhföldre menekül.)

Magyarországon a dolgok fordulatot vettek, hogy az orosz invásio bekövetkezése bizonyosnak látszott; mindamellett az oroszok oláhföldön azáltal, hogy hadaikat minden irányban meghúrczolták, majd Erdély határai felé utnak inditották, majd onnan visszaparancsolták, oly jól el tudták takarni tervöket, hogy Czetz tábornok és maga Bem is, aki június közepe táján bánságból visszatért volt N. Szebenbe, egy pillanatra elámittaták magukat, s osztták Kossúthnak abbeli véleményét, hogy Moldva-Oláhföldről nincs mit tartani támadástól. Ez már onnan is kitetszik, hogy Bem mihelyest csak Erdélybe érkezett, nyomban elindult a szorosokat megnézni, a tömösi szorosból június 16-án Brassóba s innen Maros-Vásárhelyre utazott, amit

bizonyára nem tett volna ha szintén hitt volna az oroszok oly közeli betörésében*)

Az oroszok aközben villámsebességgel össze szedék magukat a tömösi szoros mentében és egy időben riasztgaták a bozzai és gyimesi szorost valamint a tölgyesit is, kisebbszerű, az ojtosi szorost pedig jó erős támadó haddal és igy megoszták az ország védőinek figyelmét.

Június 17-én az 5. orosz hadtest éle megjelent az erdélyi határon a sinai zárda előtt. Ez egy fél zászlóalj székelység, egy szakasz lovasság (Kossuth huszárok) és 2 álgyúval volt megrakva, mely haderő fölött Szabó Nándor alezredes parancsnokolt. Az ellenséges lovas osztályok megpillantására Szabó alezredes elejbök indult és velök viaskodásba bocsátkozott azt gondolva, hogy megint oly sikertelen ütközettel van dolga, milyekbe két hét óta mindennap bele keveredett az orosz portyázó őrséggel. De az oroszok az egyszer makacsabban helyt állottak, mint szokták volt. Mindegyre jobban szaporodtak végül még gyalogság és tüzérséggel is. Most Szabó alezredes világosan átláta, hogy az egyszer több akar lenni a dolog katonai időtöltésnél. Visszavonult tehát a sinai zárda mögötti állásába. Az oroszok a 18-káról való éjjelt és a nappalt is arra használták, hogy összes haderejüket, mely e vonalon volt működendő, összeszedték a zárda alá és evégből ott tábortüzet gyújtottak.

19-én azonban délután 3 órakor csatarendbe állottak és előre indultak. Szabó alezredes, ki mindezen készülődéseket nyugalmasan nézte volt, a legjobb rendben visszavonult a prediál hegyre, ahol a szoros sajátképen kezdődik és ott állást foglalt. Itt az oroszok megtámadták s ő amig csak lehetett, oroszlán vitézségével helyt állott a töméntelen ellenséges sorok szorulatának és lépésről — lépésre szakadatlan harczolva a felső vesztegzárig és az

*) Aki Szilágyi „A magyar forradalom vég napjai" czimű művében a 4. lapon a kormány részéről júniusban helyben hagyott műveleti tervet olvassa a fönebbi nézetet már azon föladatnál fogva is beigazolva látja, melyet az erdélyi fővezérnek szántak volt.

éj beálltával sánczolatok mögé vonult. A székelyek e hátrálások közt megmászták a határos magaslatokat és köveket meg fatuskókat dobáltak a beljebb nyomuló orosz hadakra mig 2. álgyújok a szoroson keresztül vivő uton halált s veszedelmet okádott az ellenséges sorokra. Az oroszoknak töméntelen sok emberük s lovuk lett oda és már látták, hogy itt ugyan sok vérnek kell folyni mig e kulcsot kezükre keritik. Tulerejüket tehát helyesen akarák felhasználni és a hegyek közt csapott gyalog utakra kozákszakaszokat bocsátának, kik a sánczolatokat megkerülendök s a magyarságnak háta mögé kerülendők valának, mialatt a gyalogság a sánczokra rohamot intézett.

Majd később látni fogjuk, e fogásnak mily eredménye lett, de előbb katona olvasóinknak e szoros rajzát akarjuk nyujtani, mely térkép hiányában az esemény helyesebb megértését elősegitheti. A tömösi szoros Prisztye alatt 4—5000 lépésnyi széles völgylappal kezdődik, azután mindjobban összébbszorúl és alsó Tömös táján oly szükké válik, hogy csak egy megrakodott kocsi mozdulhat a lejtőbe vájt országúton innen a defilében felső Tömösig húzódik, ahol fensikká szélesedik ki, melyet köröskörűl hegyek keritenek s aztán megint fölötte szűk hegyszorulatkép felkapaszkodik a Predjálhegyig, mely mögött az út majdnem a hegység legmagasabb csucsát érinti, és a széles hegyhátou keresztűl sinai zárdáig és innen pedig a túlsó lejtőn hegynek lefelé oláhföldre visz. Trisztye a Predjál hegytől mintegy 2. jó óra járás; Alsó-Tömös közepe táján fekszik. A hegyszoros oldalait meredek járhatlan tölgy és fenyőlepte 1—2000 lábnyi magas hegyek képezik, melyek a hegyszoros közepén Alsó-Tömös táján pusztán kecskéktől megmászható fogas sziklasorokat bocsátának széllyel és Trisztye és Bácsfalu felé hosszan elnyuló lombboritotta hegyaljakban ágaznak el. A szoroson keresztűl a Tömös nevű hegyi patak hömpölyög végig, melynek forrásai a Predjál és Piatramare hegyeken buzognak ki; e patak tele van kavicscsal, nyár derekán kiapad, de tavaszszal kiárad a vidékre. A Tömös bal-

partján az országut a fent megnevezett szélességben nyulik el.

Kiss Sándor ezredes, brassói hadparancsnok az Alsó-Tömös táján levő legszorosabb helyet hatalmas földvárral megerősitette és ezáltal az utat egészen elzárta volt, hadainak két szárnyát a jobb és bal kézről való megmászhatlan szikláktól eléggé megótalmazva vélte és ezekből elmulasztott a védelmökre táborházakat üttetni a hegyormokon; ez oly hiba volt, melynek ő valamint egyátalában az összes erdélyi hadsereg drágán megadta az árát. A Predjál hegyen történt dolgok lefolytával Kiss ezredes, amennyi hadakat és álgyúkat csak keze alá foghatott, Brassóból Alsó-Tömös alá indult volt, és zavartalan bátorsággal várta az ellenség támadását.

E helyütt meg kell emlitenünk, hogy a Brassó kerületi őrség a sok elrendelés folytán 4000 emberret olvadt le. kik közől 1500 ember Krasznai őrnagy alatt oda volt Törcsvárt őrizni s ótalmazni, 500 ember pedig a brassói fellegvárba került, s ekkép csak 2000 embert lehetett a tömösi szoros oltalmazására alkalmazni. Tömösön két 24 fontos vasálgyú és 8 álgyút számláló tábori üteg, Törcsvárt 6 tábori álgyú, a brassai kastélyban 5 állásvédelemre való vasálgyú volt alkalmazásban.

Kiss ezredes hadainak egy kisrészét 19. és 20-ka közti éjjel az alsó tömösi fensik szélén a sánczolatok alá sorakoztatta volt, hogy éjjeli megrohanás ellen biztositva legyen, a többieket pedig a sánczok közé rendelte volt.

Június 20-ka reggelén az oroszok Lüders tábornok személyes vezénylete alatt borzasztó hatalmas álgyu és puskatüzet eresztettek a fensikon sorakozott székelységre, melyet sztoikus hideg vérrel ritka időközökben viszonoztak tábori ütegeikkel, anélkül, hogy csak egy talpalatnyira is mozdultak volna. Az oroszok a közben mind több gyalogságot eresztettek és szertelen számú hadaikat előre tolák. A székelység végre 1—8 órai harcz után hadakozva visszavonult a sánczok közé. 400 halálig elszánt székely majdnem két óra hoszszant kiállotta az oroszok főtámadásának egész súlyát anélkül, hogy megmozdultak volna

és sem a négy-ötször akkora orosz tüzérség halált szóró ágyúi, sem gyalogságuk tömeges támadása nem birták őket megrenditeni. Nemde ezt méltán egybevethetni az ókori hősök tetteivel? De kövessük odább az eseményeket, nézzük, mit műveltek a fiatal Leonidás és vitézei és majd csak azután fejezzük be összehasonlitásukat a Thermopylae alatt hősieskedett spartaiakkal. Majd meglátjuk, hogy ez összehasonlitás nem túlzott. Miután előhadunk a sánczok közé hátrált volt, az orosz gyalogság sebesen ügetve nyomult utána, de ekkor Kiss ezredes nyugalmas méltósággal szállt a sáncz tetejébe, és azon pillanatban adatott tűzet rájok, midőn minden golyónak biztosan kelle találni emberét. Legott tengernyi holttest boritotta az országutat és az orosz gyalogság rémülve futott a pusztitó ágyuk torka elől. Most az oroszok állást védő tüzérsége állt elő és daczára Kiss ezredes jól czélozott és szakadatlanul folytatott tüzelésének, semmi veszteséggel nem gondolva, a szoros középére és hellyel a szoros oldalainak megmászható részeire sorakozott. Gyilkos ágyútűz kezdődött és ezer meg ezer golyó és gránát repült a sánczok közé. Két ágyú leszereltetett, a földsáncz szörnyű mód szétbontatott és sok halottat és sebesűltet kellett a sánczárkok közül Tristyére vinni. Ezen borzasztó ágyuzás reggel 8 órától délelőtt 10 óráig folyt és a magyarság kevéssé és csak hosszú időközökben viszonozta, mert takarékosan kelle bánniok a lőszerrel és nem volt szabad egy golyót is hasztalan ellőniök. Midőn Lüders a sánczolat védőit eléggé megrenditve vélte, új gyalogsággal szúronyrohamot intéztetett reájuk; de embereinek bátorsága, törhetlen hidegvérüsége és rendithetlen elszántsága megtörött Kiss és vitézeinek nyugalmas bátorságán és önfeláldozó hazaszeretetén. Az oroszok kétszer nyomultak a sánczolatok széleig, de mindkét izben a gránát, kartács és puskagolyók oly zápora fogadta őket, hogy ott nyomban száz meg száz esett el közőlük életét vesztve vagy sebesülten; borzasztó jajveszéklés, a harcztól ittas székelység éljenkiáltása, a támadók hurrahkiáltásával elegyedve szaggatá meg a léget és az ágyúdörgéssel együtt meg-

reszketteté a sziklákat, melyek ezerszeresen viszhangozták ezen borzasztóan felséges hangversenyt. Az orosz hadak inogtak s rendetlen futással igyekeztek kiérni az ágyúk lőtávolából. De a magyaroknak is tetemes veszteségük volt. Sok jó bajtárs halva feküdt a mellvédeken, mások sebeikben jajdultak fel, maga Kiss ezredes karján sérült meg lövéstől, egy lovat lelőttek volt alatta és hogy a keserü pohár csordultig megteljék, még azon hirt vette, hogy az oroszok Törcsvárt is megtámadták és Kászonyi őrnagy a túlerőnek nem bir helyt állani. Mindennek daczára elszánta magát addig vivni, mig vagy győz, vagy elesik. Ami a sánczokon pusztitás esett, hamarjában helyreüttetett és új roham visszaverésére készültek. Az oroszok hevenyében fölhányt árkok mögött ütegeket szereltek fel és még borzasztóbb tűzet eresztettek, mint azelőtt. Végre megint rohamra indultak, mint előbb, és ismét tetemes veszteséggel verettek vissza; de ez alkalommal Kisst czombján másodszor is lövés érte, mi okból egyideig alélt volt. Ez a székelyek közt rémületet s zavart támasztott, mert szeretett vezérüket holtnak hitték. A szerencsétlenség betetőzésére délután 3 óra tájban még a kozákok is, kiket Lüders a sánczolatok megkerülésére kirendelt volt, a vidéken jártas oláhoktól vezetve csakugyan ott termettek a sánczolat oldalán és háta mögött a magaslatokon, melyeken mokánylovaikkal mint a kecske úgy mászkáltak és hosszu puskáikból a sánczok védőire lövöldözni kezdének. Ezzel ugyanegy időben az orosz gyalogság negyedizben intézett rohamot homlokzatunkra. Kiss ezredes fölocsúdván aléltságából, ismét lóra emelteté magát és a vezényletet folytatva, kérte embereit, rimánkodott nekik, hogy helyt álljanak; de az ellenség megjelenése oldalukban és hátuk mögött a székelységet rémséges félelembe ejté: anélkül, hogy csak egy puskát is elsütöttek volna, futásnak eredtek, eldobák fegyvereiket és holmiaikat és Kiss ezredes valami 20 huszárral magára maradt. Az ellenség megmászta volt a sánczokat, az ágyuk elrobogtak volt: ekkor Kiss a vele maradt huszárokat is eleresztć, és maga igyekvék megmenekülni, de sebeiben elerőtle-

nedve lovát nem birta kormányozni és a kozákok hatalmába esett. A székelységnek 400 emberük elesett, 150 foglyúl esett és 2 álgyújok két lőszerkocsival oda lett; de az oroszok is drágán vásárolták meg győzelmüket, mert 700—1000 emberök oda veszett, közte három főtisztjök. Az oroszok hadereje ehelyütt 15000—20000 emberre mehetett, kikkel 20-án este Brassó alatt az akasztóhegyen tábort ütöttek.

Mig az orosz had zöme ehelyt táborba szállt, a kozákok a Háromszék felé futásnak eredt székelységet üzőbe vették a Fekete Ügyig Kökös alatt. A székelyek szertelen rendetlenségben futottak és nagy megerőltetésébe került Szabó Nándor alezredesnek, hogy Uzonban megint összeés rendbe szedheté őket. A bozzai szoros őrsége szinte megfutamodott és hozzájuk csatlakozott volt, s erre Szabó alezredes megint előre ment Kökösig, és ott állást foglalt.

Gál Sándor ezredes a közben Csikszeredáról Kezdi-Vásárhelyre ment és a népet talpra szólitotta volt. Ahol ágyút nem öntöttek belőle, mindenütt félre verték a harangot, futárok száguldoztak egyik helyről a másikig és aki csak mozdulni birt, a hevenyében keze ügyébe esett fegyverrel bereglett Uzon és Kézdi-Vásárhelyre; mert arról volt szó, hogy megóvják Háromszék szűzies földjét az ellenség betörésétől. Gál ezredes az ojtosi szoros őrségét szaporitá, oda küldve, ami őrsereget csak nélkülözhetett és az alatta maradt hadakkal és minden kész álgyujával Uzon alá indult a főparancsnokságot átveendő. Itt mindössze 3000 főnyi rendes gyalogság és lovasság meg 8—10000 őrsereg és 30 álgyú volt együtt alatta. Ezen haderővel várta az ellenséget.

Az oroszok aközben a brassói kastély őrségét felszóllittatták volt, hogy adják meg magukat. Emezek azzal válaszoltak, hogy a Blumenau külvárosba tódult oroszokra 21-én derekasan tüzet adtak. Az oroszok erre az éjszaka ütegeket hányattak fel és 32-én való nap oly hatalmasan lövöldözték a kastélyt, hogy falaiban nagy kár esett. Az őrségnek még csak hat napra való elesége vala, derék parancsnokuk Tóth János kapitány elesett volt, alkudo-

zásba bocsátkoztak tehát és életben maradhatásuk biztositásával megadák magukat. Lűders tábornok főhadiszállását Brassóban ütötte föl. Engelhardt tábornok Törcsvár alá nyomult és mert ellenállásra nem talált, Czeiden alá jutott volt. A magyar parancsnok, Krasznai őrnagy gyáván oda hagyta volt állomását és már 20-án Nagy-Ajtáig hátrált. Az oroszok 5—6 nap vesztegeltek, mig Háromszék ellen fordultak. Clam Gallas osztrák tábornok 11000 főnyi hadtestét várták, melynek csak éle szállt volt LűdersselErdélybe. Ezen hadtest előbb biz a vöröstoronyi szoroson próbált bevonulni, de nagyon is eltorlaszolva s elsánczolva találtaés azért a tömösi szoroson vivő kényelmesebb utat választá és julius 11-én Brassó alá érkezett.

Az oroszok azalatt Kökös és Uzon táján a székelységet megverték,Eresztevény felé ugrasztották és Gál Sándort Málnás felé visszaszoritották volt, mely tájon ez Krasznaival egyesült, aki Udvarhely és a Rikáról (úgy hivják a közbeeső hegységet) eléjött volt. Háromszék elpúsztittatott: Kökös, Uzon, Réti, Szepsi Sz. György felégettettek és kizsaroltattak, Kézdi-Vásárhely részben felgyújtatott s az ott levő ágyúműhely elpusztitatott. Dörsner ezredes, az 1-ső székely zászlóalj egykori parancsnoka mint császári teljhatalmú biztos megkezdé hivatalos eljárását. Ez mind a június 26-kától július 12-kéig terjedő időközre esett, amidőn az oroszok odább mentek és a többi műveleteket Clam Gallas osztrákjaira bizták. Brassó megvételével ugyanis Lűders hadainak zömét Földvár alá bocsátá, Clam Gallas osztrák tábornok hadtestét bevárandó, melynek Brassót kell vala megszállani és Hasfort tábornokot portyázó had oszloppal Prázsmáron és a Fekete völgyön keresztül székely földre Kézdi-Vásárhelyre küldte s ez a székelyeket megszalasztotta s megszállá Sz. Györgyöt. A székelyek Csik Szereda és Udvarhely alá hátráltak.

A székelyek erkölcsi bátorsága jóval meg volt renditve, minek oka a folyton szerencsétlenül vivott ütközetekben, de jelesül Gábor Áron, az ágyuk hires mesterének elestében rejlett, kinek Uzon alatt önalkotta müve mellett egy ágyugolyó oltá ki hős életét. Háromszék la-

kossága Csikbe menekült. Aztán meg az oroszok aranya is kezdett a föld népére hatni.

Midőn tehát Clam Gallas ezalatt Brassót megszállta volt, Lüders tábornok N. Szeben alá indult. Hadának éle Engelhardt tábornok alatt Fogaras táján igyekezett átkelni az Olton, és július 12-én a 4 ágyúval oda sorakozott 800 székelyt túlnyomó erejénél fogva onnan kiverte. Lüders nyomban követte N. Szeben alá, melynek csekély magyar őrsége Fogaras elestének hirére Medgyesre vette magát. N. Szebent 21-én az oroszok megszállták. Engelhardt pedig megveré a vöröstoronyi szoros őrizetére kirendelt magyarságot Ihász alezredes alatt három véres ütközet folytán, és oláhföldre szoritá őket, honnan mint kik elsők adták meg magukat a töröknek, Viddinbe vitettek. Hasfor tmostGyula-Fehérvárnak akart nyomulni, hogy az ott levő körülzároló hadtestet szétugraszsza. De ekkor Bem ujra megjelent a déli részeken a csatatéren.

De nézzük, mi dolgok történtek éjszakon. Ott nem kevésbbé eredménydús események folytak.

Az oroszok 12—15000-en Grottenhjelm tábornok alatt, a Fischer tábornok és Urbán ezredes vezényelte 5000 osztrákkal egyetemben, Bukovina felől a borgói szoroson ide is betörtek és az e vonal mentében a határszéltől Beszterczéig elosztott magyar hadakat június 17—20. az utóbb emlitett város alá szoritották volt. Dobai alezredes, a háromszéki események folytán ismeretes székely ezredes fia, volt ehelyt 6000 ember és 24 ágyúval. Embereinek fele székely tartalékosokból állott, kik csupán lándzsákkal valának fölfegyverkezve. E haddal Dobai június 20-án és 21-én az összes orosz hadtesttel két véres csatát vivott és másodnapra kétségbeesett ellenállás után, miután az oroszokBeszterczét rohammal megszállották volt, különösen a túlerőben levő orosz lovasságtól szorongatva, kikkel csak pár eskadront állithatott szembe, — Deézsig hátrált.

Bem országos körútjában épen Kolozsvárt volt, midőn mindezen szerencsétlenségnek hirét vevé. Legott Dobai hadtestéhez viteté magát és felindulásának első

hevében ezen derék alezredest börtönre vetteté és megparancsolá, hogy hadi törvényszék elé állitsák, mert az általa (Bem által) reá bizott állomást gyávân oda hagyta volna. Ez nyilván csak a kormányterjesztette hamis hirek miatti felindulásában történt, melyek utolsó perczig kétséget keltének az iránt, hogy az oroszok Moldva és Oláhföldről be fognának törni. Bem sokkal jobban szerette az igazságot, hogysem ezt be nem látta volna, és rákövetkező nap a törvényszék eljárását fölfüggeszté, és Dobait Udvarhelyt egy dandár parancsnokává nevezte ki. Bemnek puszta megjelenése visszaállitá a hadtestben a rendet és fegyelmet, és már 25-én Beszterczе alá indult az ellenségre Hogy e helyt miket végzett, legjobban kiviláglik a következő három hadi jelentésből, melyeket Bem az idő tájt a kormányhoz intézett:

Beszterczе június 26-án. Ma kardcsapás nélkül elfoglaltuk Beszterczét. Az ellenség visszavonult és remélem, majd még odább szoritom s kikergetem Erdély határából. Bem.

Június 27. Az oroszokat megvertem s most Tekendorfon vagyok. (?) Hét óra hosszant egyre megtámadta és visszaverte zsenge seregem az ellenség hatalmas lovasságát. Szalindorfig (Szendorf?) nyomultam előre.

Bem.

Július 2. Mint már jelentém, N. Sajón, Várhelyen keresztül Beszterczéig nyomultunk előre és most az ellenséget a borgói szorosban tartom bekeritve és pedig anélkül, hogy a Gyulafehérvár alatt müködő hadakból csak egy embert is rendeltem volna seregemhez.

Bem.

A tények magyarázata és megállapitásaul meg kell emlitenünk, hogy az oroszok Besztercze megvételével Dobait csak gyengén vették üzőbe és Beszterczén túl utóhaduk és az osztrák tartalékot táborba hagyták szállni, mig a derék had a hegységen keresztül Szászrégennek vette utját, innen Maros-Vásárhelynek fordulandó és igy ha lehetséges, Lüders hadtestével Medgyesen keresztül az összeköttetést helyreállitandó.

Hirét véve, hogy Bem feléjök útban van, az oroszok Beszterczéről egy szálig kitakarodtak és nyugton nézték, hogy a magyar vezér 26-án a várost megszállotta, de csakhamar öszszeszedték erejöket és 27-én bátran kiállották támadását. Sőt lovasságuk oly zavarba ejtette a székelységet, hogy ezek futásnak eredtek, Bem csak példátlan erélye és szivós jellemének köszönheté, amint maga mondja, hogy 7 óra hosszant ki birta az ellenséges lovasság ismételt támadását. Bem a 12. honvédzászlóaljból vált négyszög közepére állott és maga parancsolt tüzet, mindig kellő pillanatban. Hidegvérűsége, rendithetlen bátorsága, elszánt helytállása megnyugtatá a megrendült honvédséget és új bátorságot öntött beléjök és csak igy történhetett, hogy Bem egyetlen zászlóaljjal 8000 főnyi hadtesttel szemben, az osztrákot is ide számitva, hét óra hoszszant ura volt a csatatérnek.

28-án azonban az orosz derékhad visszatért volt, és Bemnek 18—20000 emberrel gyült meg baja, nem csoda tehát, hogy elkeseredett hosszú harcz után Beszterczét oda kellett hagynia.

Bem az őt üzőbe vett oroszok elől csak úgy menekülhetett, hogy megkerülte a várost. Csakis ezen események folytán érthetni meg a következő napiparancsot, melyet Bem július 5-én Beszterczéről seregéhez intézett:

Napiparancs.

A haditörvényszék itélete, mely a végből lett kinevezve, hogy biráskodjék azok fölött, kik június 27-én és 28-án zászlójukat, vezérüket, parancsnokukat és bajtársaikat a csatatérről való gyáva megfutamlásukkal cserben hagyták — oly formán dőlt el, hogy vagy csapatszámra kellene agyon lövetnem a székelyeket, vagy pedig százával megbotoztatnom. Az elsőt nem akarom, mert azt hiszem, hogy akiken a rémület erőt vett, a hazának és szabadságnak jó szolgálatokat tehetnek majd, ha az asszonyias félelmen túlestek és magukhoz tértek; a másodikat pedig azért nem, mert nem akarok veletek barommódra bánni. Ennélfogva arra szán-

tam magamat, hogy ez egyszer még igazság helyett kegyelmet osztok és mind a 27-én és 28-án szökevénynyé lett honvédeknek megbocsátok. Ez alkalommal el nem mulaszthatom, hogy a székelyeket, kik velem együtt nem egy csatatüzet dicsőségesen kiállottak, ne figyelmeztessem azirànt, hogy szálljanak szembe bárhol az oroszokkal, mindenütt hazájok, a maguk és szeretteik szabadságaért harczolnak. Ha az oroszot e tájt beeresztenők az országba, legelőbb is Maros-Széknek venné utját, valamint megforditva, ha Háromszék felől eresztetnék be; azért itt is, ott is ugyanazón egy ellenség ellen harczolunk. Itt kell győzelmet vennünk rajta, ha háromszéki szeretteinket megótalmazni akarjuk, ha szabad emberekből jobbágyokká lenni nem akarunk. Itt kell mindenekelőtt utját állnunk, mert Háromszékre már más hadaink indultak, hogy ott megsemmisitsék. Tudjátok meg továbbá, hogy a lovasság leghamarább akkor vehet erőt rajtatok és kaszabolhat le benneteket, ha elszéledtek. Mig egyes ember magára hagyatva oda van, az együtt levő tömeg megdönthetlen, kivált miután tudjátok, hogy az ágyukkal el nem mozdulok mellőletek. Maradjatok tehát együtt, maradjatok körülöttem, amig én helyt állok; és nincs hatalom e földön, mely legyőzzön benneteket. Nemsokára viszontlátjátok majd szüleiteket, nemsokára feleségeiteket és testvéreiteket, mint győzedelmes szabad emberek fogjátok őket viszontlátni; vigyázzatok tehát, hogy némelyiknek közőletek gyávaságot ne lehessen majd szemére lobbantani és az ebbeli gyalázatotok mint az ős magyaroknál, fiaitokra, sőt unokáitokra ne szálljon. Maradjatok, amik eddig voltatok, szabad vitéz székelyek, utolsó léekzetvételtekig, mert vitézségtekkel nemcsak magatokat kell megmentenetek az orosz kancsukauralomtól, hanem a nemzeti becsületet is, melyet eleitek ezredéven felül megőriztek Európában. Legyetek méltók hunn eleitekhez, kiktől származtatok és Attila nagy királytokhoz.

Kelt a beszterczei főhadi szálláson 1849 június 5-én.

Bem József,
altábornagy.

Bem Tekélyig hátrálván, összeszedé hadait és július 2-án újból visszafoglalá Beszterczét.

Itt pár napig megpihent, mialatt naponta megütközött az oroszokkal a borgói szorosban, mig ezek megint Teke alá nem szoriták.

Grotenhjelm tábornok ugyanis július 2-án Borgó Prund alá nyomult volt és Bem hadait e helységből kiugrasztá, és azokat Aldorfig üzőbe véteté, honnan Bem Teke alá hátrált. És midőn Bem Beszterczé alá vonult, Pavlow orosz tábornok július 10-én, mialatt az ellenség derékhada Szászrégennek fordult, visszaszoritá Kis-Budakig.

De 12-én Bem ismét N. Sajó és Besztereze alá szállt, de az összes orosz hadtest megint megtámadá és visszaszoritá Szeredafalva alá.

Ezen hátrálás alkalmával történt az is, hogy a szászok, kikkel Bem és katonái oly csinján bántak volt, elővették eldugdosott fegyvereiket s a városház tornyából, a háztetőkről s az ablakokból tüzeltek a menekülő honvédekre, és Lukinits, Bem hadsegéde a vezér kocsijában megöletett.

Július 16-án a székelyek itt szemközt és mindkét oldalt megtámadtattak. Grottenhjelm Bilak felől, egy üteg a Harinai havasorból és Pavlow szemközt támadák meg őket; a székelyek újból visszaverettek és kétfelé oszolva Sz. Györgyön keresztül Teke felé és Lekenczén keresztül Deézsig kellett hátrálniok. De ez ütközetben már Damaszkin alezredes vitte a vezényletet, kire Bem a parancsnokságot bizta volt, mig a vezér maga Székelyföldre sietett, hová nagyobb veszélyek szóliták.

Damaszkin még 21-én vivott csatát Ded ád alatt és Szász-Régenre vette magát. 22-én itt is megütköztek és több órai heves harcz után az orosz hadtest egy része megszállta Szász-Régent, ahol Grottenhjelm egyelőre megállapodott, a többi hadai pedig viszszatértek Beszterczére, hogy a visszamenetelt biztositsák.

Szász-Régenről Damaszkin Maros-Vásárhelyen keresztül Sz. Györgyre vette magát és ott hadait, kik alig

5000 emberre olvadtak volt le, összeszedni és Marosvásárhelyt ujra megszállni igyekezett.

Ez alatt Bem Székelyföldre tért volt s ott összeszedett minden haderőt, amit csak kerithetett, és Háromszéken való megjelenésével meggátolá az oroszoknak Gyulafejérvár ellen intézett vállalatát. Lüdersnek meg kelett állnia utjában és Clam Brassóról, a hová beféészkelte volt magát, az Olt szélére szállt és Háromszéket fenyegette. Őt július 20-án és 21-én Bem Szepsi sz. György alatt megverte és Ilyefalván keresztül Aldobolyig üzőbe vétette, Brassót is fenyegetve, honnét már elszállitgaták a közpénztárakat. Ezen sikertől fölbátoritva a székelyek július 22-én megtámadák az osztrák-orosz egyesült hadakat, de Illyefalva és Sz. királyig, 23-án Szemerjáig és 24-én Szepsi Sz. Györgyig nyomattak vissza. 27-én kemény harcz után kiszorittattak Szepsi Sz. Györgyből, és az erdő szélen Málnás alatt foglaltak állást. Mindezen ütközeteket Gál ezredes vezényelte volt, minthogy Bem, hogy az első sikert kivivta, Maksa és Kézdivásárhelyen át az ojtosi szoroson keresztül 2500 emberrel, 12 álgyúval Moldvába szállott volt, azon reményben, hogy az ott lakó csángó magyarokat majd fegyveres felkelésre birja. Oknáig nyomult előre, miután kétrendbeli ütközetben, 23-án és 24-én Moller, elejbe állt orosz tábornokot (az oroszok tartalék hadával) megverte, tőle számtalan kocsit, nagy marhacsordákat, sok lőszert elvett és nehány száz emberét foglyul ejtette és ezzel hadainak bátorságát újra föléleszttette volt. Daczára erélyes kiáltványának (L. Szilágyitól „A magyar forradalom végnapjait, a toldalékban 91. lap) a magyar ügy ott nem talált viszhangra és Bem visszatért Erdélybe (L Szilágyi „Végnapjaiban“ 90. lap) ahol Gál ezredest Csik- Háromszékben visszahagyta volt, ő maga pedig 3—4000 emberre szaporodott hadtestével a Maros és Kolozsvár felé eső alapjához közeledni igyekezett. Az ellenséges tábornokok most abban egyeztek meg, hogy Marosvásárhelyre indulnak: Clam Gallas Csik-szereda irányában Sepsi Sz. Györgyre, Dyk tábornok Fogarasról a vásárhelyi út mentében és Lüders Medgyesen ke-

resztül Segesvárra volt indulandó, és e várost július 29-én kardcsapás nélkül meg is szállotta. Az ellenséges tábornokok Bemet a székelyföldön akarák bekeriteni és Marosvásárhely és Kolozsvárral való összeköttetését a déli hadtestnek az orosz éjszaki hadtesttel való egyesitése folytán akarák megakasztani. Mert Grottenhjelm akkorában megint Szász-Régenben tanyázott. Bem július 31-én daczára csekély haderejének (2400 főnyi gyalogság, 250 lovas és 12 ágyú volt vele,) a nálánál többszörte hatalmasabb hadtestet (18909 embert és 24 ágyút, Lüders tábornokot Segesvár és Keresztúr közt jól választott állásban, miután Udvarhely felől némi segédcsapatokat szerzett, erélyesen megtámadta. Lüders főerejét a marosvásárhelyi uton állitotta volt föl, egy osztályt pedig Udvarhely irányában. Az oroszokkal szemközt patak folyt, balszárnyuk a Küküllőre s a jobbik erdős lejtőkre támaszkodott, melyek több csatárszakaszokba feloszlatott zászlóaljakkal valának megrakva. 11 óra után Bem előre indult a Marosvásárhelyre vivő uton és hatalmasan szorongatta az ellenség közép szárnyát, mely Skariatin tábornok halála folytán megrendülve hátrálni kezdett, de úgy, hogy főtámadását Udvarhely felől intézte. Lüders itt hatalmas tüzérséget szedett volt össze és mindkét részről több óra hosszant heves ágyuzás folyt, midőn egyszerre az oroszok inogni látszottak. Bem szuronynyal támadtatta meg az orosz gyalogságot. Erre Lüders ráereszté Bem jobbszárnyára dzsidásainak sorát, kiknek támadása eldönté a csata sorsát. Bem gyalogsága szétugrasztatott és Keresztúr felé megszaladt. Maga Bem szintén megsebesült, egy vizzel telt árokba esett, ahol elrejtőzött az iszapban, úgy hogy az ellenség elszáguldott fölötte, anélkül, hogy őt észre vette volna. Az oroszok 7 ágyút, 2 zászlót, számtalan lőszert és podgyászkocsit, közte Bem saját utikocsiját is, és rajta a Rákóczi kardját, melyet a kolozsvári polgárok Bemnek ajándékoztak volt — zsákmányul ejték. Ezen ütközetben az orosz lovasság üldözése miatt még foglyul esett 200 emberünk, de az oroszoknak is odalett 1000 emberük, ki mint halott,

ki mint sebesült; az elsők között Skariatin ezredes, ki még a csata folytában meghalt. Különben itt esett volna el Petőfi Sándor, ki mint Bem hadsegéde vitézül részt vett a csatában, legalább ezentúl teljességgel nyomát veszték. Maga Bem, midőn az éj beálltával az ellenség abban hagyta az üldözést, előjött az iszapból és egymagában ballagott Keresztúr felé. A kukoriczaföldön egyik hadsegédére és kissé odább 4 huszárra akadt, kik holttestét keresék. Ő legott Maros-Vásárhelyre sietett, mialatt a székelységet Dobai vezetése alatt, kit ujra visszahelyezett volt rangjába, hátrahagyta Udvarhely felriasztására.

A Dyk tábornok vezényelte ellenséges hadosztály Fogarasról Udvarhelynek vett utjában Kőhalom alatt egy osztályát megverte volt, s aug. 1-én Segesvárt Lüdersssel egyesült. Augusztus 2. Marosvásárhelyre érkezve Bem annyi haderőt igyekezett összeszedni, amennyit csak megkerithetett, és itt 2000 embernyi őrséget találván, Kemény Farkasra parancsot küldött, hogy az alatta álló hadakkal, 4000 főnyi gyalogság, 800 főnyi lovasság és 12 ágyúval nyomban térjen vissza Kolozsvárról. Ámbár ezen parancsot elsikkaszták volt, Kemény mégis egy főbb tiszt tanácsára tüstént elindult Marosvásárhelyre, hova augusztus 2-án el is ért. Lüders odahagyván Fogarast, Dyk tábornoknak Segesvárt tanyázó dandára fölött elvállalá a parancsnokságot s azzal augusztus 4-én Gálfalvára érkezett, de a magyarokat nem találta ott. Mert Bem Damaszkint a beszterczei őrség maradékával Marosvásárhelyt visszahagyván, augusztus 3-án Gálfalván keresztül Kemény hadtestével szaporodva Medgyesre érkezett és augusztus 5-én, mielőtt az oroszok észrevették volna, 7070 ember és 14 ágyúval villámsebességel megindult a N. Szebenbe vivő uton. Lüders Bemet nem birta többé utól érni, hanem 50 kozákot küldött utána, hogy megfigyeljék és Medgyesen keresztül Vizakna alá indult, hováaug. 6. érkezett meg.

Stein ezredes, ki rendeletet vett volt, miszerint abba hagyja az általa bombázott Gyula-Fejérvár ostromlását, és augustus 5-én N. Szebenbe vala érkezendő, mig Kemény 1600 emberrel visszamaradt Marosvásárhelyt,

honnan Kolozsvárra volt indulandó, hogy az arra felé ugrasztott hadainkat összeszedje. Kazinczy ezredes, ki 10000 emberrel vesztegelt tétlenül Magyarország éjszakkeleti részén, Erdélybe rendeltetett, de ott csak akkor jelent meg, midőn az oroszok Kolozsvárt már megszállották volt. Bem maga augusztus 2-a reggelén 7—8000 ember és 19 ágyúval elindult Marosvásárhelyről és augusztus 5-én N. Szeben alá érkezett. Haszfort tábornok két dandár élén fogadta a magyarokat Vizakna táján, Bem ott meg is támadta és augusztus 5-én megverte.

Az oroszok harczolva hátráltak N. Szeben alá és az utczákat meg házakat megrakták gyalogsággal, mely a polgárokkal együtt tüzesen védelmezte magát. A magyarság csak azután birta a várost kezére keriteni, hogy az ellenséget mind egy szálig levágta volt. A holttestek rakásra feküdtek szerte az utczákon. A gaz szászok erre a legbarátságosabban fogadták a magyarokat, virágot szórtak elejbök és megvendégelték őket, bár ezek jól tudták, hogy e barátság mennyit ér, főkép miután az utczai harcz folytán jó formán elhamvasztott mészárosutcza látása fel kellett, hogy keltse a polgárság dühét. Hasford tábornok Talmácsig hátrált és a magyarság a város alatt ütött tábort, miután Stein felkeresésére egy svadrony huszárt rendeltek ki, mert egészen nyomát vesztették.

Lüders tábornok aug. 6-án reggelén Nagycsűr alatt 15—20,000 emberrel csatarendbe sorakozott. Bem 8 óra tájt megtámadá csupán 6 zászlóalj gyalogság, 500 lovas és 18 ágyúval, mialatt többi hadai Nagy Szebent megszállva és Hasfordot féken tarták. A két óra hosszant folytatott ágyuzás alattBem az oroszoknak eleintén gyenge balszárnyát fenyegette, de midőn ez jóval felszaporittatott, jobb szárnyukat igyekezett megkerülni. De ezen a részen az ellenséges lovasság oly nagy számmal volt, hogy a mi megkerülésére indult balszárny unkat szétugrasztá. Az orosz dzsidások ugyanis a jobbszárnyon foglalt állásukból tetemes tüzérséggel egy magaslatra vevék magukat, onnan megtámadák balszárnyunkat, s midőn ez engedett, a magára hagyott középhadat is, mely da-

czára annak, hogy oly szörnyű ágyútüzet fejtett ki, kénytelen volt a jobb szárnynyal együtt a túlerőtől nyomatva Szerdahelyig hátrálni. Az ellenség aztán még hatalmasan üzőbe vette Grosdorfig, ami nekünk 10 ágyunkba s 1200 emberünkbe került, kik foglyul esének. Midőn Hasford a Nagyszeben felől hallatszó szörnyű ágyúzásból megértette, hogy a derékhad csatába keveredett, újból megtámadá a várost és hogy Bem hátrált, az ideszállt magyarság is kénytelen volt visszavonulni Szerdahely alá. Midőn az oroszok hadakozva a városba nyomultak, az álnok szászok ez alkalommal sem állhatták meg, hogy a menekülő honvédekre az ablakokból ne lövöldözzenek, minek folytán Kurcz Antal, a mint iró is hiressé lett szabadságharczos, a szászok egykori bálványa, most pedig Bem hadsegéde, a vezér tulajdon kocsijában megöletett.

Bem utóhada még egyre csatázott Hasforddal, midőn Bem maga az ellenséges tulerőtől mindjobban kiszorittatott az országutra, melyen most rémes zűrzavar támadt. Ágyúk és kocsik, melyek előbb Szerdahelyre rendeltettek de most visszafordultak, állták el az utczákat, a katonák sorai minden oldalról egyszerre megtámadtatva felbomlottak, és midőn az ellenséges lovasság a Szerdahelyre vivő utat megszállta, nemcsak ágyuink és kocsiink nagy része esett az oroszok hatalmába, hanem ezek rövideden az összes Bemféle hadosztályt szétugraszták minden irányban. A magyar utóhadból csak kevesen menekültek a hegyeken át. Bem csak bajjal szabaditatott ki az őt bekeritett orosz dzsidások körmei közöl, mire orvosának kocsijába szállt, minthogy a magáé az ellenség kezébe került, és 30—40 ember, részint közvitézek kiséretében, Szerdahelyre menekült, hogy onnan Szászsebesre vehesse magát. A helységnek vett utja közepetáján Steinra akadt, ki csak az őt felkeresett svadronyhuszártól vette az abbeli parancsot, hogy Nagyszeben alá induljon s a rá következett reggel oda csakugyan el is indult volt. Bem megbizá a parancsnoksággal a végre, bogy a megfutamodottakat összeszedje és megigéré, hogy pár ágyút fog neki küldeni. Stein igyekezzék az oroszeknak minél több kárára lenni, a Szász-Sebes

táján foglalt állást ereje szakadtáig megvédelmezni és legroszabb esetben a piskii hidon helyt állni, a mig csak egy szál embere lesz. Maga Bem Szász-Sebesre ment és onnan augusztus 7-én utnak indult Magyarországba, hogy itt Kossuth kivánságára átvegye a főparancsnokságot. Alább lesz alkalmunk további működéséről részletesen megemlékezni, és e helyütt legelőbb is Stein és a többi erdélyi alvezérek végső dolgait fogjuk beszélni.

Székelyföldön Gál ezredes azalatt mindegyre csatázott, úgy Sz. György alatt (Julius 27-én) Tusnád alatt (Julius 29-én) Kászony alatt (julius 41-én) és Nyerges alatt (augustus 4-én) az oroszokkal és a Clam-Gallas vezényelte osztrákokkal, mely csatákban az utóbbiak jókora veszteséget szenvedtek. Clam-Gallas sietett a Maros-Vásárhely alatti állásba szállni, hogy onnan a magát még folyvást példátlan elszántsággal védő székelységen erőt vegyen és a Kolozsvárra indult osztrák-orosz hadak tartalékát képezze. Grotenhjelm Maros-Vásárhelyről Tordán keresztűl Kolozsvárra volt indulandó, vele pedig a Medgyesről Balázsfalváig keresztűl útban levő Dyk-féle dandár, valamint az előbb Clam-Gallas alatt Udvarhely táján csatázott hadak valának egyesülendők. Maga Lüders a derékhaddal Gyulafehérvárt készült az ostrom alól fölmenteni és mind a három hadtest augusztus 18-án illető rendeltetése helyére: Kolozsvár, Torda és Maros-Vásárhelyre vala érkezendő.

Augusztus 10-kéig Lüders N. Szebenben időzött volt és a rákövetkezett nap utnak indult Szerdahely felé. Fele uton e város és Szász-Sebes közt, Stein előörseire akadt, kik rövid viaskodás után Szász-Sebesig hátráltak. Stein ugyanis hirtelen összeszedte volt megint hadait és hét zászlóalj gyalogság, 600 lovas, és 18 ágyuval a Szász-Sebes körül levő hegyeken foglalt állásban várta az ellenség támadását. Lüders több mint háromszorta akkora haddal rohant neki Steinnak, de eleinte mégsem tudta hátrálásra birni. Az orosz lovasság támadása gyilkos ágyútűzzel lőn visszaverve. De az ellenség sulya elviselhetlen volt. Stein tehát a legjobb rendben visszavonult, az Al-

vincz és Szász-Pián közt levő magaslatokon állást foglalt és onnan még egyszer erélyesen visszaverte az orosz lovasság hatalmas támadásait. De közben 500 kozák Szász-Piánba belopózott volt és hogy hátuk mögött megjelentek, a magyarok hátrálni kezdének, mig Lűders a pillanatot felhasználva ismétlé hatalmas szemközti támadásait. De Stein utjában szakadatlan folytatott ütközetek közt mégis jó rendben vonult vissza Szászváros és Piskin keresztűl Dévára. E csata mindkét félnek számtalan emberébe került. Lűders augusztus 14-én megszállta Szászvárost és előőrseit Piski alá tolta. Stein a Déva és Dobsa közti hegyszorosban, Lesnek falu táján állott, midőn Bem Erdélybe visszaérkezett.

Augusztus 11-én a gyulafehérvári őrség a gyönge körülzároló hadtestre kirohanást tőn Maros-Portus felé és ezen csekély hadat kétségbeesett ellentállás után Borbereken át visszanyomta a fileóti magaslatokig (Balamir).

Augusztus 12-én Segesvár alatt, mely hely akkor még kezünkön volt, a magyar hadak megverettek és Balamesig (?) hátráltak. (Alkalmasint a maros-vásárhelyi őrség Damaszkin alatt.)

Lűders most a Maros mentében Magyarországra indulni szándékozott, mialatt Grotenhjelm egy időben Kolozsvárt elfoglalandó és N.-Váradra indulandó vala. Grotenhjelm augusztus 14-kén Kis-Czégről, Kolozsvár alá indult és előhada Mocs táján még megveretett a magyaroktól. Ugyanaz nap a mieink odahagyták Kolozsvárt és Bánfi Hunyadra vették magukat. Grottenhjelm augusztus 15-én megszállta Kolozsvárt és a bánfi-hunyadiakat felszólittatá, hogy adják meg magukat. Dyk Thordára szállott. A bánfi-hunyadiak vonakodtak megadni magukat, Urbant, ki ellenök rendeltetett, tönkre verték ugy, hogy még azt sem érhette meg, hogy az előbb itt vallott kudarczát most az elcsenevészedett, magyar sereg rovására helyre üsse. A hadtest visszavonult Sibóra és később részben Kazinczy hadaival az oroszok előtt letette a fegyvert, részben meg elbujdosott a marmarosi erdősza-

kadékokba. A Gyaluban táborozott magyar had szintén megadá magát a Kolozsvárott levő oroszoknak.

Vessünk most, mielőtt az erdélyi hadsereg feloszlását jelentenők, egy pillanatot Magyarország délkeleti zugába, hova a haza összes reménye menekedett volt.

Jól tudjuk, hogy elbeszélésünk most következő befejezése sajátképen nem tartozik az erdélyi hadjárat történetéhez, azonban kötelezve éreztük magunkat az iránt, hogy részint Bem képét, amennyire lehetséges, minden vonásában bemutassuk az olvasónak, részint meg hogy helyet adjunk azon eredmények vázlatának, melyek elérésében az erdélyi hadsereg egy részének közreműködése félreismerhetlen. Meg kell még jegyeznünk, hogy a következőkben részint a Szilágyinak „Végnapjai“, részint a hivatalas esquisse, részint Pataky műve „Bem Erdélyben,“ részint szavahihető szemtanúknak szóbeli közleményi lőnnek lelkiismeretesen felhasználva.

Augusztus 8 a reggelén Bem Lugosra érkezett, ott találkozott Duschekkel, ki magával vitte volt a kincstárt és a bankóprést, valamint sok kormányhivatalnokkal, kik Aradról menekültek volt, hol szerintök még ott kellett lenni Kossuthnak néhány miniszter és képviselővel. Bem átveendő vala a még Dembinski alatt levő sereg vezérletét, mely Temesvár táján állott. Lugoson aközben oly eset történt, mely ha előbb bekövetkezik, a hazát sok csapástól megkiméli vala. Az oláh vezérekkel, jelesül Jankuval folytatott alkudozásokat értjük, kik Oláhföldről e végre küldött megbizottak részéről buzgón elősegittettek. Már előbb megbarátkoztak volt azon gondolattal, hogy az oláhoknak kegyelmet osztanak és velök, valamint a sajátképi Oláhföldön levő testvéreikkel szövetkeznek az oroszok ellen. Jelesül Jankunak, csapataival, minthogy az általuk a hazában véghez vit irtózatosságok emléke békés ottmaradásukkal ellenkezett, Oláhföldre kell vala indulni és onnan az oroszok ellen fordulni. Janku a maga részére magyar tábornoki rangot s ezt elismerő oklevelet és az iránt való felhatalmazás a követelt, hogy tisztjeit (kiknek egy rangban kellendett állni a magyar

seregbeliekkel,) maga nevezhesse ki, valamint azt is, hogy függetlenül parancsnokolhasson. Daczára Bem ellenkező tanácsának, a kormány most, midőn már világos volt, hogy késő, ráállt e követelésekre; Bemnek Jankut tábornokká kelle kinevezni és Facsétra rendelé. De az oláh emberek jóllehet tudták, mi sors várja nemzetiségüket az orosz és osztrák kormány részéről, nem biztak többé a magyar halványuló csillagában és a Lugoson kötött alku nem lőn teljesitve.

Augusztus 8-án Bem Rékasra érkezett, Temesvártól három órányira. Az ott tartott haditanácsban Bem arra szánta magát, hogy az osztrákokat csatára szoritandja, részint azért, hogy igy meggátolja őket a legfölebb még 8 napig tartható temesvári erősség ostrom alóli felszabaditásában, részint meg azért, hogy az ellenséget Dembinski és a már közeledő Görgei seregei közé keritse. Ezen tanácsa győzedelmeskedett azok véleményén, kik tekintettel az elcsigázott magyar seregre a vár feladását és a döntő csata elhalasztását javasolák.

A magyarság tehát augusztus 9-ke reggelén Kis-Becskerek alatt, Temesvártól nem messze csatarendbe sorakozott. Miután a Vécsey-féle ostromló hadtest körül némi intézkedéseket tett, a középhad tájára ment egy 12 fontos üteg közé, onnan vezetendő az élénk ágyuzással megkezdett csatát. Az osztrákok balszárnya a Maros mindkét szélén Arad felé egész fel Pécska és Fönlakig volt indulandó és jókora hadoszlopot bocsátandó Vinga és Monostor felé, hogy a Temesvárról Aradra vivő utat megfigyelje; a negyedik hadtest (jobb szárny) Lichtenstein herczeg vezérlete alatt Pészak felől Hodony és Kárányt vala kezére keritendő, hogy a magyarok balszárnyát fenyegesse; a középen végre Paniutine orosz tábornok hadosztálya, továbbá a Lovrinban állomásozó lovasosztály a tartaléktüzérséggel valamint Csatád alatt álló 3 hadtest egy irányban vala Becskerekre indulandó és ott támadásra egyesülendő. Miután ez megtörtént, a magyarság a Becskerekből kifejlett ellenséges hadoszlopokat a homlokvonalukat fedező patak mögött felállitott ágyuikból élénk tüz-

zel fogadá. Egyuttal a magyar huszárok a császáriakat tulszárnyalni igyekezének és sikerült nekik azoknak balszárnyát megingatni, úgy hogy Paniutine hadosztálya és a tartaléktüzérségnek kellett segitségre menni. Ekkor oly esett állott be, melyet vagy árulás, vagy félreértésnek róhatni fel: magyar részről a tartalék lőszer még csata előtt Aradra rendeltetett, következéskép a legnagyobb szükség perczében nem volt kéznél. A magyar ágyuk elhallgattak. Midőn egyuttal a jobb szárnyra Lederer lovas dandára, a bal szárnyra a Simbschené rohant, az osztrák középhad elölrül szorongatott és Lichtenstein herczeg a magyarok jobb szárnyát megkerüléssel fenyegette, a mieinknek állásukat oda hagyni, a Bereszó alatti erdőből kitakarodniok és Lugosra visszavonulniok kellett. A visszavonulást Vécsey ostromló hadteste fedezé, mely a csatában nem vett részt. Daczára kimerültségöknek, a magyarság csak 300 embert vesztett.

Bem a csata folytábbon lováról lebukott, karján megsérült és kartácslövéstől fején könnyedén megsebesült volt. Aznapról való éjszaka Rékasra ment; de a hadseregben az a hire lett, hogy kitörte karját és sulyosan megsebesült, ami a magyarokat természetesen még jobban elbátortalanitotta. E kósza hir megtöré Kossuth reményeit és nagy része volt benne, hogy Görgey szemtelen követeléseinek engedett. Rékason kivált a menekülők hemzsegése és számtalan podgyászos kocsi fennakadása miatt mérhetlen zavar uralkodott, a hadsereg zűrös rendetlenségben vonult keresztül a város utczáin, mely rendetlenséget még fokozák a szomszédos helységekből érkezett sok menekült kocsijai. Dembinski, Perczel, Mészáros, Visocky tábornokok állásukról lemondtak és török földre menekültek.

Bem akkor sem veszté eszméletét, midőn mind elcsüggedtek, hanem a sereg összeszedése és ujjászervezése után látott, miben táborkari főnöke, a derék Guyon járt kezeügyére. Augusztus 10-kén főgondot az okozott neki, hogy honnan vegyen zsoldot s élelmi szereket hadainak, mert a bankóprés már hat hete megszünt dolgozni és az élelmi szereknek sarczolás utján való behajtása baráti

földön szomorú dolog lett volna. E közben Bemhez sürgöny érkezett, melyben Kossuth sürgetőleg felszólitá, menjen rögtön Aradra. Bem rögtön irt válaszában üzené, hogy a dolgok állapota nem oly rosz, mint gondolják, a sereg újjászervezése gyorsan halad, az ő megsebesűlése jelentéktelen, a magyarok vesztesége csekély, a császáriak részéről kivivott előny nem nagy és sehogy sem döntő. Egyuttal Bem igéré, hogy el fog menni Aradra. Ezen válasz, mely Kossuth lemondását minden bizonynyal késleltette és belé bátorságot öntött volna, nem is jutott elrendeltetése helyére.

Miután Bem Lugoson még az nap némi intézkedéseket tőn, augusztus 10-én késő este mellékutakon elindult Aradra és csak 12-én délelőtt 11 órakor ért Radnára, hol a megjelenésén álmélkodó lakosok beszélték neki, hogy Kossuth lemondott és Görgey dictator lett. Maga Kossuth előtte való éjjel keresztül utazott volt Radnán. Ekkor Bemnek nem maradt egyéb választása, minthogy visszatért hadaihoz Lugosra, hova 13-án reggelre meg is érkezett. Görgei Világosnak, Kossuth meg Orsovának vette volt utját. Augusztus 13-án és 14-én Bem hadseregeFacsétnak vette útját, mig Kmetty Karansebesre indult, hogy a Törökország és Erdélylyel való összeköttetést a Vaskapui szoroson keresztül megóvja. Bem és Guyon alig mozdultak, az osztrákok 80000 en legott nyomukba indultak, miért Bem Dembinskit felszólitá, hogy fedezze visszavonulását. Midőn ez szavát nem fogadta (lásd Szilágyi „Végnapjait 100 lap.) Kmetty 3000 emberrel utjokba állt Lugoson az osztrákoknak. Kétségbeesett harczot vivott Lugoson belül és kivül, és egy fél napig feltartóztatá az összes osztrák hadsereget, és legderekabb hadainak tönkretételével, kiknek pedig bálványa volt, elérte czélját. Ő maga mellékutakon járva polgári öltözetben menekedett meg Törökföldre. Guyon a rákövetkezett nap az utóhaddal Lugosról vala a sereget követendő. Bem Lugosról levelet irt Kossuthnak Orsovára, szemrehányásokat tőn neki, amiért hogy hatalmát másra ruházta, és kijelenté: ő se dictatort, se egyáltalában más hatalmat törvényes-

nek el nem ismer, mint a melyet a magyar képviselők beiktattak.

Bem Görgeivel, kit erre felszólitott, vagy nélküle, Erdélybe akart menni, ott a védelmi harczot az utolsó szál emberig folytatandó, és felszólitá Kossuthot is, hogy kövesse. De Kossuth válaszát az osztrákok elsikkasztták és az nem is jutott el Bemhez. Megvan különben Szilágyi „A magyar forradalom végnapjai czimü müvében 98 lap."

Ez alatt hire terjedt, hogy Görgei megadta magát; és jóllehet Batthyányi Kázmér és Szemere volt miniszterek e hirnek egy kiáltványban ellenmondtak, Lugoson csakhamar azt beszélték, hogy Görgei az oroszokkal szövetkezett Austria ellen, hogy Leuchtenberg herczeget nézte ki magyar királynak és kieszközölte, hogy a magyar sereg az orosz zsoldjába léphet. Mások meg azt hitték, hogy Oroszország titkon kezességet vállalt volna a magyar papirpénz érvényben maradása, a seregnek osztandó kegyelem és a tisztek rangban maradása iránt. Ennek is nagy része volt a sereg megzavarása és elcsüggesztésében.

Augusztus 14-éről 15-re következő éjjel Lichtenstein herczeg Guyon tábornoknak tudtul adá Görgei fegyverletételét és felszólitá hogy cselekedjék ő hasonlóképp, mely esetben kész magát megkegyelmeztetése iránt közbevetni. Guyon tagadólag válaszolt, kinyilatkoztatva abbeli elszántságát, hogy ő csak a magyar király részéről szentesitett 1848-ki törvények alapján fog alkudozni, amit Bem, ki mindakét rendbeli okmányt közzétette volt Facsétou, teljesen méltányolt. Ekkor Vécsey hadtestében, mely valamennyi között a legfegyelmezettebb volt, a tisztek tanakodni kezdének az iránt: vajjon nem volna-e jobb, ha megadnák magukat és szintén részük volna a kedvező (!) feltételekben, miket Görgey nyert volt, a helyett, hogy a nyilván reménytelen (?) vérontást folytatnák. Bem lebeszélte őket, mondván hogy Görgey feltétlenül meg nem adta magát, és eléjök terjeszté ezentúl követendő hadi tervét; 16-án reggel azonban Vécsey, hadtestével Facsétról Aradra indult és ott letette fegyverét — a sze-

rencsétlen ez önámitásáért october 6-án a Görgeyállitotta akasztófán lakolt.

Mármost mind jobban elcsenevészett a Lugos táján táborozó sereg; Bem pedig maradékhadával Dobrára indult, hova augusztus 16-án meg is érkezett, és ott Stein meg annak maradékhadával találkozott.

Bem szörnyen neheztelt azért, hogy Stein a piskii hidat keze közül kieresztette és még Dévát is feladta volt. Azonban e kastély egy régi mina vigyázatlan vagy áruló általi kezelése miatt 100 honvéddel felrobbant volt és Lesnek alatt Bem megtudta az erdélyi hadsereg szomorú állapotát. Stein, ki igen derék tiszt volt, a hadseregben igen népszerűtlen ember vala és sokan, bár minden alap nélkül, de árulónak nézték. Hadain annyira erőt vett a fegyelmetlenség, hogy senki sem akart többé az ő szavára fegyvert fogni. Bem Lesneken magához hivatá a főtiszteket, elbeszélé nekik Görgei árulását, bátorságot és reménységet igyekezett beléjök önteni, és Beke ezredest k›nevezé a hadtest parancsnokának. Azalatt a Facsétről elindult hadak Dobrára vevék utjokat és példájuk a többieket is tömeges szökésekre birta, mert azt a hirt terjeszték, hogy a béke meg van kötve és hiábavalóságból akarják őket tűzhelyeiktől távol tartani. Az igaz, hogy a legtöbbet elfogták az osztrák portyázó őrök, mire besoroztattak, vagy pedig a móczok által fosztattak kis ekkor megölettek.

Augusztus 17-én Bem meggyőződött az iránt, hogy az egykor oly jól fegyelmezett hadsereg csenevész maradékával egyéb el nem érhető, mint a Törökföldre való menekülés; de oda a Dévai szoros utját álló orosz hadoszlopokon keresztül kell magának utat törnie. Egy megbizható tiszt 4 ágyuval vala fedezendő a magyarság visszavonulását a nyomukban levő osztrákok elől. A hadsereg, már alig 6000 ember, elindult tehát a Déván táborozó 25000 oroszra elszántan az iránt, hogy rajtuk keresztülvágja magát. Az oroszok megszeppenve Bem erélyes fellépése miatt, melyet egy hozzá küldött parlamentairral szemben követett, Déváról kitakarodának és helyökbe 18-án reggelre a magyarok vonultak be a városba. A

Lüders alatti oroszok most 24 órai fegyvernyugvást ajánlottak, ami el is fogadtatott. Midőn azonban a visszavonulásnak az osztrákok elöli fedezésére Dobrán visszahagyott tiszt jelenté, hogy emberei, kilencz közvitéz kivételével, mind megszöktek mellőle, Bem belátta hogy a csenevész sereg megmeneküléséről szó sem lehet. Bem Déván az utcza közepére állt, rimánkodott, parancsolt, esdekelt a honvédeknek: csatlakozzanak hozzája és vesszenek inkább becsületes harczban, mint az osztrák zsoldosok keze által a bitófán. Mindhiába volt; az elbátortalanodás nagyon is megnőtt, a bomlás nagyon is általános volt; nem volt többé isten ki a sereget összetarthatta volna! Ekkor a parancsnokságot Beke ezredesre ruházá, azon megbizással, hogy a fegyvernyugvás leteltével adja meg magát, ő maga pedig arra szánta magát, hogy Ruszkabányán keresztül hegyi ösvényen Törökföldre menekül. Szivrepesztő látvány volt, midőn utolsó pillanatban a 37-ik zászlóalj 10 tisztje Bemhez közeledett a zászlóval, igy szólva: Vécsey letette a fegyvert, embereink szétmentek, mi a becsület eme szent zálogát megmentettük, és készek vagyunk, tábornok, az ön vezérlete alatt, a csatatérre gyászünepre vinni! Könyezve ölelé meg az ősz vezér a derék vitézeket. Beke Piski alatt letevé Lüders előtt, a fegyvert, — ugyan különösen rendelte igy a sors! Sibó és Bánfi-Hunyadról származott az erdélyi hadsereg dicsősége, Piski alatt érte el fénypontját és ép itt kellett a nemes vitézeknek elhányni fegyverüket. O vanitas rerum! — Augusztus 19-én délben Bem Guyon és 20 más tiszttel, 2 század választott gyalogság és néhány száz nádorhuszár kiséretében, kocsin elviteté magát Lesnekre, hol Steinnal találkozott. Ott lóra ült, kezébe vette csekély holmijával megrakott vászontarisznyáját és egy krajczár hijával, hegyi ösvényeken Törökföldre indult. A Déva táján állott Lázár vezényelte csapatok Simbschen tábornoknak adák meg magukat, mely példát a hátszegi hadtest is követé. — És a magyar hadsereg nem volt többé!